

Esszencia-kötetek XV.

Kör

*A Bolyai Műhely Alapítvány és a Bolyai Önképző Műhely
2020-ban végzett évfolyamának kötete*

Bolyai Műhely Alapítvány, Budapest 2020

Készült a Bolyai Önképző Műhely oktatási-kutatási programja keretében.

A kötet megjelenését támogatta:
Anyanyelvapolók Szövetsége
Emberi Erőforrások Minisztériuma (EMMI)
Magyar Állam
Magyar Tudományos Akadémia (MTA)
Magyar Tehetségsegítő Szervezetek Szövetsége (Matehetsz)
Nemzeti Kulturális Alap (NKA)

Szerkesztette: **Egri Dorottya – Horváth Éva – Mayer Péter**
Tördelőszerkesztő: **Herbst Rebeka**
Borító: **Fancsek Krisztina**

Mentortanárok: **Balázs Géza** (2017–2020) és **Dede Éva** (2017–2019)

Az alapítvány kuratóriuma:
Szász Domokos (elnök), **Balázs Géza** (társelnök), **Aczél Petra**, **Bakos Edit**,
Benyhe István, **Friedler Ferenc**, **Horváth Péter Iván**, **Pölcz Ádám**
Felügyelőbizottság:
dr. Aratóné dr. Nagy Ágnes (elnök), **dr. Pataki Gergely**, **dr. Szayly József**
Ügyvezető: **Balázs Géza**
Irodavezető: **Talmácsi Alexa**

Készült a Robinco nyomdában.

ISBN 978-615-80316-8-4
ISSN 1788-2818

© Bolyai Műhely Alapítvány, szerkesztők, szerzők

Kiadja: Bolyai Műhely Alapítvány
A Műhely a Magyar Tehetségsegítő Szervezetek Szövetségének tagja.
Felelős kiadó: Az alapítvány kuratóriumának elnöke
Cím: 1148 Budapest, Örs vezér tér 11. fszt. 1.
Telefon: +36 (30) 361-9681
E-mail-cím: bom@e-nyelv.hu
Honlap: www.bolyaimuhely.hu
A borítóhoz felhasznált kép a www.pxfuel.com honlapról származik.

Tartalomjegyzék

BALÁZS GÉZA

A lelkek összekapcsolódása – Bevezető a BOM 2017–2020. évfolyamának

XV. Esszencia-kötetéhez 7

NAGY TIBOR

Nézze szélesvásznon? – Képméretarány-változás és annak funkciói

játékfilmekben belül 11

HORVÁTH ÉVA

Az Utas és holdvilág és A varázshegy tematikus és modernista

párhuzamai 25

EGRI DOROTTYA

Az ördögi kör: Petri György világa 31

SEBŐ KATALIN

Stilisztikai körkép Gion Nándor Virágos katona című regényéről 39

BLANKÓ MIKLÓS

Nyelvi udvariassági körök 45

MAYER PÉTER

A multifunkcionális hiperteleszkóp mint a nyelvhasználat egyik lehetséges

metaforája a metonímia oktatásában 57

ZMÁK TAMÁS

Szabadkőműves diákkör volt-e a Galilei Kör? 75

JUHÁSZ ZOLTÁN ANDRÁS

Tata – kisváros a nagy háborúban 95

BALÁZS GÉZA

A kör mint élet- és térszervező alakzat 109

FARKAS JÚLIA	
<i>A kortárs építészet mint művészet</i>	121
SÖRÖS CSABA	
<i>5G – körbe-körbe</i>	131
SZABÓ VIVIEN	
<i>Koronavírus 2020. 03. 22-ig</i>	137
PATAKI JÚLIA	
<i>A segítségnyújtás is lehet szenvedély – Illyés Gyuláné dr. Kozmutza Flóra gyógypedagógiai munkájának körvonalai</i>	145
STARK MÁRIA ILONA	
<i>Körkép: az Európai Unió kibocsátáskereskedelmi rendszere és a szén- szivárgás problémája a tudományos diskurzusban</i>	157
HORVÁTH ÉVA	
<i>Három év, három kör</i>	165
<i>A három év képekben</i>	167
<i>Bemutatkozunk</i>	179
BALÁZS GÉZA	
<i>A kör bezárul</i>	187
<i>Bolyai Önképző Műhely eddig megjelent kötetei</i>	189

kör ① fn **1. Mat** Olyan zárt görbe vonal, amelynek minden pontja egyenlő távolságra van a középponttól. | Ezzel határolt síkidom. | Nagyjából ilyen zárt görbe vonal. **2. Föld Csill** A földgömbön v. az égbolton tájékozódás végett felvett képzelte zárt vonal. **Hosszúsági** ~. **3. Sp** Céltáblán a nagyságban növekvő, számértékben csökkenő karikák vmelyike. **4.** Körhöz hasonló vonalon mozgó test pályája. **Körbe-körbe:** ilyen pályán ismételtlen <végighaladva>; **~be jár:** ilyen pályán többször egymás után végighalad. | *Sp* Futópályán egyszeri körülfutás. | *Sp* <Autóversenyre kialakított,> kezdőpontjához visszatérő zárt útvonal. | Játékban, kül. kártyában menet, játszma. | Az egész asztaltársaságának esetenként rendelt italok együttvéve; rund. **Még egy ~t fizetek!** | *vál:* *A ~ bezárul:* **a)** két irányban indult vizsgálat, nyomozás két ága összeér; **b)** olyan helyzet áll elő, amelyből nincs kiút v. menekülés. **5.** Kör alakban elhelyezkedő személyek v. testek sora. **~be ad:** kézről kézre járva sorban mindenkihez eljut; **~be jár a szeme, tekintete:** végigjárhatja a tekintetét környezetén. **6. kissé** *vál* Környék, környezet, közelség. *A Föld ~ébe jutott meteor.* **7.** Együvé tartozó személyek csoportja. **Baráti** ~. | *sajtó:* **Vmilyen ~ök:** szakmai v. egyéb alapon elkülönülő csoport tagjainak összessége. **Szakmai ~ök.** **8. kissé rég** Egyesület. | *Isk is Szakkör.* **9. sajtó** Az a terület, amelyen vmely tevékenység végbe megy, ill. amelyre kiterjed. **Működésének ~ébe vág.** | *vál* Az a terület, amelyre vkinek érdeklődése, tudása kiterjed. **Érdeklődési ~e.** **10. vál** Vmely szempontból együvé tartozó dolgok, jelenségek rendszere, csoportja. *A fogalom ~e:* azoknak a dolgoknak az összessége, amelyekre a fogalom tartalma kiterjed. **Sz: zavarja vkinek a ~eit:** **a)** beavatkozik az ügyeibe; **b)** sérti az érdekeit. [*← körül*]

PUSZTAI FERENC (főszerk.) 2003. *Magyar értelmező kéziszótár (Második, átdolgozott kiadás)*, Akadémiai Kiadó, Budapest. 749–750.

A lelkek összekapcsolódása

Bevezető a BOM 2017–2020. évfolyamának XV. Esszencia-kötetéhez

2000-ben hosszabb idő után az első, magánemberek által alapított, tekintélyes Bolyai-díj-átadáson sok fiatal is megjelent. Ekkor fogalmazódott meg egyesekben, hogy legyen ehhez a díjhoz kapcsolódva egy ifjúsági, tehetségfejlesztő kör, amelyet Bolyai Önképző Műhelynek fognak elnevezni.

Kőhalmi Ferenc több jeles értelmiségivel osztotta meg ötletét, s hamarosan össze is állt az első kuratórium – élén Somody Imrével –, akik megalapozták a máig tartó működést. A kuratóriumot a későbbiekben Bendzsel Miklós, majd Roska Tamás, Vízi E. Szilveszter, jelenleg Szász Domonkos vezeti. A Műhely presztízsét meglehetősen emeli, hogy több mint egy évtizede az MTA-hoz kapcsolódó civil szervezetek közé számít.

Húsz év alatt 16 évfolyam végezte el a hároméves képzést: a végzett bolyaisok száma meghaladja a kétszáz főt. Ők alkotják az alumnusok közösségét – s a Bolyai belső élete ma már az ő közreműködésük folytán is alakul. A jelenlegi három csoportvezetőből (tanítóból, mentortanárból) kettő egykori bolyais, s ugyancsak korábbi bolyaisok szervezik a filmklubokat, a könyvklubot, három éve a külön alumnus-hétvégéket; s ha segítségre van szükség Erdélyben, Pannonhalmán, Szombathelyen, Villányban, Egerben (hogy csak néhány helyet említsek), akkor hozzájuk lehet fordulni.

A magyar oktatásügyben az önképzőkörök hagyománya régi időkre vezet vissza, a mi önképzőkörünk azonban leginkább a nem szakmai irányultságú egyetemi kollégiumokra emlékeztet. Mi egyetemközi szakkollégiumnak mondjuk, de a leírás nem pontos. Felidéződhet a 30-as években indult „népi kollégiumok” emléke. Vagy az értelmiségi összefogásnak köszönhetően a semmiből létrejött békéstarhosi énekiskola. Esetleg az észak-európai mintákon létrejött népfőiskolák rendszere. Gondolhatunk a szabadegyetemekre, nyári egyetemekre, olvasótáborokra. A művelődési, irodalmi egyesületekre. Mindegyikre hasonlít – és egyikre sem. Mert Bolyai Önképző Műhely (BOM) csak egy van. Viszont talán az a közös az itt felsoroltakban, hogy mindegyiket közösségi akarat hozta létre, és mindegyiknek volt vagy lehetett szellemi kisugárzása.

Az alapítóknak az volt az elképzelésük, hogy egy többféle érdeklődési körű, szakmai elkötelezettségű, egymást ismerő, egymásra figyelő értelmiségi hálózatot hozzanak létre. Ennek alapja szerintük csak a színvonalas, a kultúra csúcsán álló műalkotások (filmek, könyvek) megismerése, közös megbeszélése, befogadása lehet. Ha a legnagyobb műalkotások élményszerű elsajátítása megérinti az embe-

reket, esetünkben: a közösséget, akkor – ahogyan egy jeles retorikus, Perelman írja – „összekapcsolódnak a lelkek”. A későbbiek során – éppen bolyais hallgatók javaslatára – a filmek és a könyvek mellé felsorakozott a vers és a zene is.

A bolyais befogadás tapasztalataira építve dolgozta ki később Kóhalmi Ferenc tanár úr az „élményútprogramot”.

A Bolyai-önképzőkör jellegénél fogva megadott keretek között az öntevékenységre épít. Voltak benne szorosabb és lazább közösségek. Voltak, akik mást vártak, és voltak sokan, akik örültek a lehetőségnek, itt találtak életcélt, párt, sőt innen indult el a pályájuk. Az egyik első bolyais csoport kiváló tagját 2019-ben avatták egyetemi tanárrá. Egy bolyais a svájci Cernben, egy másik a svédországi Karolinska Intézetben dolgozik. Egy hallgatónk – talán épp a Pannonhalmán tett bensőséges hangulatú tanulmányi kirándulásunk hatására – szerzetes lett, ugyanott. Ketten festőművészek, képeik díszítik a Bolyai Önképző Műhely Rákóczi úti otthonát. Többen dolgoznak különböző kutatóhelyeken, szerepelnek a médiában, rendszeresen publikálnak, könyveik jelennek meg. Több bolyais házasságból ma már bolyais gyerekek is születtek – néhányat olykor elhoznak szüleik a rendezvényekre. Talán egyszer ők is beiratkozott hallgatók lesznek.

Az önképzőkör nevében szereplő kör szimbolikus: az ismerkedésnél több körjáratra kerül sor, a beszélgetések körben zajlanak; a szó körbejár; ha nem indulna el a beszélgetés, a mentor körbekérdez; a válaszok olykor körmondatokban születnek; a körítés ebéd, kávé, rétes; a háttérben és a továbbiakban pedig körtelefonokkal és körímélekben tartják egymással a kapcsolatokat a hallgatók.

Ha végigtekintek a Bolyai Önképző Műhely történetén, bőven voltak kiemelkedő programok: járt itt korábbi francia miniszterelnök, Raymond Barre, de Csingiz Ajtmatov is, előadott Freund Tamás, Vukán György, Bereczky Loránd, Gyarmathy Livia, Vörös Győző, John Lukács, Csányi Vilmos, Roska Tamás, illetve a Műhely is látogatást tett Varga Imre szobrászművész műtermében. Kétszer is meghívta a Műhely tagjait Várszegi Asztrik főapát Pannonhalmára, egyszer pedig Korzenszky Richárd tihanyi perjel Tihanyba. A Műhely-kirándulások során sokak nagy élménye volt Erdély (öt-hat erdélyi, partiumi, egy felvidéki és egy kárpátaljai körutat szerveztek az évek során), s a hazai élmények közül kiemelhető például Kőszeg, ahol Fűzfa Balázs kalauzolásával a közösen olvasott Ottlik -könyv titkai tárultak fel. De egyes bolyais csoportok jártak Sárospatakon, Széphalomban, a Bodrogközben, Szegeden, Kecskeméten, Pécsen, Egerben, Székesfehérváron és egy velencei-tavi madármegfigyelő állomáson is. A befogadótáborok – Balatonszárszó, Zánka, Bakonybél, Ceglédfürdő – jelentik az induló élményt, ezeket is többnyire maguk az önképzőkörösök szervezik.

Hallgatóink találták ki a „Gyalogút-konferenciákat”, amelyeken ki-ki a saját szakterületéből, érdeklődési területéből tart előadásokat – s ezeket később kötetekben is megjelentetjük.

És a helyszínek: évekig a budai Hild-villa, majd a Nemzeti Galéria a Várban, a Petőfi Irodalmi Múzeum, jelenleg a Blaha Lujza téri „lakás”. Karácsonyi összejövetelek a Centrál kávéházban, a PPKE informatikai (ma bionikai) épületében, a MOME bázisán, a Károlyi étteremben.

Végül pedig ott vannak a dokumentumok: a 2005-től minden évben megjelenő *Esszencia-kötetek*, amelyekben mintegy vizsgaanyagként foglalnak helyet a bolyaisok tanulmányai. Hamarosan (2021-ben) 10. évfolyamába lép képes, havi magazinkunk: a *Bon-BOM*. Ez az *Esszencia-kötet* pedig a XV. a sorban.

Egy önképzőkörben mindenki egyénileg dönti el, hogy mennyit ad bele, illetve mennyit vesz ki belőle. A közösségben lehet valaki csöndes szemlélődő vagy aktív résztvevő. A közösség, a közös élmény azonban mindenkinek ad valamit. Hogy ehhez kell erőfeszítés – az természetes. De – meg kell szokni – erőbefektetés nélkül nincs eredmény, nincs siker.

Ha valaki igazoltan teljesíti a három évet, körbélyegző kerül a Bolyai-oklevelére.

Ebben a kis írásban – talán rájött az alapos olvasó a turpisságra – összesen hússzor szerepelt a *kör* szó (önmagában vagy valamely szó részeként). Ezzel is szerettem volna utalni arra, hogy idén húszéves a Bolyai Önképző Műhely.

Balázs Géza

NAGY TIBOR

Nézze szélesvásznon?

Képméretarány-változás és annak funkciói játékfilmekben belül

XAVIER DOLAN valósággal sokkolja a gyanútlan mozi- és filmklubközönséget, mikor a 2014-es *Anyu* (Mommy) című filmjének kulcspillanatában egyszerűen kiszélesíti a sosem látott 1:1 képméretarányt egy (megszokott) 1,85:1 arányú képre. A digitális filmművészet felszabadította a gyártást a tőke szorításából (BORDWELL–THOMPSON 2007: 759–761), de a filmkészítés szabályait is átírta. Harminchárom évvel a poszt-modern korszak nyitányát jelző *A rajzoló szerződése* (The Draughtsman's Contract) után (KOVÁCS 2008: 413–422) a filmrendező akár a film keretével is kénye-kedve szerint játszhat.

A képméretarány-változás (aspect ratio change) azt jelenti, hogy a képkeret alsó és felső vagy bal és jobb határa kitolódik vagy összeszűkül. Más definícióval: a képtartomány vertikálisan és/vagy horizontálisan bővül vagy zsugorodik. Történhet ez egy egyszerű snittváltással vagy folyamatos átmenettel is. A jelenség, amelyet keresünk, nagyban függ a filmtechnikától. Könnyen előfordulhat, hogy az adott film DVD-kiadásában egy fix képméretarány látható, de a moziban vetített kópia sem mindig egységes, az IMAX-képméretarány egy klasszikus moziban nem is érvényesülhet.

Jelen tanulmány a 2010-es években elterjedő, radikális kifejezési forma, vagyis a képméretarány-változás filmen belüli alkalmazását térképezi fel. Egy filmnyelvi mondat rengeteg elemből tevődik össze (vö. BAZIN 1995: 7–15), egy felső gépállás jelentheti a szereplő gyengeségét, de más kontextusban az ellenkezőjét is, így ebben az esetben sem lehet egyetlen jelentést társítani az eszköz használatához (KOVÁCS 2009: 15–19). Emiatt inkább a képméretarány-változás jellemzőire koncentrálok, és arra, hogy azok milyen módon viszonyulnak az adott film cselekményéhez.

Az esszében a nagyjátékfilmekkel foglalkozom, hiszen azok konvenciói a legkötöttebbek. A filmművészet peremterületére szorult animációs filmek vagy éppen a videóklipforma szabadsága miatt máshol akár gyakoribbak is a különböző képméretarányok, a filmek mégis csak egy szubkultúra közönsége számára elérhetőek. Az avantgárd, vagyis kísérleti filmekre mindkét állítás fokozottabban érvényes. Konvenciók aligha jellemzik az underground filmeket, és a közönségük sem nagyszámú, bár

az avantgárdban is találhatunk megtermékenyítő erejű műveket. Sokkal szélesebb kört érnek el a televíziós sorozatok, és akár szabadabban is nyúlhatnak a filmes kifejezési formákhoz. A *Sikoly* (Scream) sorozat második évadának negyedik részében, de a magyar *Munkaiügyek* ötödik évadának hatodik epizódjában is találkozhatunk képméretarány-változással, a sorozatok mégsem képezik tárgyát a tanulmánynak. A mozifilmek példáin keresztül is látható a képméretarány-változás mibenléte, de az említett kettő és az általam ismert sorozatok is beilleszthetők a lentebb felállított rendszerbe.

A képméretarányok változtatását megfigyelve három kategóriát különböztetek meg: 1) a csupán technikai jellemzőkkel bíró egyszerű váltást; 2) a narratíva keretét adó képméretarány-változást; valamint 3) egy összetettebb filmnyelvi lehetőséget, amelyet dinamikus képméretarány-változásnak nevezek. Az esszémben táblázatszerűen példákkal támasztom alá az állításaimat, oly módon, hogy lássuk az eszköz széles körű alkalmazhatóságát, de mégis nyilvánvalóvá váljanak a hasonlóságok. Legtöbbször a szélesebb vagy magasabb kép esetében a plán is tágabbra vált, vagyis a képek gyakran fahrttal váltanak plánt snitten belül. Ugyanez igaz fordított esetben is: ha a kép szűkül, a plán is szűkebb lesz. Azoknál a példánál, ahol jelzésértékű plánváltás is fennáll, kitérek ezek elemzésére is.

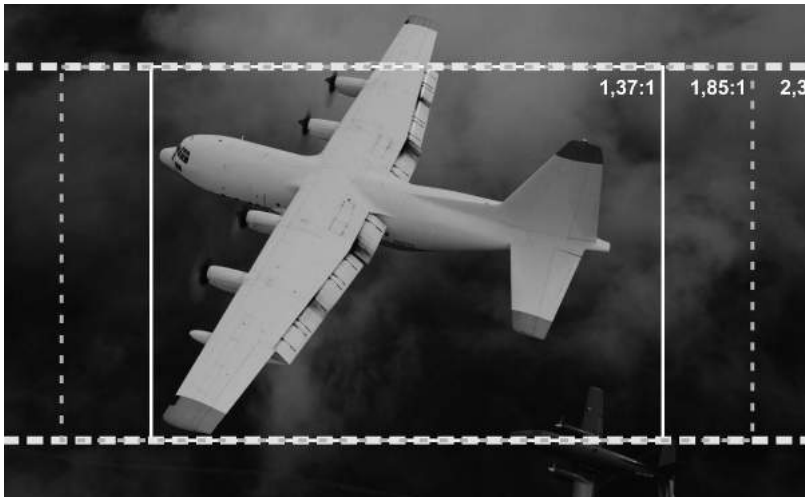
A képkkeret és a kép méretaránya a filmtörténetben

Mielőtt a képméretarány-változás csoportosításába fognánk, tekintsük át, milyen változásokon ment keresztül a képkkeret és annak specifikus képméretarányai! A film hőskorában, vagyis a feltalálók idejében minden filmvetítő saját találmányával hirdette a mozgókép nagyszerűségét. Az eredetileg vásári mutatványnak és egyéni szórakozásra szánt találmány (a film) a konvenciók előtt széles körű technikai diverzitással bírt, így a képkkeret is – kis túlzással – személyre szabott volt. A klasszikus Hollywoodban az 1,33:1 képméretarány, illetve a hangosfilmváltást követően az 1,37:1 képméretarány vált elfogadottá, amelyhez az alkotók hamar megtalálták a történetüket. A klasszikus hollywoodi képméretarány kiváló volt a melodramatikus érzelmeket megjelenítő arc közelijéhez.

A második világháború után a mozi presztízse drasztikusan, a nézőszám rohamosan csökkent. Az ötvenes években a stúdiók rengeteg innovációval próbálták visszacsábítani a közönséget a mozitermekbe. Ekkor nőtt a színes filmek száma, de a szélesvásznú film is megszületett. 1953-ban debütált a legnépszerűbb szélesvásznú rendszer, a CinemaScope. Az új szabvány a 2,35:1 képméretarány lett, és alapjaiban rengette meg az eddigi kompozíciós technikákat. A rendezők ráismer-

tek a szélesvászon hasznosíthatóságára, és a tág térben feltűnő elemekkel vezették a néző figyelmét. Természetesen más szélesvásznú technikák is léteztek az ötvenes években (Todd-AO, VistaVision), de a CinemaScope vált – a technikai adottságai és az olcsósága miatt – átütő erejűvé. Több módszer ötvözésével akár még szélesebb kép is elérhető volt. A *Ben Hur* (Ben-Hur) példátlan képméretaránya 2,76:1 volt, ezt az eljárást Ultra Panavision 70 néven ismerjük (BORDWELL–THOMPSON 2007).

Később az 1,80:1 arány vált uralkodóvá, ami felszabadította az operatőröket a szélesvásznú film nyomása alól, de mégis megmaradt a „mozifilmes” jelleg. A VHS térhódításával a nyolcvanas években a filmek képeretét a televízió képernyőjéhez, a 4:3, vagyis az 1,33:1 képméretarányhoz kellett igazítani. Az eljárás neve pan&scan, és azt jelenti, hogy a TV képméretarányának megfelelő keretet helyeznek a szélesebb vásznú filmre, vagyis a „lelógó” részeket egyszerűen levágják (WASKO 1994: 144). A modern képernyők és televíziók már egy olyan megoldást alkalmaznak, amely megfelel mindkét uralkodó irányzatnak. A monitorok szabványa 16:9 (1,77:1) arányú, amelyben elfér az 1,37:1 arányú kép, de a 2,35:1 arányú is. Előbbi esetében a kép bal és jobb szélén, utóbbinál alul és felül látunk fekete sávokat (NET1). A streamingszolgáltatók, vagyis az egyenesen internetes terjesztésre szánt filmek korában már ilyen képméretarányú mozgóképekkel is találkozhatunk, de éppen a digitális film szabadsága miatt nincsen egységesen elterjedt képméretarány.

Különböző képméretarányok – Az IMAX-technika a képet óriásira növeli
Jelenetfotó: A sötét lovag: Felemelkedés (*The Dark Knight Rises*)

Bár az általunk keresett filmművészeti jelenség a 2010-es években vált használattá, mint oly sok mindennek, a képméretarány-változásnak is vannak gyökerei a húszas évek avantgárd mozgalmaiban. ABEL GANCE, a francia impresszionizmus jeles alkotója elérte, hogy *Napoléon vu par Abel Gance* (Napóleon) című filmjének egyes szekvenciái 4:1 képméretarányúak legyenek – ellentétben a film javával, amely 1,33:1 képméretarányú.¹ GANCE technikája a polyvision: a film egy pontján további két vetítőt is bekapcsoltak, így három vásznon nézhette a közönség a felfoghatatlanul széles filmet. A technika – érthető okokból – nem terjedt el, mindössze pár vetítést élt meg a teljes *Napoléon*, majd a forgalmazó kivágatta a triptichonszekvenciát. GANCE innovatívan használta az általa kifejlesztett technikát, tájképeket fényképezett három kamerával; rájött, hogyan teheti a kép középpontjává a császárt; sőt – a rekonstruált változat tanúsága szerint – különböző színűre is színezte a három különböző filmszalagot, amelyek ezáltal a francia lobogó trikolórában díszeltek (BROWNLOW 1983). A módszer, bár mesteri, mégsem azonos a kutatott képméretarány-változással. A továbbiakban leírt jelenség egyetlen vásznon megy végbe, és a képkeret tágulása és szűkülése miatt szélesedik, magasodik, illetve zsugorodik egy kép. A *Napoléon vu par Abel Gance* esetében viszont három kép kerül egymás mellé, történetesen három vetítővászonra, így az inkább az osztott képmezővel² kapcsolható össze.

Képméretarány-váltás

A következőkben a képméretarány-változás három kategóriáját ismertetem, és példákon keresztül a jelentésük megfejtésére is kísérletet teszek. Ahogy a bevezetőben említettem, a dolgozat (egyik) célja a különböző képarányokat alkalmazó filmek rendszerezése. Az első kategória az egyszerű váltakozás, amely gyakran pusztán technikai jellemzőkkel bír. Egy filmben előfordul, hogy különböző szekvenciákat különböző kamerával rögzítenek. Ezt a megoldást a megapiceket (PÁPAI 2013) gyártó Hollywood gyakran használja. A *Mission: Impossible – Utóhatás* (Mission: Impossible – Fallout) című film fináléjában Ethan Hunt egy helikopterrel üldö-

---

¹ A filmek képméretarányainál az Internet Movie Database weboldal (NET2) releváns szócikkeinek az összegyűjtött adataira hagyatkozom.

² Az osztott képmezőre már a némafilmben is találunk példát, és távoli rokonságot mutat a képméretarány-változással, hiszen a képkerettől eltérő arányú képek láthatók egyszerre a vásznon. Ezek a különös képméretarányok gyakran módosulnak, egyik kitolja a másik képet, vagy radikálisan más formájú képeket eredményez. Korai példa a *Suspense* 1913-ból, amely három darab háromszög alakú képet mutat szimultán.

zi az aktuális gonosztevőt, miközben a talajon lévő társa éppen egy atombombát hatástalanít. A földön játszódó jelenetek 2,39:1 képméretarányúak, míg a levegőben játszódók 1,90:1 arányúak, amelyeket IMAX-kamerával rögzítettek. Az ok az akciószekvenciában rejlő lehetőségek maximális kihasználtsága. Az IMAX-mozi-termek vászna nemcsak rendkívül széles, de különösen magas is. A hatvanas években megjelenő technika nem növeli tovább a kép szélességét, ahogy a szélesvásznú film teszi, hanem a képtartomány magasságát nyújtja meg. A technikai paletta tág, a legmagasabb kép 1,43:1 képméretarányal bír (SAMUELSON 1994: 395–398). Az IMAX-képek teljesebb élményt kínálnak a mozinézőknek, amire az alkotóknak a film végi üldözéscsúcspontban van szükségük. A hatalmas IMAX-vászon teljes kitöltése a néző számára egy végtelen képet kínál. Közelebb ül a vászonhoz, mint hogy lássa a szélét, így ön maga és a képtartalom közti határok elmosódnak.

A filmtechnika lehetőségeihez ragaszkodó filmkészítők akár kézjegyükké is tehetik a szisztematikus képméretarány-vátozást. CHRISTOPHER NOLAN *A sötét lovag* (The Dark Knight), *A sötét lovag: Felemelkedés* (The Dark Knight Rises), a *Csillagok között* (Interstellar) és a *Dunkirk* című filmjeiben is többféle kamerával dolgozott. A filmek többségében praktikus és esztétikai okok együttesen vezettek képméretarány-váltáshoz. Nem szabályszerű, de általában azokban a jelenetekben, ahol csak dialógus van, ott alacsonyabb (azaz nem IMAX-) képet látunk. Azokat a jeleneteket, amelyekben bármilyen látványosabb esemény történik (és ez lehet csupán egy autóvezetés totálban), IMAX-kamerával vették fel.

Megfigyelésem tautologikusnak tűnhet, de hangsúlyozni kell az eszköz használatának egyszerűségét, hiszen előfordul, hogy a rendezők semmilyen elvhez sem tartják magukat. A *Transformers: Az utolsó lovag* (Transformers: The Last Knight) című filmben a rendező három különböző kamerával dolgozott. 1,90:1, 2:1 és 2,28:1 képarányok váltakoznak a filmben bármilyen szervezőelv nélkül. Gyakran előfordul, hogy a beállítás-ellenbeállítás sem azonos képméretarányú, ami egyszerűen zavarja a nézőt.

A hanyag értékítéletet mellőzve is tisztán látszik, hogy azok a filmek használják jól a képméretarány-változtatást, amelyek a történetmesélés alá rendelik azt. A különböző képméretarányok különböző érzelmi alapra helyezik a jelenetet, és előfordul, hogy a rendező csak azért választ szűkebb képméretarányt az adott jelenet-
hez, mert a képerteren kívülre szeretné zárni a kompozíción kívülre szánt díszletet, vagyis nem akarja, hogy az elvegye a néző figyelmét. Olyan filmek esetében, amelyek nem véletlenszerűen használják az eszközt, nem nehéz okot találni a létezésére. Minden képméretaránynak más a funkciója, és az ismertetett példákon keresztül már azt

is látjuk, hogy filmen belül is működhet a váltás, ha az alkotó tisztában van a saját céljaival.

Különböző képméretarány az expozícióban és az epilógusban

A második kategóriába tartozó filmekben már nem (kizárólag) technikai tulajdonságok miatt alkalmaznak többféle képarányt. A most következő filmek esetében nem is szükségszerű különböző kamera használata más képmérethez, hiszen utómunka segítségével is formálhatja a film alkotója a képkeretet. A soron következő alkotások narratívájába illeszkedik a különböző képméretarány. A *Kapj el, ha tudsz* (Catch Me If You Can) első jelenetében egy televíziós műsort látunk. Az intermedialitás hangsúlyozása érdekében ez a jelenet, amely egyszerűen a főhős rejtélyességébe vezet be a nézőt, 1,37:1 arányban készült. Ezt a képsort már a film egészére jellemző 1,85:1 képméretarányú jelenet követi. A televízióműsor-jelenetnek egészen egyszerűen bevezető funkciója van, olyan információt nem tartalmaz, amit a rákövetkező jelenetekből ne tudnánk meg egyébként is, ám ráhangoló hatása van. A képarányban is különböző jelenet sem a dramaturgia, sem a forma szempontjából nem teljes értékű része a filmnek. A film művészetéhez illő profán módon mondhatjuk, hogy a mozi-terem elcsendesedését szolgálja.

A *Valerian és az ezer bolygó városa* (Valerian and the City of a Thousand Planets) nyitányában archív felvételen látjuk az 1975-ös első nemzetközi kézfogást a világűrben, mikor a Szozuz és az Apollo űrhajók összekapcsolódtak. A film cselekménye ebből az űrutazás-történeti fordulópontból bontakozik ki, amelyet a film 2,35:1 képméretarányától eltérően 1,37:1 arányban látunk (ráadásul némileg vertikálisan is kisebb a kép). Az archív felvétel korát a keret aránya jelzi, de ugyanez az űrbéli kapcsolatfelvétel kezdetlegességét is kifejezi. A kép rövidesen kiszélesedik, és már szélesvásznú képen látjuk, ahogy a kínai űrhajó megérkezik az űrállomásra, amelyet később idegen civilizációk is meglátogatnak. A *Valerian* expozíciójában úgy nyílik ki a kép, ahogy a majdani csillagközi város is gyarapodik.

Egy sor olyan filmpéldát lehetne említeni, ahol a kisebb képméretarány a múltban játszódó és/vagy a televízió által közvetített bevezető jeleneteknél használatos: *A hihetetlen család* (The Incredibles), az *Aljas utcák* (Mean Streets), amely ráadásul az 1973-as premierjével egy igazi előfutára a képméretarány-változásnak. Az esz-köznek a cselekményidő-meghatározásban rejlő lehetőségeiért vegyük példaként *A Grand Budapest Hotel* (The Grand Budapest Hotel) című filmet. A játékidő első negyedórájában a film megtanítja a nézőnek, hogy az 1985-ben játszódó jelenetek 1,85:1 képméretarányúak, az 1960-as években játszódók 2,39:1 arányúak, míg a film

jó része, vagyis az 1930-as évek 1,37:1 képméretarányúak. Az aktuális kor népszerű képméretarányát alkalmazza minden jelenet. A váltás szignifikáns, így a néző non-diegetikus feliratok nélkül is pontosan tudja, melyik korban jár éppen a film, hiszen az első tizenöt percben alapos oktatást kapott.

Az *Óz, a hatalmas* (Oz the Great and Powerful) című film a klasszikus *Óz, a csodák csodája* (The Wizard of Oz) előzménytörténete. Az eredeti film előtt hajt fejet az expozíció, ugyanis az *Óz, a hatalmas* első jelenete fekete-fehér. A kép akkor színesedik ki, mikor a szélhámos hős megérkezik a varázsvilágba, hasonlóan az eredeti film női főhősének esetéhez. Az expozíció nem egyszerűen megidéri az *Óz, a csodák csodája* első szekvenciáját, hanem modernizálja is azt. A kép ugyanis színesbe tűnik át, és az 1,33:1 képméretarány lassan kiszélesedik 2,39:1 arányúra. A kép kinyitása a plánváltásban is megmutatkozik. Közeliről lassan nagytotálba fordul a kamera.

Egy teljesen más narratív oknál fogva keretezik a cselekményt más képméretarányú jelenetek a *Kurszk* (Kursk) című, az azonos nevű tengeralattjáró megsemmisüléséről szóló filmben. Formabontó 1,66:1 képméretarányú jelenetekkel indul az orosz atomtengeralattjáró-szerencsétlenséget elszenvedő legénységről szóló mozi. Abban a pillanatban, hogy a *Kurszk* elhagyja a kikötőt, és lemerül a víz alá, a kép rendkívül hangsúlyosan kiszélesedik, és lassan 2,39:1 arányúvá változik. Mindaddig, amíg a legénység az óceánon tartózkodik, a kép ilyen arányú marad, majd mikor a mentőcsapat (késve) eléri a tengeralattjárót, és kiderül, hogy a hajón tartózkodók közül mindenki meghalt, a kép újra visszaszűkül 1,66:1 képméretarányúvá. A jelentés ismét a cselekményben keresendő. A matrózok élete a hajón teljesebb, számukra – paradox módon – teljesebb a tengeralattjáró szűk terében töltött idő, mint a szárazföldön. Ahogy a néző számára is evidenssé válik a matrózok halála, a képméretarány is gyászol, és a néző újra a kicsi, a teljes élménytől eltávolító, 1,66:1 arányú képet nézi.

Dinamikus képméretarányú filmek

A képméretarány változása a pusztán technikai okokon túl alkalmazható a történetmesélés eszközeként is. A többszálú cselekmények egyes idősíkjaikat tökéletesen jelezheti a nézőnek, de a szűzsé kereteként szolgálva a filmnyelv kiemelt fontosságú eleme is lehet. Ennél magasabb rendű alkalmazási forma, amikor az alkotó nem szorítja a cselekmény szélére, hanem a film kitüntetett pontján nyitja ki – vagy éppen zárja be – a világot a képméretarány segítségével. A képkeret ide-oda tolása egy, a diegézist erősen tudatosító elem, így külön kategóriaként kell kezelnünk, ha azt egy filmkészí-

tó a cselekmény közepén alkalmazza. Ebben az esetben a néző számára lelepleződik a film médiuma (BAUDRY 2006). A néző nem a cselekményre figyel, hanem a formára, ezzel a filmkészítő gondolkodásra sarkallja őt, és a megértés útján fog kötődni a filmhez. A kognitív pszichológia és a filmtudomány határmezsgyéjére vándorolni felelőtlen vállalkozás lenne, számunkra elég annyi, hogy a képméretarány-változás az expozíción és a befejezésen túl egy merész eszköz, ami a néző illúzióját rombolja le. (Példákon keresztül azt is látni fogjuk, hogy mégsem a cselekmény kárára.) Azt a képméretarány-változást nevezem dinamikusnak, amikor 1) a képkeret nem egyszerűen vált snittek között, hanem lassú átmenettel a kép kitágul (vagy összeszűkül); és 2) ez a film cselekményében is egy jelentős ponton következik be.

A *Pi élete* (Life of Pi) hősét és tigris társát a hajón egy repülőhalraj támadja meg. A film többi jelenete 1,85:1 arányú, kivéve ezt az egyet, amely látszólag 2,39:1. A jelenet első snittje átmenet nélkül egyszerűen szélesvásznúra vált, emiatt gond nélkül az első kategóriába sorolhatnánk, de a halak interakcióba lépnek ezzel a cinemascopé kerettel, ugyanis ki-kiugrálnak belőle. A ragadozó halak és a repülőhalak csörtéje a képkereten kívül is folytatódik, ezáltal az folyamatos változásban van. Az ok a látvány pervertálódásában keresendő, amelyben a *Pi élete* élen jár. A film bravúros, számítógéppel generált képeit a képméretarány-változás tovább fokozza. Mindehhez hozzátartozik, hogy a film háromdimenziós kópiáit is vetítették. A sík képet térbelivé tevő technika kétdimenziós párja a halak képkeretből való kiugrálása, emiatt a néző sokkal inkább érzékeli térbelinek a látottakat. A képméretarány-változás eszköze viszont ebben az esetben nem csak az attrakció alávetettje. A képtartalom gazdagsága és a haltámadás veszélyessége indokolja a szélesvásznat, ezzel támogatva a történet súlyát. Az elemzett jelenet a játékidő felénél kapott helyet, és fordulatot jelent a hős és a vele utazó tigris kapcsolatában. A különös (és látványos) megoldás ezt az összetett jelentést hivatott aláhúzni. A képből kiugráló halak után eltörpül a film egy másik jelenete, amely egy álomképet tartalmaz, és 1,33:1 képméretarányú.

Az éhezők viadala: Futótűz (The Hunger Games: Catching Fire) című film-ben egy visszafogottabb, de hasonlóan dinamikus képméretarány-változást látunk. A hősnő a jövőbeli gladiátorharcok színterébe, egy arénába emelkedik, ahol a túlélésért kell küzdenie. Ahogy beér a küzdelem terébe, a 2,35:1 képméretarány elkezd fokozatosan magasodni, és méretben jócskán eltérő, 1,43:1 képméretarányú lesz. A mindent megelőző ok itt is az attrakció. Ellenben a film anyagában mélyebben megbúvó indok a nézőnek a hősnőhöz fűződő viszonyában keresendő. *Az éhezők viadala* második része fokozottan szubjektív, alig van olyan jelenet, amelyben ne lenne jelen a hősnő. Amint megérkezik az arénába, érzékei kiélesednek, hiszen az életéért kell küzdenie. A film formája ezt a fokozottabb érzékelést a képméretarány

változásával közvetíti. A kép az utolsó szekvenciáig ilyen magas marad; amikor pedig a szabadságharcossá avanzsál, modernkori amazont kiemelik az arénából, a kép visszavált a kezdő 2,35:1 arányra.

Az *500 nap nyár* (500 Days of Summer) külön figyelmet fordít arra, hogy a néző ne tudjon belefeledkezni az illúzióba. Rengetegszer szakítja meg az amúgy sem kronologikus cselekmény menetét nondiegetikus feliratokkal, esetleg animációval. Ilyen jelenet az is, amikor a hős a visszahódítani kívánt lány partijába indul. Osztott képmezőben látjuk az elvárásait és a kiábrándító valóságot. A jelenet végén a képkere-ten kívül a szerelme egy jegygyűrűt mutat a barátnőjének, amelyet mi a főhős után, egy kocsizással egybekötött svenk végén látunk. A svenk elindultával a valóság négyzete „összenyomja” az elvárás négyzetét. A néző a kameramozgás és a képméretarány-változás együttes erejével tudja meg a lesújtó igazságot: a szeretett lány elérhetetlenné vált, már nincs helye az ábrándozásnak.

A *Scott Pilgrim a világ ellen* (Scott Pilgrim vs. the World) képregény-esztétikájának egyik alapja a folyamatos képméretarány-változtatás. A film alapja egy 1,85:1 arányú kép, amely minden alkalommal, amikor a főhős megküzdi az újdonsült kedvese 7 gonosz exével, a kung-fu-filmek esztétikáját idéző szélesvászonra (2,39:1) vált. A radikális (és ez esetben: intertextuális) eszközt ezúttal is cselekményen kívüli feliratok sora kíséri.

Az *It Comes at Night* (Éjszaka jön) horror a dinamikus képméretarány-változtatás magasiskolája. A jelenetek többsége 2,40:1 képméretarányú, azonban a főszereplő fiú rémálmainak szubjektív képeit 2,75:1 képarányban látjuk. A különböző arányú képek között lassú szűkülés és magasodás van, ami tíztől negyvenöt másodperces időtartamot ölel fel. A filmvégi finálé azonban még ennél is bravúrosabban használja ki az eszköz adta lehetőségeket. A titokzatos világban túlélni próbáló két család ellentéte a borzalmakig fajul, a családtagok egymás életére törnek. A szekvencia nyitópillanatában a „megszokott” 2,40:1 méretarányú képet látjuk, amelynek tetejét és alját záró keret lassan elkezd egymáshoz közeledni. Az egyre fokozottabb jeleneteket mindinkább szűkülő képen látjuk, míg öt perc (!) folyamatos szűkülés után a kép megállapodik az extrém 3:1 méretarányon. A lassú változás miatt az eszköz észrevétele sem egyszerű, de a néző nyugtalanságot érez. A horrorfilm ezzel a nyugtalansággal jelzi a nézőnek, hogy a hős valósága a rémálmoknál is rosszabbá vált. Az *It Comes at Night* példa nélküli finomsággal használja a képméretarány-változtatást, hogy komplex jelentéstartománnyal bővítse a filmet. Az amerikai független film egyike annak a kevés filmnek, amely a teljes játékidő alatt merészen különböző képméretarányokat használ, és teszi ezt úgy, hogy a kevésbé szemfüles néző észre sem veszi azt.

A dinamikus képméretarány-változtatás másik kiemelt példája az *Anyu*. A film kanadai rendezője az eszközt kivételes radikalizmussal alkalmazza. A tehetetlen anya és deviáns kamaszfia történetét bemutató film elidegenítő, 1:1 képméretarányú. A kezelhetetlen fiú mindkettejük életét megkeseríti, életük nem lehet teljes értékű, ezt a példátlan, négyzet alakú képpel érzékelteti az alkotó. A film dramaturgiai csúcspontján a négyzetben a botrányos magaviseletű szereplőt látjuk görkorcsolyázni, miközben édesanyja a háttérben kerékpározik. A jelenet a létrejött idillt jelzi, amit a kép is alátámaszt. A négyzetben közeli plánban látott fiú egy kitaró karmozdulattal a képkeret jobb és bal oldalát is kitolja, a kamera pedig autofahrttal távolodik a képsíktól, így a létrejött, 1,85:1 arányú kép már szekond, majd a kamera tovább távolodik, így a snittváltás egy kistotál után jön. A példa tökéletesen mutatja, hogy a belső vágással történő plánváltás kiegészítő párja lehet a képméretarány-változás. Az immár *filmszerű* képet nem élvezheti a néző túl sokáig, egy letaglózó levél olvasásakor az anya közelijével lassan visszaszűkül a kép az eredeti négyzet arányúra.

A képkeret szélesedése együtt jár a plánváltással: az elidegenítő négyzetkép még közeli, majd a kinyitás után a kép átmegy szekondba, végül totálba
Jelenetfotó: *Anyu (Mommy)*

Az *Anyu* ráadásul mindjárt egy másik példát is mutat az eszköz alkalmazhatóságára. A cselekmény csúcspontján egy montázsszekvenciában látjuk, ahogy a fiú egy csapásra megjavul, egyetemre megy, megházasodik. A jelenetsor egy autózással indul, és a zene felcsendülésével egy nagytotálban a kép az ismertetett módon újra kitágul. A jelentés itt a szekvencia irrealitásában, pontosabban hollywoodiságában rejlik. A rendező ugyanis megcsillogtatja egy boldog befejezés álmokképét, amihez egy „film-es” képkeret szükséges. A képméretarány elidegenítő jellege egyszerűen nem illik az idilli hamis befejezéshez. A képméretarány kitágul, hogy jelezze, ez csupán ábránd. Az anya álmokképéből pedig egy visszaugrással folytatódik a film a furcsa 1:1 képméretarányban. A második eset visszaváltásánál már nem szűkülésről van szó, hanem váltásról. Az átmenet nélküli képméretarány-váltás pedig ütésenként éri a nézőt, főleg, ha ilyen szokatlan mértékben történik.

A dinamikus képméretarány-változtatás egy nem lezárt kategória. A *Grand Budapest Hotel* tudatos képméretarány-választása is bizonyos szempontból idesorolható, én mégsem tettem, mivel ANDERSON az eszközt csak az idő jelzésére használja a filmjében. Az *Óz, a hatalmas* nyitószekvenciája bár játszik a képméretarányal, és egy, a narratívában fontos pillanatban használja a kép kinyitását, mégis inkább illik a második kategóriába, hiszen csupán bevezető funkciót tölt be a szűk képméretarány. A *Pi élete* pedig a harmadik kategóriából lóg ki, hiszen a képméret arányát első-sorban a látványosság miatt, illetve kompozíciós okokból használja a film szövetébe vájó mélyebb indok nélkül, teszi ezt viszont maximális progresszivitással, és több képméretarányt is vegyít egyetlen filmben.

Összegzés

Az ismertetett filmek szélesvásznú képet adnak a képméretarány-változás lehetőségeiről, azonban nem törekedtem a teljességre. Azokat a filmeket elemeztem, amelyek jelzésértékűen használják a különös és újszerű filmnyelvi eszközt. A három kategóriába az összes eddig gyártott film beilleszthető – ABEL GANCE formabontó filmeposza híján –, ez a tanulmány azonban a mainstream filmezésre koncentrált. Az avantgárd filmművészet a formanyelvi szabadelvűsége miatt gyakran egyáltalán nem illik bele filmformai táblázatokba. A csupán technikai jellemzők szerint idetartozó filmeket leválasztottam az eszközt a narratíva miatt használó filmekről, utóbbin belül distinkcióval éltem, és az egyszerűbb jelentéstől eltávolítottam a dinamikus képméretarány-változtatást alkalmazó filmeket. A kategória ismertetett példái szerint remélhetőleg érthetővé vált a csoport lényege, vagyis a nem állandó képméretarányú filmek mibenléte. Az sem kizárt – bár erre példa egyelőre nincs –, hogy egy film-

nek ne tudjuk meghatározni egyetlen fő képméretarányát sem. A filmnyelv fel- és elszabadulása a digitális filmezés közegében már megengedi, hogy ennyire radikális módszerrel készítsen filmet az alkotó (ha bárki erre vetemedne, az alkalmazhatóság térképét frissíteni fogom).

Irodalomjegyzék

- JEAN-LOUIS BAUDRY 2006. A filmi apparátus ideológiai hatásai, *Apertúra* 2(1).
- ANDRÉ BAZIN 1995. Korunk nyelve, In: ZALÁN VINCE (szerk.) *Mi a film?*, Osiris Kiadó, Budapest, 7–15.
- DAVID BORDWELL – KRISTIN THOMPSON 2007. *A film története*, Palatinus Kiadó, Budapest.
- KEVIN BROWNLOW 1983. *Napoleon. Abel Gance's Classic Film*, Alfred A. Knopf Inc., New York.
- KOVÁCS ANDRÁS BÁLINT 2008. *A modern film irányzatai. Az európai művészfilm*, Palatinus Kiadó, Budapest, 413–422.
- KOVÁCS ANDRÁS BÁLINT 2009. *Mozgóképelemzés*, Palatinus Kiadó, Budapest, 15–19.
- PÁPAI ZSOLT 2013. Újjászületés és második gyermekkor. Bevezetés Új-Hollywood történetébe, In: PÁPAI ZSOLT – VARGA BALÁZS (szerk.) *Korszakalkotók. Kortárs amerikai filmrendezők*, Prizma Könyvek, Budapest, 11–46.
- DAVID SAMUELSON 1994. *Hands-on manual for cinematographers*, Focal Press, New York, 395–398.
- JANET WASKO 1994. *Hollywood in the Information Age. Beyond the Silver Screen*, Polity Press, Cambridge, 144.

Internetes hivatkozások

- NET1 = *Widescreen*, widescreen.org/aspect_ratios.shtml (utolsó letöltés ideje: 2020. 06. 29.)
- NET2 = *Internet Movie Database*, imdb.com (utolsó letöltés ideje: 2020. 06. 29.)

Filmográfia

- WES ANDERSON 2014. *A Grand Budapest Hotel* (The Grand Budapest Hotel).
- MICHAEL BAY 2017. *Transformers: Az utolsó lovag* (Transformers: The Last Knight).
- LUC BESSON 2017. *Valerian és az ezer bolygó városa* (Valerian and the City of a Thousand Planets).
- BRAD BIRD 2004. *A hihetetlen család* (The Incredibles).

XAVIER DOLAN 2014. *Anyu* (Mommy, 2014).

VICTOR FLEMING 1939. *Óz, a csodák csodája* (The Wizard of Oz).

ABEL GANCE 1927. *Napóleon* (Napoléon vu par Abel Gance).

PETER GREENAWAY 1982. *A rajzoló szerződése* (The Draughtsman's Contract).

ANG LEE 2012. *Pi élete* (Life of Pi).

CHRISTOPHER MCQUARRIE 2018. *Mission: Impossible – Utóhatás* (Mission: Impossible – Fallout).

CHRISTOPHER NOLAN 2008. *A sötét lovag* (The Dark Knight).

CHRISTOPHER NOLAN 2012. *A sötét lovag: Felemelkedés* (The Dark Knight Rises).

CHRISTOPHER NOLAN 2014. *Csillagok között* (Interstellar).

CHRISTOPHER NOLAN 2017. *Dunkirk*.

SAM RAIMI 2013. *Óz, a hatalmas* (Oz the Great and Powerful).

GARY ROSS 2013. *Az éhezők viadala: Futótűz* (The Hunger Games: Catching Fire).

MARTIN SCORSESE 1973. *Aljas utcák* (Mean Streets).

TREY EDWARD SHULTS 2017. *It Comes at Night* (Éjszaka jön).

PHILLIPS SMALLEY – LOIS WEBER 1913. *Suspense*.

STEVEN SPIELBERG 2002. *Kapj el, ha tudsz* (Catch Me If You Can).

THOMAS VINTERBERG 2018. *Kurszk* (Kursk).

MARC WEBB 2009. *500 nap nyár* (500 Days of Summer).

EDGAR WRIGHT 2010. *Scott Pilgrim a világ ellen* (Scott Pilgrim vs. the World).

WILLIAM WYLER 1959. *Ben Hur* (Ben-Hur).

HORVÁTH ÉVA

***Az Utas és holdvilág és A varázshegy* tematikus és modernista párhuzamai**

Bevezetés

Dolgozatomban az *Utas és holdvilág* és *A varázshegy* regények összehasonlításán keresztül szándékozom bemutatni a modernista világnézet néhány tematikus párhuzamát és problémafelvetését az irodalomban. Kiemelten vizsgálom általánosságban és specifikálva a 20. század emberének gondolkodásbeli és egzisztenciális identitásválságát, azontúl pedig a tér megjelenítési formáit és szerepét, az egyén betegséghez és halálhoz való viszonyát, ezeknek az erotikumban való kultikus megjelenítését, valamint a társadalmi nemek konvencionálistól való eltéréseit. Meggyőződésem, hogy a modern irodalom tematikáinak posztmodern utáni (újra)vizsgálatával közelebb kerülhetünk a kortárs irodalom tendenciáihoz abban az esetben, ha a jelenkori történelmi keretben az információs forradalmat párhuzamba állítjuk az ipari forradalom társadalmi és irodalmi hatásaival, elmozdulva ezzel egy új (irodalmi) irányzat, a metamodern (TURNER 2016) megjelenése felé a kortárs palettán.

A modernista identitásválság

A 20. század elején az ipari forradalom eredményei már erősen hatottak a korszak irodalmára (PÁL JÓZSEF szerk. 2008), amelynek előérzetét HUGO VON HOFMANNSTHAL levelében (*Ein Brief*, 1902) olvashatjuk:

„Az esetem, röviden, a következő: Végleg elveszett az a képességem, hogy valami dologról összetartozóan gondolkozni vagy beszélni tudjak.”

Akaratlanul is eszünkbe juthat ennek a töredezettségnek a lírai kifejeződése nemzetünk látnok költője, Ady Endre tollából (*Kocsi-út az éjszakában*):

„Minden egész eltörött.”

A korszakot megelőző világregend dichotómiákban felfogott transzcendens egészben gondolkodott, míg a 20. század emberének világképéből az isten és a természet feltétlen mindenhatósága kihullott, az egységgel és az istennel való kapcsolat önértelmezései, önazonosítási lehetőségei identitásválságba torkolltak, amint a transzcendenciát a felvilágosodás után az urbanizálódott és egyúttal individualizálódott ember elveszítette. A megoldásokat, válaszokat a korszak Freud hatására a tudat működésében kereste, ezt bizonyítja a modernista regényekben a cselekmény másodlagossága a tudatfolyammal szemben – ezt a regénytípust a századelő kiemelkedő világirodalmi szerzői (Virginia Woolf, Marcel Proust és James Joyce) fejlesztették ki. SZERB ANTAL írja *A varázshegyről* (SZERB 1935: 195):

„Valószínű, hogy Thomas Mann könyvét ma még nem is értjük meg teljesen, mert benne elsőül tudatosodnak olyan dolgok, amelyeket a mi számunkra még nagyobbára az öntudatlanság fátyola takar. A *Zauberberg* ennyiben prófétikus jellegű és mondanivalója csak az emberiség egy későbbi tudatossági fokán bontakozik majd egészen ki.”

A modernizmus nemcsak az irodalmat, hanem annak eszközét is kikezdte, azaz nyelvkritikai megvilágításba helyezte a megismerés lehetőségeit, legfőbb célkitűzése pedig a nyelv megújítása lett, amely az addig kimondhatatlant és/vagy nem ismertet próbálta meg kifejezni vagy éppenséggel jelezni művészetével annak problematikuságát (pl. az avantgárd). Főbb regénykarakterekké válhattak az olyan anti-, de még inkább plurális hősök („hősietlen hősünk”) (MANN: II. 320), mint Hans Castorp és Mihály alakja, akiket behatóbban megvizsgálva képet kapunk a világirodalom e korra jellemző regényfiguráiról.

Mindkét főszereplőt a megismerés vágya, illetve egyfajta orientációs válság hajtja és sürgeti az úgynevezett konformitásból, saját életük megszokott keretéből való kilépésre. Előképüknek tekinthető a rendkívül modernnek számító, mégis a romantika korszakában alkotó HERMAN MELVILLE *Moby Dick* c. regényében szereplő Ishmaele, akinek elhíresült mondata nyitja a művet: „Szólítsatok Ishmaelnek.” Mintegy ezzel biztosítva a szereplőnek valamiféle kívülről jövő identitás-megerősítést, hiszen szembeütközően nyomatékosítani próbálja a nyelv segítségével, hogy kicsoda ő, kinek kell őt szólítani, miközben a regényben személyiségének jellemző vonását épp annak jellemezhetetlensége adja, ahogyan Hans Castorpét és Mihályét is. Ezekon a karaktereken átsüt Heidegger egzisztencializmusa, de érezhető rajtuk Lukács *A lélek és a formák* c. esszékötetetének hatása is, a polgári kiúttalanság, a világbavettség bizonytalansága. Ezt vetíti előre az *Utas és holdvilág* (NET1) villoni mottója az

első rész élén: „Mert befogad s kitaszít a világ.” *A varázshegyben* pedig Hans Castorp idézi egy népdal sorát: „Elvesztett engem a világ” (MANN: II. 321).

A betegség–halál–szerelem motívika THOMAS MANN-nál és SZERB ANTALNÁL

Míg az *Utas és holdvilágban* a szerelem inkább a halálhoz kapcsolódik, addig *A varázshegyben* a szerelem mint betegség képeződik le, habár mindkét regényben megjelenik a halálerotika, amely a szerelmi beteljesülést az életből való kilépéssel kapcsolja össze. Például *A varázshegyben* ezen a szöveghelyen (MANN: II. 387):

„Milyen szép, hogy Aida csatlakozott az elveszett Radameshez, hogy mindörökre megossa vele síri sorsát! [...] milyen boldoggá teszi [Aidát] a végső egyesülés azzal, akiről azt hitte, hogy már sohasem látja viszont [...] most tárul ki előttük a mennybolt, s vágyakozásuk előtt felragyog az örökkévalóság fénye...”

A THOMAS MANN-i regényvilág betegség- és halálesztétikáját vizsgálva arra juthatunk, hogy a betegség egy olyan kivételes állapot, amelyben megengedetté, egyszerűsre elárthatóvá válnak az autentikus lét irányába való kitörési próbálkozások, szemben a „síkföldi”, polgári normákkal. Vagyis: a betegség felmentést ad a szabályok alól, és megteremti a maga szabályait. A beteg test szerelme és szerelmi szabadsága már-már a romlás, a pusztulás esztétikájával a végső elmúlás felé mutat. Ahogy Krokowski doktor magyarázza: „A betegség álcázott szerelmi tevékenység, minden betegség elváltozott szerelem” (MANN: I. 162).

SZERB ANTAL regénye azonban kimondottan a halálerotika mentén szerveződik, amelyben Éva alakja a halálhetéra szerepét tölti be, vagyis megnyitja, és kéjjé teszi a halálhoz vezető utat. Mind Mihály, mind Hans Castorp szubmisszív viselkedést tanúsít az áhított hölgygel szemben. „[...] nagyon szerettem én lenni az áldozat [...] erotikus okokból...” – így az utas, SZERBNél. Míg Mihály azért folytatja kalandzásait Itáliában, mert tudja, hogy Éva is ott van, és a vele való találkozás lehetősége hajtja, addig Hans Castorp képes éveket várakozni Madame Chauchat visszatérésére a szanatóriumban: implicit módon ugyan, de valósággal önmagát betegítve meg – tehát mindkét szereplő jelentős áldozatokat hoz az elérhetetlen és a szálakat irányító nőkarakterek hálójában, fölöslegesen, mindhiába. Waldheim ki is mondja az *Utas és holdvilág* egyik fontos tételmondatát:

„Ezek a nők, akik elcsalják a férfiakat, ezek a szatírok, akik elragadják a nőket, haláldémonok. De figyeled? A nőket férfidémonok ragadják el, a férfiakat női démonok. Ezek az etruszkok nagyon jól tudták, hogy a meghalás erotikus aktus” (SZERB: 86).

Az híres etruszk szerelmesek szarkofágjára több korabeli költő is költeményben reflektált (NET2, NET3). Ezzel összecseng az, amit Settembrini (a MANN által valószínűleg nem véletlenül olasz karaktert választva a humanista múlt megidézésére) mond (I. 251):

„A régiek az élet és a nemzés jelképeivel díszítették szarkofágjaikat, akárhányszor obszcén jelképekkel: hiszen az antik vallásosságban a szent gyökorta azonosult az obszcénnel.”

A halál mindkét regényben összekapcsolódik az (újja)születés fogalmával is. SZERBnél ezt a Mihály tervezett öngyilkosságának napjára véletlenül kitűzött és elfelejtett keresztelőjelenet erősíti meg, míg MANN-nál a médiumlány (Ellen Brand) transzba esett állapota, mialatt Hans Castorp halott unokabátyját kísérli megidézni, amit az elbeszélő vajúdáshoz, szüléshez hasonlít.

A következő párhuzam a szexualitás homoerotikumra épülő, már-már egészen direkt megjelenítése, amely a modernista regény sajátos nemiség-feltérképezésre invitáló gesztusa. Mindkét műben megjelenik a kamaszkori iskolatárs (jellemzően magának való, komoly, megközelíthetetlen, idegenszerű), akire az azonos nemű főszereplők javarészt tisztázatlan rajongása irányul, amely a későbbiekben áttevéődik az áhított női karakterekre. Mihály így fogalmazza meg Erzsinek Ulpius Tamáshoz fűződő érzelmeit: „[...] ő lett a legjobb barátom. Az a barát, akiről a kamaszfiúk nem kevesebb intenzitással, de mélyebben és komolyabban álmodoznak, mint az első szeretőről” (SZERB: 10). Ezek az érzelmek Mihály kamaszkora és Tamás halála után Éva irányába mozdultak el. Hans esetében ez a fiúszerelm Pribislav Hippe volt, akitől ceruzát kért kölcsön az iskolában. A leírás homoerotikus kicsengése figyelemre érdemes: „Azzal elővette zsebéből ezüstözött töltőceruzáját, crayonját, amelyen egy gyűrűt kellett felfelé tolni, hogy a fémtokból előbújék a piros fába foglalt írón. Elmagyarázta Hans Castorpnak az egyszerű szerkezetet, s eközben kettejük feje összehajolt fölötte” (MANN: I. 155). Majd ezután a főszereplő megjegyzi Madame Chauchat láttán: „Nem hittem, hogy valaha még ilyen elevenen viszontlátom. Különös, mennyire hasonlított hozzá... ehhez az itteni asszonyhoz! Talán azért érdekel annyira ez a nő?” (MANN: I. 156).

Mindkét regényben találunk példát a nemek közötti különbségek egybeomlására, illetve a társadalmilag konstruált mivoltukra. SZERB ANTAL az Ulpius testvérek androgunitására hívja fel a figyelmet, s ahogy Mihály beszámolójából is megtudjuk, inkább Tamás volt az, akihez mint „nőhöz”, finoman, kíméletesen viszonyult beszélgetéseiben; Éva pedig az, aki mellett nem unatkozott, mint a többi „lányoknak deklarált lényekkel”.

Ebből a szempontból nagyon érdekes Hans Castorp vallomása saját férfiasságáról, amelyre szerinte csupán a konvenciók irányulnak, de ő maga nem érzi magáénak a versengésre való hajlamot hím vetélytársaival szemben, „amelyet önkéntelenül »társadalmi«-nak” nevez.

A tér mint identifikációs eszköz, Itália sikátorai versus a svájci hegyek tágassága

Régi toposzként jelenik meg SZERB ANTAL regényében az utazás mint az önmegtalálás metaforája, ahogy az egyes állomások elérésével a lélek egyes rétegei is megvilágosodnak (HAVASRÉTI 2011). Mihály agorafóbiával küzd („örvény”), amely a pánikbetegség egy sajátos formája; félelem az olyan nyitott vagy zárt terektől, ahol nem érkezhetsz segítség, ahonnan nem lehet elmenekülni. Ezért például a szűk terek, sikátorok azok, ahol a főhős biztonságban és otthon érzi magát, ahol kitapinthatja a határokat. Mihály tehát úgy pottyan a világon kívülre félszándékos utazási malőrjével, hogy egyben a biztonságot, a kapaszkodót is állandóan keresi, a formákat, elvegyülő megfigyelőként, kívülről várva a megerősítéseket. Ezzel szemben Hans Castorp kilépése a világból egyfajta felülnézet, ahonnan mindent lát, de őt nem látja senki. Hatalmas, nyitott terek veszik körül, végletes izoláció, amelyen csak szanatóriumi társai osztoznak. Ő nem a formákat, hanem a jelentéseket keresi, önmaga jelentését, leginkább önmagából vagy legalábbis a szűkebb társaságából merítve. Míg Mihály egyre távolodó mozgást végez déli irányba hazájától, addig Hans koncentrikus körökben halad „előre”, egy helyben maradva. A két regény tehát különböző módokat kínál fel a képlékeny identitás megszilárdítására. Míg *A varázshegy* pedagógiai módszerekkel közelíti meg tárgyát, addig az *Utas és holdvilág* az utaztatási regény hagyományaira támaszkodva.

Mire jut azonban a két főhős? Mindkettőt magával sodorja a világ: Mihályt a tények, Hans Castorpot pedig a háború, mintegy azt üzenve, hogy identitásuk és személyiségük nem választható el, nem függetleníthető a világ folyásától, az időtől és a tértől, sorsuktól, amelybe születtek, a körből tehát nincs kilépési lehetőség.

Irodalomjegyzék

- HAVASRÉTI JÓZSEF 2011. Egyesek és mások, *Jelenkor* 54(4): 427.
THOMAS MANN 1963. *A varázshegy*, Európa Könyvkiadó, Budapest.
PÁL JÓZSEF szerk. 2008. *Világirodalom*, Akadémiai Kiadó, Budapest.
SZERB ANTAL 1935. *Hétköznapi és csodák*, Világkönyvtár, Révai Kiadás.
LUKE TURNER 2016. Metamodernista kiáltvány, *Helikon* 27: 709.

Internetes hivatkozások

- NET1 = SZERB ANTAL, *Utas és holdvilág*, mek.oszk.hu/01000/01080/01080.pdf
(utolsó letöltés ideje: 2020. 07. 09.)
NET2 = VAS ISTVÁN, *Etruszk szarkofág*, reader.dia.hu/document/Vas_Istvan-Osz-szegyujtott_versek-16218 (utolsó letöltés ideje: 2020. 07. 09.)
NET3 = ÁGH ISTVÁN *Etruszk szarkofág* reader.dia.hu/document/Agh_Istvan-A_kepzelet_emleke-339 (utolsó letöltés ideje: 2020. 07. 09.)

EGRI DOROTTYA

Az ördögi kör: PETRI GYÖRGY világa

Bevezetés

Tanulmányom középpontjában PETRI GYÖRGY költő munkássága áll. Az életmű lezárásával és népszerűvé válásával – sok más alkotóhoz hasonlóan – PETRI nevéhez is számos általános jelző, motívum társult a szakirodalomban és a közbeszédben egyaránt. Dolgozatom célja azonban alapvetően nem az, hogy új megközelítési lehetőséget nyújtson PETRI költészetéhez, hanem hogy bizonyítsa: a fent említett fogalmak nem véletlenszerűen lettek egymáshoz rendelve, hanem logikusan következnek egymásból. Ebben az esetben az életmű a pesszimizmus és problémakeresés, a mizantropia, az irónia és az önreflexió elemeit köti össze, amelyek nemcsak egymás egyenes következményei a PETRI-művekből kiolvasható világnézetben, hanem mintegy ördögi körként generálják egymást újra és újra.

A PETRivel foglalkozó szekunder irodalom többnyire figyelembe veszi a különböző korszakokban megjelent kötetek közti különbséget és az életrajzi változásokkal összefüggő hangnem- és aspektusváltást, én azonban ettől elzárkóznék, hiszen ez az írás épp a PETRI-életmű állandó és elidegeníthetetlen vonásait taglalja.

Életrajzi áttekintés

PETRI GYÖRGY 1943-ban született Budapesten. Első verseit a hatvanas évek elején publikálta, ezekkel már szinte a megjelenésük pillanatában is elégedetlen volt. 1966-tól az ELTE magyar–filozófia szakos hallgatója volt, diplomát végül elvi okokból nem szerzett, de nagy hatással volt rá az egyetemen megismert, Lukács György hirdette „marxizmus reneszánsza” program, amely a marxizmus humanisztikus alapelveit szembesítette a magát szocialistának valló rendszer ellentmondásaival.

1968-ban a szocialista rend reformjának megbuktatására irányuló katonai beavatkozás Csehszlovákiában PETRI számára az illúziók elvesztését és az ebből származó kiábrándult politikai gondolkodást eredményezte. Második verseskötetében (*Körülírt zuhanás*) még nem jelennek meg olyan élesen a fokozatosan radikalizálódó politikai nézetek, ám PETRI a kulturális életben már a megjelenés után is marginalizálódott, mivel több üldözött költőtársával is nyíltan szolidaritást vál-

lalt. Ezt követően a rejtett politikai utalások helyett a nyílt szerepvállalás mellett döntött nemcsak a tiltakozóakciókban való részvétel, hanem a szamizdat irodalom támogatása által is.

PETRINEK szókimondó stílusa miatt csak erősen csonkított módon lett volna lehetősége kötetet publikálni az állami könyvkiadásban, így az *Örökhétfőt* szamizdat kiadványként tette közzé, miközben az ellenőrzött lapok is leadták egy-egy írását. Szigorú cenzúra alá csak akkor vették munkásságát, amikor publikálta Leonyid Iljics Brezsnyev halálára írt versét a gyakran idézett „Felfordult a ferdeajkú vén trotty” kezdősorral (NET1).

„Valaminek a levegőben kell maradni”

PETRI GYÖRGY költészetében gyakran előkerül a kiábrándultság hangulata, amely a legtöbb esetben egyenes következménye annak az idealizmusnak, amely a témaként említett problémák reális végiggondolása után szükségszerűen csalódáshoz vezet. Ezt veszi alapul a fejezetcímbe idézett *A. M.-nak* is (PETRI 2006: 119): a maximális térkihasználás érdekében átformázott négyyszögletű narancsok nem létezhetnek, a gombostűfej méretű narancsok pedig nemkívánatos „térmozrsákat” hagynak maguk után – a tökéletes megoldás, az ideális társadalom és a teljes egyenlőség sosem jöhet létre. Ráadásul mindig maradnak figyelmen kívül hagyott aspektusok, „valaminek a levegőben kell maradni”, hiszen a soktényezős problémákról való elmélkedés és megoldáskeresés mindig maga után vonja azt is, hogy bizonyos körülmények megoldatlanná válnak, vagy eleve nem merülnek fel.

A fent említett kiinduló idealizmusból származik PETRI világa: a „működőképes rendtelenség” (*Utóhangok*) (PETRI 2006: 192) – vagyis maga a problémák kusza összevisszasága, az illúziók elvesztésének és a hősök elbukásának terepe, amelyben csak elveszni érdemes, vagy beletörődni, rendet rakni és megjavítani nem lehet. A felismerés, hogy a „rendtelenség” teljes mértékben sosem lesz felszámolható, elkerülhetetlenné teszi a feladást, a reménytelenséget.

Ugyanebbe a problémába fut bele *A szerelmi költészet nehézségeiről* című művében is (PETRI 2006: 35). A szerelem ezzel a hozzáállással különösen kényes téma, hiszen a racionalitás és a pesszimizmus nehezen engedi meg a hagyományos szerelemfelfogást. PETRINÉL a témában íródott legismertebb vers végül a nyelvi kifejezhetőségben találja meg a szerelem problémakörének csúcspontját. „Mért nem lehettem régi költő? / Nem volna kérdés, hogy szeretlek-e.” Így azonban sajnos kérdéses, hiszen a „rég költők” kitaposott ösvényein már nem hiteles a vallomás, és épp ez a versbeli attitűd érzékelteti a valódi érzelmek milyenségét. „Ha az arról szóló beszéd

folytonosan megkérdőjelezett, problematikus, akkor a verstárgy, a szerelem is csak ebbéli minőségében jeleníthető meg” – írja erről KERESZTURY (1998: 40).

A világ tehát PETRI számára egészében megérthetetlen, és fontosabb problémái megoldhatatlanok.

„Csalhatósága tudatában / az ember otthon ül s röhög”

Egy ilyen megválthatatlan és megváltoztathatatlan világban nincs más lehetőség, mint az objektív igazságok megtalálására irányuló keresés. „Fülemből kiolvastom a viaszt, / és eloldozom magam az árboctól” – írja PETRI az *Utóhangok* című versben. Az alapvető célkitűzés tehát: a szépítéstől mentes igazság és az ezzel járó veszély vállalása, az illúziókból való kilépés. PETRI a kíméletlen őszinteséget választotta minden téma tálalásához, ezzel azonban komoly feladatot vett magára. Annak felismerése, hogy objektív igazság nem létezik, egészen új irányt ad ennek a küldetésnek: nevezetesen azt, hogy ez a felismerés marad az egyetlen biztos pont (SÜTŐ 2004). A világ minden szegletének és meglévő tudásának megkérdőjelezését tartja az igazság forrásának, hiszen így zárható ki az, hogy bármilyen illúzióba ringassa magát. Ennek következménye PETRI esetében az ironikus hangvétel.

Az irónia mint a humor egyik formája PETRINél kettős szerepet kap. A humor a mindennapi élet és az irodalom terén is számos esetben válik menekülőúttá, túlélési eszközzé, ez pedig ezekben a művekben is megjelenik – hiszen PETRI számára ez a kívülállás legegyszerűbb módja. A humor pedig – bár tökéletesen elfogadható megküzdési stratégia – alkalmadtán bizarr párosítás a fennálló szituációval. A Sára halálát feldolgozó versben például a kegyeletsértés határait súrolja: „Aztán a dögcédula a bokádon, / és vigyorogtál. / Vidoran, hamuszürkén. / És én szerettem volna rád feküdni, / lehúzni azt a bizonyos bugyit, / a koporsófüdelet meg magamra” (2006: 196).

Másfelől azonban épp a gúny az, amely által a költő igazságkeresése megvalósul. Az irónia Szókratész óta nemcsak a humor alműfaja, hanem magatartásforma, amely az igazság megtalálását segíti elő. Ezt erősíti az is, hogy az *eirón* (akinek nevéből az *irónia* szó származik) eredetileg a görög komédia furfangos karaktere volt (H. UJLAKI 2007: 155) – hasonló szerepet vállal PETRI is a folyamatosan kritizáló jelenlétével, amely által kétségbe von minden megtévesztő ideát, és csak a bizonytalanságban biztos. „Az ironikus beállítottság alapvetően egy kérdező viszony a világhoz” – mondja maga PETRI (1997: 58), és tartja is magát ehhez a kijelentéshez: a *Hatvannyolc tele* című versben (amelyet a fejezetcímbe idéztem) egyenesen közli is, hogy a történelem egy pontja után már tisztában van saját becsapottságá-

val, ezért már „csak röhög” (2006: 83). Hiszen a gúny, a tartózkodás és a hit hiánya mentheti meg az embert az újbóli becsapástól, csalódástól.

Erről a beletörődésről beszél akkor is, amikor egy interjúban a melankóliát definiálja: „Nem ellentéte az iróniának, hanem a komplementere. [...] Lényegében a mulandóság felett érzett szomorúság. [...] Hogy csupán egyetlen bizonyosság van: meg fogunk halni. Ezt viszont a melankolikus ember békésen tudomásul veszi. A melankólia voltaképpen halk, rejtett derű” (1997: 58).

„Szavakat írtam / írásjelek / közé / egy életen át”

A fent említett irónia állandó és átható jelenléte egyértelműen ellehetetleníti azt, hogy a szövegek bármit is komolyan vehetőként ábrázoljanak. PETRI hangvétele folyamatosan blaszfemizálja a hagyományosan komolynak, tiszteletreméltónak vagy fontosnak tekintett dolgokat.

Kezdve – nyilván – Istennel: míg az *Elégiában* egyenesen a „vén disznó” kifejezést használja rá (2006: 380), addig egy másik szövegben kíméletesebben, mégis meghökkentően kezeli Isten közvetlen jelenlétét. A *megváltás hátulütőiben* a szó szoros értelmében lehozza Istent a földre, egészen konkrétan a saját ágya szélére. Az éjjeli procedúra során megjelenik egy egészen indokolatlanul megnevezett Nivea krémes doboz – a hétköznapi tárgynak ez a pontos leírása még inkább ráerősít az Isten komikus és életidegen földi jelenlétére; a harmadik versszakban ráadásul az elbeszélő gyakorlatilag megszidja az Istent, amiért a szobában „végeskedik” (2006: 118).

PETRI mindemellett a saját maga által fontosnak ítélt dolgokat is hajlandó kérdés nélkül lefokozni, ha ezzel kerül közelebb a téma valódi természetéhez: „Mint irdatlan nagy dög kimúlt a korszak. / Elvették a kedvenc játékomat” – állítja *A felismerésben* (2006: 357), ezzel játékszerként ábrázolva egy milliók számára meghatározó és saját verseiben is releváns témát. Más írásaiban a legteljesebb komolysággal beszél a történelemről és a politikáról, ezzel a két sorral azonban megint csak „lerántja a leplet” egy túlmisztifikált elemről, amely voltaképpen csak játékra volt alkalmas.

Legvégső gesztusként pedig természetesen saját magát is bevonja a komolyan vett, de valójában komolytalan témák sorába. Hiszen „A mértékkel űzött / önutálat jó ösztöke a jóra” (*Egy vers elindul...*) (2006: 190) – az ember csak úgy láthat igazán tisztán, ha saját magával szemben sem elfogult, ha magát alázza meg elsőként.

Saját költői szerepének lefokozása több műben is megjelenik, de a *Horgodra tűztél*, *Uram* kezdetű vers (2006: 88) egyenesen ezt a tényállást veszi alapul –

a költő nem vátesz, hanem csak egy horgon rángatózó kukac (H. UJLAKI 2007: 160). Hasonlóan mutatja be önnön jelentéktelenségét a címbe idézett vers esetében is (*Summázat*) (PETRI 2006: 418): a költészet végső soron csak leírt szavak és írásjelek halmaza; és ez a hozzáállás jelenik meg az *Ez a hang is megy még* című versben (2006: 187), ahol a gyakran titokzatos és összetett teremtményként leírt, időnként fétisként imádott nőt sem kíméli. „És mi egy nő? / Némi szőr, bőr, nyálkahártya” – ezzel saját rajongásának tárgyait fokozza le újra a fiziológiai jellemzők segítségül hívásával (MESTERHÁZI 2014: 26).

„(Az akkor még pénz volt.)”

Az elfogulatlan igazság megtalálása érdekében bevetett módszerek egyike az, ami PETRI műveiben igazán egyedi és rendhagyó technikai elem: az önreflexív megjegyzések által eszközölt szövegrontás (KABAI 2013: 82). A legismeretebb példány ezek közül valószínűleg a *Hogy elérjek a napsütötte sávig* című vers lábjegyzete (PETRI 2006: 293), amely tovább húzza a versre egyébként is jellemző anekdotikus, kitérőkkel dúsitott, magyarázkodó stílust.

Ez azonban mindössze egy különösen szembetűnő példa a szövegrontás jelenségére. Az ilyen jellegű kitérőket PETRI esetenként csak zárójellel vagy vesszővel választja le ugyanarról a szövegről: „Talán éppen a Nylonban ittam, / a HÉV-végállomás mellett, a Margit hídnál / (vagy azt akkor már lebontották?). Nem tudom, / lehet, hogy a Boráros téren”. Ez a zárójeles technika egyes esetekben egészen elfajul, és olyan sorokhoz vezet, mint az *A. M.-nak* című írásnál: „[Gömbökkel a szállító- (s általában a) tér nem / tölthető ki folytonosan.]”

Nem a szövegrontás az egyetlen, amellyel PETRI megkérdőjelezi vagy lefokozza saját írásait. Az életmű nagy százalékánál lehet az az érzése az olvasónak, hogy a költő magyarázkodásaival, hosszabb-rövidebb hozzáfűzéseivel gyakorlatilag folyamatosan felülírja magát bizonytalanságában. Ez jelenik meg a műfajjelölő címek (például a játékosan címzett *Tengerparti elég*) (PETRI 2006: 367) esetében is, amelyek mintha megindokolnák a világba vetett szöveget, helyet keresnének neki az irodalmi kánonban.

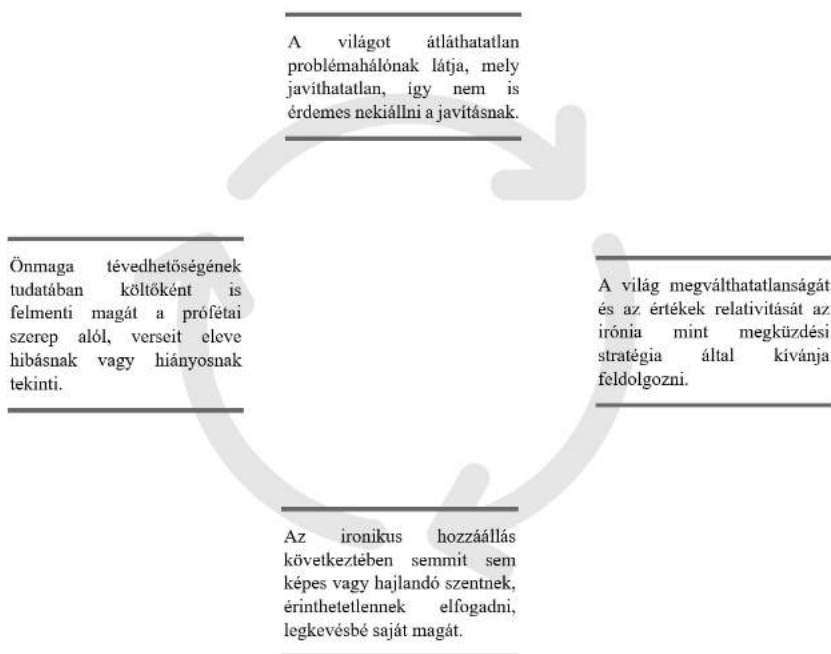
Ennek a jelenségnek egy egyedi alfaját képviselik a szöveg műfajától független funkcióját jelölő címek is, például az *Egy szerződés hátoldalára* (PETRI 2006: 298) – a címből kiindulva az egész szöveg csak egy megjegyzés valami komolyabb, fontosabb és teljesebb műhöz. Hasonló technikával él a szerző az *Egy versküldemény mellé* (2006: 106) című „mellékletversben” is, amelynél nemcsak a cím fokozza le a

szöveget, hanem maga a szöveg is azt állítja, hogy a PETRI-versek egytől egyig hibás, de használható művek.

A fent idézett dupla zárójelhez hasonlóan képtelen ötlet kötetcímnnek a *Magyarzatok M. számára* – a cím ebben az esetben nemcsak utal és funkciót jelöl, hanem a komplett kötet létjogosultságát igazolja. Amit pedig igazol, azt egyben szükségszerűen meg is kérdőjelezi.

Összegzés

Amint a bevezetőben említettem, és a fenti példák által bővebben is kifejtettem, a PETRI-költészetből kiolvasható világnézet különböző elemei a világba vetett alapvető bizonytalanságra vezethetők vissza, és ördögi körként generálják egymást. Ezáltal a szerző:

Irodalomjegyzék

- H. UJLAKI CSILLA 2007. Az irónia magatartásformája és megjelenésének nyelvi alakzatai Petri György költészetében, *Iskolakultúra* 17(8–10): 155–167.
- KABAI CSABA 2013. „A költészet: anómia”: Lírai önreflexió Petri György költészetében, *Új Forrás* 45(6): 82–88.
- KERESZTURY TIBOR 1998. Érezni problematikus: A szerelmi líra mint önportré és újraértett hagyomány Petri György költészetében, *Alföld* 49(4): 37–51.
- MESTERHÁZI MÓNKA 2014. „Engem valamiképp mindig a tradíció megújítása érdekelt”. Petri György: Elégia, *Holmi* 26(1): 22–27.
- SÜTŐ CSABA ANDRÁS 2004. Bohóctréfáról – komolyan: Petri György: *Amíg lehet* című kötetének recepciója, *Új Forrás* 36(8): 34–39.
- PETRI GYÖRGY 2006. *Ősszegyűjtött versek*, RÉZ PÁL – LAKATOS ANDRÁS – VÁRADY SZABOLCS (szerk.), Magvető Kiadó, Budapest.
- PETRI GYÖRGY 1997. Irónia és melankólia, *Magyar Lettre Internationale* 24: 58.

Internetes források

NET1 = *Digitális Irodalmi Akadémia*, pim.hu/hu/dia/dia-tagjai/petri-gyorgy#eletrajz (utolsó letöltés ideje: 2020. 06. 26.)

SEBŐ KATALIN

Stilisztikai körkép GION NÁNDOR *Virágos katona* című regényéről

Az alábbi tanulmányrészlet eredetileg a *GION NÁNDOR írói hangja Virágos katona című regényében* címmel íródott, 2019-ben leadott szakdolgozatomban szerepel. Ez a részlet egy rövid bemutatót nyújt a nevezett regény és szerző stílusáról három választott jelenet segítségével. Céлом, hogy a regény teljes körű ismerete nélkül is érezhetően prezentáljam GION NÁNDOR hangulatkeltésének főbb eszközeit, illetve azt, hogy egy egyszerűnek tűnő leírásban is milyen szövevényesen képes megszerkeszteni a nézőpontok váltakozását és a stílusok keveredését.

Elsőként az I. fejezet legelejéről emelnék ki egy bekezdést, amely az egyik főszereplő család, a Krebs család Szenttamásra való érkezésének pillanatát mutatja be:

„Késő este érkeztek Szenttamásra. A feketicsi hídon keresztül mentek be a faluba: a házakban sötét volt, csak az Újvári kocsmá világitott a feketicsi út és a Zöld utca sarkán. A kocsmá előtt egy csoport férfi állt, lehetek legalább húszan, mindegyiknek elnyűtt, lelógó karimájú kalap volt a fején, és érdeklődve figyelték a közeledő szekeret. Egy részeg ember imbolyogva oda is jött hozzájuk, belekapaszkodott a lócsbe, a szekér mellett lépkedve nézte Stefánt (...)” (1982: 7).

Ebben a jelenetben egy külső nézőpontból indul a leírás, amely követi a családot vivő szekér útját. Ezután a fókusz a környezetre helyeződik, azon belül is a sötét házak között egyedül a világos kocsmán áll meg a tekintet. Hogy ez a tekintet a narrátoré-e, vagy inkább Stefané, kérdéses, mivel nem tudhatjuk, hogy Stefan mennyire ismerte a helyi utcák nevét és az Újvári kocsmát.

A kocsmá előtt álldogáló emberek leírása már inkább származhat Stefántól. Ő figyeli a csoportot, aztán a csoport figyeli őket. Majd ismét Stefané mellett ülünk a kocsin, hiszen azt olvashatjuk, hogy „egy részeg ember imbolyogva oda is jött hozzájuk...”, bár az *oda* és a *jött* deiktikus tulajdonságaikat tekintve ellentmondásosak is lehetnének egy szerkezetben használva. Ezután a részeg ember nézőpontjába kerülünk, aki alaposan megnézi az idegent, találgatva, ki lehet.

Ebben a részben tehát az új jövevény és a falubeliek közötti első kontaktusnak lehetünk szemtanúi, a nézőpontokat váltakoztató narrátor közvetítésében. Ettől érezzük át Stefan és a helyiek tartását és bizonytalanságát is a másikkal szemben.

A második szövegrészlet egy hosszabb leírás, ahol Rojtos a néhány utazása¹ során meglátogatott pódiumot mutatja be. Az előbbieknél jóval gazdagabb leírást és stilisztikai eszközöket felmutató részlet alaposabb elemzést is igényel, és tesz lehetővé.

„A Kálváriáról gyakran eljártam egy fényes, kör alakú pódiumra. Nagyon magas volt ez a kör alakú pódium, szépen kivilágítva, mintha a nap csak oda irányította volna a sugarait, vastag, süppedő szőnyeg takarta, díszes, aranyozott korláttal volt körülkerítve, az aranyozott korlát szinte szikrázott az erős fényben, és az egész pódium lassan, megállás nélkül forgott. Én pontosan a közepén álltam, fekete frakkban, hófehér ingben, és muzsikáltam. Felváltva muzsikáltam mindenféle hangszeren. Szemben velem, a korláton, ott állt Kedves, a megtépett szárnyú vadliba, az ő barna tollait is bearanyozták a fénysugarak, előrenyújtott nyakkal, mozdulatlanul hallgatta a zenét. Egyedül csak a vadlibát láttam, de tudtam, hogy rengeteg ember is hallgatja a zenét, messze lent, a pódium talpazata körül, ahová nem hatolt el a fény. Időnként fergeteges taps tört ki lent, a sötétben, ilyenkor a vadliba felemelte a fejét, és a tapsra figyelt, én meg udvariasan meghajoltam, és így álltam, amíg a forgó pódium megtett egy teljes kört. Aztán a másik hangszert vettem a kezembe, és azon játszottam. Szépen muzsikáltam, a láthatatlan emberek újból és újból lelkesen, hosszan tapsoltak. A végtelenségig ott maradtak volna, hogy hallgathassák a zenét. És én sokáig muzsikáltam nekik, szerettem azt a fényesen kivilágított pódiumot a szikrázó korlátjával, a bearanyozott tollú vadlibával, és ahányszor csak elmentem oda, sorra vettem az összes létező hangszereket, és mindegyiken játszottam” (1982: 149).

Ebben a szövegrészletben először a *pódium* fogalmával találkozunk, amely hangsúlyozottan kör alakú (a hangsúly az ismételt *kör alakú pódium* szerkezetre irányul). Ezt rekonstruáljuk magunk előtt elsőként, egyéni ismereteink alapján. Ehhez kapunk még két jelzőt segítségnek a *fényest* és a *nagyon magast*. Az első költői képünk

---

¹ A regény központi eleme a főszereplő révedéshez hasonlítható álmódosása, amely feltehetőleg csak a képzeletében zajlik.

ezt követi, hasonlat és egyben megszemélyesítés: a világítás, amely olyan, mintha a Nap *irányította* volna oda a sugarait. Itt egy pillanatra a Nap nézőpontjába kerülünk, felülről nézzük a pódiumot; ezt a deiktikus *oda* határozó is megerősíti. A pódium tehát kiemelt jelentőségű, még a Nap is figyeli.

Az ezt követő további leírást építő elemek a pompa és az előkelőség kidolgozásában segítenek nekünk (*süppedő szőnyeg; díszes, aranyozott korlát* – a korlátra külön felhívnom a figyelmet mint elválasztásra, leeséstől való megóvásra használatos eszközre). A korlátra vetülő fény itt az *erős* jelzót kapja, ami már nem a kellemességet helyezi előtérbe (l. *napsugár*), hanem a vakító, elvakító tulajdonságát a világosságának.

Csak, miután a pódiumot felrajzolta, helyezi el saját magát ebben a térben a narrátor, méghozzá kiemelt pozícióba („Én pontosan középen álltam.”). Itt tehát már Rojtos, a jelenlegi narrátorunk szemszögéből nézünk körbe. A *muzsikáltam* fogalomválasztás a választékos stílust erősíti, és az ’ünnepélyes koncert’ fogalmi hálóját bővíti a *fekete frakk* és a *hófehér ing* is. Második szereplőként Kedves, a vadliba jelenik meg, aki a korláton ül: egy határon, ahol ő még részesülhet a fényből („az ő barna tollait is bearanyozták a fénysugarak”). Itt a *hallgatta* szóval az ő nézőpontjába is behelyezkedünk, ami később még többször előfordul.

Fontosnak tartom felhívni rá a figyelmet, hogy az egyetlen mozgás a jelenetben a forgás (*az egész pódium lassan, megállás nélkül forgott*). A beszélő áll, Kedves *mozdulatlanul hallgat*. Mindezeket figyelembe véve egy kimerevített vagy lelassított, de kellemes benyomást keltő helyszínhez jutottunk az eddigiek alapján.

Ekkor, csak a megfelelő előkészítés után, jelenik meg az idill mellett a kontraszt: „tudtam, hogy rengeteg ember is hallgatja a zenét, messze lent, a pódium talapzata körül, ahová nem hatolt el a fény.” A kiváltságos Kedvesen túl, aki az egyedüli „páholyos” hallgatóság, megjelenik a tömeg (*rengeteg ember*). Viszont közvetlenül mi sem pillantjuk meg a tömeget. A megfigyelő befogadó is a narrátor oldalán marad, aki szintén csak tudja, de nem látja (*egyedül csak a vadlibát láttam, de tudtam*), hogy körülveszi odalent egy tömeg, illetve ismét megjelenik a másik érzékelés, a hallás, méghozzá kétféle irányban: míg a tömeg *hallgatja* a zenét – itt tehát impliciten a tömeg perspektívájából is ízelítőt kapunk –, addig a narrátor csupán csak érzékeli a tömeg zaját, de az nem kerül a figyelve középpontjába² (*időnként fergeteges taps tört ki*).

Ezen a megkülönböztetett viszonyuláson kívül más értékfosztó elem is megjelenik a szöveg kezdetén leírt idillhez képest. Először is a *messze lent*, amely a tér eszköze-

² Kedves közvetítő, határon lévő szerepét erősíti az is, hogy ő *figyel* a tömeg zajára is (illetve hallgatja azt).

vel értékteleníti a közönséget, majd a fény lesz az, ami nem ér már el (le?) az egyszerű emberekig: *ahova már nem hatolt el a fény*; ezeket megerősíti még egyszer a következő mondatban (*lent, a sötétben*). Ezután már egyszerűen *láthatatlan emberekként* utal a közönségére, akik a „végtelenségig ott maradtak volna, hogy hallgathassák a zenét”. Ez a nyelvi megoldás mutatja, hogy a tömeg érzelmeit megismerve már a tudatukba is bepillantást nyerhetünk, nem csak a perspektíván osztozhatunk velük.

A körköröség, a végtelenség és a folyamatosság igen bonyolult és figyelemre méltó szerkesztéssel szövi át ezt a rövid részletet is. Kezdi a *kör alakú pódiummal*. Majd ezt megismétli a következő mondatban (mint már fentebb is megjegyeztem), s maga az ismétlés is egyfajta körköröséget idéz elő.³ Térben ez még a *pódium talapzata körül* álló emberek pozíciójában jelenik meg. De a szerző itt nem áll meg a szerkezet bonyolításában. Ha a részletet olvasva elfelejtettük volna, hogy a pódium forog, ismételten emlékeztet rá (*a forgó pódium megtett egy teljes kört – ráadásul a teljes szóval bővül a szókészlet, ami ismét visszacsatolja az egész leírást a végtelenség, véget nem érés illúziójához*).

Az idő síkján is tetten érhető az ismétlődés (*időnként, újra és újra, végtelenségig*), és a lassú, de folyamatos mozgás – azaz hogy az idő azért telik közben, csak valahogy másképp (*sokáig*). És hogy ne csak szavak, tagmondatok és mondatok szintjén harapjon a saját farkába a szöveg, a bekezdés zárásaként egy keretet ad az egész leírásnak, megismételve az összes fő hangulat- és térépítő elemet: „szerettem azt a fényesen kivilágított pódiumot a szikrázó korlátjával, a bearanyozott tollú vadlibával, és ahányszor csak elmentem oda, sorra vettem az összes létező hangszereket, és mindegyiken játszottam.”

Rojtos „álomvilágának” ilyen gazdag kidolgozása már-már romantikus hangulatot idéz, amelyben a művész kiemelt szereppel és tehetséggel bír, illetve a párhuzamos világba való belépés is csak az ő kiváltsága. A „valóságban” Rojtos egy egyszerű citerás zenész, mások szemében naplopó, és ebben a másik világban mégis ő a középpontja mindennek, az átlagemberek fölé emelkedik, és a „művész zseni” szerepét ölti fel – legalábbis Rojtos így alkotja meg magának az ideális világát.

A harmadik részlet a zárójelenet, amely nemcsak váltakozó nézőpontjaival, de kontrasztos stíluselemeivel is felhívja magára a figyelmet. Ebben a jelenetben a két főszereplő szemtanúja annak, ahogy közös barátjukat az utcán menetelve felvezeti a csendőrség, és dobszó mellett ki kell kiabálnia elkövetett bűneit.

---

³ A tagmondatok szerkezeti egységén belüli ismétlések az egész könyvön végigfutnak.

„Mi ketten Rézivel onnan fentről a községháza lépcsőjéről néztük mind-
ezt, egymáshoz bújtunk, mint két ijedt gyerek. És sokan nézték még.
Rengeteg ember csődült össze azon a piaci napon a szenttamási főutcán,
odacsalta őket a harsány dobszó. Tülekedtek a járdán, az akácfák között,
fejükön kalap volt, és kigúvadt szemekkel bámulták a kiabáló Török
Ádámot. Néhányan zavartan vigyorogtak. Az emberek, a kalapok felett
meg összeborultak az akácfák fehér koronái, az ágakról tömött fürtök-
ben lógtak a virágok, és nevettek, nevettek a napfényben” (1982: 245).

Feltűnő, hogy térben itt is a tömeg felett helyezkedik el a főszereplő, onnan nézik barátjuk meghurcoltatását a főutcán. Noha tanúi az eseményeknek, a tömeg felé helyezkedéssel mintegy kifejezi a szöveg, hogy ők biztonságban vannak az odalént folyó „csődülettől” és „tülekedéstől”, mondhatni, érinthetetlenekké váltak.

A kárörvendő tömeg bemutatásánál negatív jelzőket és igéket használ az író (*csődült, tülekedtek, kigúvadt szemekkel bámulták, vigyorogtak*), ezzel keltve kellemetlen hangulatot. Olyannyira, hogy már olvasóként is kényelmetlenül érezhetjük magunkat, hiszen a leírás nézőpontja „alászáll” a tömeg közé, a befogadó nem maradhat Rojtossal és Rézivel az eseményeken kívül.

A zárómondatba azonban – a hangulat feloldásának céljából – majdhogyanem több romantikus jegy van belesűrítve, mint amennyit az egész könyvben összesen találhatunk. Tekintetünk felfelé, a fák koronái felé fordul, megjelennek az addig többnyire nélkülözött költői képek, alakzatok (metafora, megszemélyesítés, ismétlés), hangsúlyossá válnak a tisztaságm-metaforák (*fehér virágok, napfény*), és a hangnem ünnepélyessé, patetikussá változik, mintegy kifejezve Rojtos Gallai István hosszú és tanulságos útja végén megtalált e világi boldogságát.

A három jelenetet összevetve könnyen belátható, hogy GION nem egy stílus eszközeit alkalmazza regényében, hanem azokat sűrűn váltogatja vagy keveri. Láthatjuk, hogy szókészlete az (inkább) igénytelen falusi köznyelvből (*kocsma, imbolyog, lőcs*) és az egészen patetikus kifejezésekből (*muzsikáltam, bearanyozott, fürtök, hófehéring*) is egyaránt táplálkozik. Ezzel érzékelteti a rideg valóság és a *Virágos katona* eszményített világa közötti hangulati és érzelmi különbségeket.

Ugyanez a célja lehet azzal, hogy költői képeket csak elvétve, kitüntetett eseményekkor és jelenetekben olvashatunk, amelyek sokszor „levegősebbé” teszik az egyébként száraz, olykor naturalista elemeket felvonultató elbeszélést.

A szerző gyakran él a fény-sötétség játékaival, akár mikroszinten (második kiemelt jelenet), de a regény egészét nézve is megfigyelhető, hogy a sötét éjszakával

induló jelenetből a mű végére csodaszép tavaszi, napsütéses életkép lesz, amely az értelmezés szintjén Rojtos küldetésének sikerét – megtalálni a boldogságot a rossz dolgok mellett és ellenére – is szimbolizálhatja.

Irodalomjegyzék

GION NÁNDOR 1982. *Latroknak is játszott*, Magvető Kiadó, Budapest.

BLANKÓ MIKLÓS

Nyelvi udvariassági körök

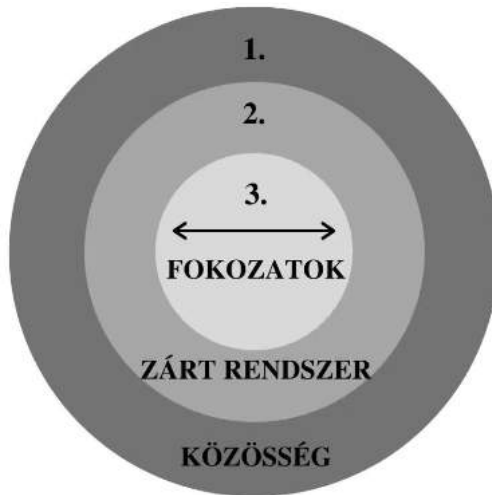
Az udvariasság és „köre”

Gyakran használt kifejezés: „udvariassági kör”. Sokszor mondjuk: „Lefutom az udvariassági köröket.” Az udvarias viselkedéshez, az illemhez tehát valamiért a kör fogalmát (is) kapcsoljuk. De miért udvariassági „kör”?

1. Kör azért, mert csak emberek között zajlik; társadalmi csoportok, közösségek (körök) meghatározó, azoknak minden tagjára vonatkozó szabályok összessége.

2. Kör azért, mert az udvariasság egy (többnyire íratlan) normatív szabályokból álló, jól körülhatárolható, viszonylag zárt rendszer. Tudjuk, hogy ha ennek a körnek a határait nem lépjük át, sok kellemetlenségtől megkímélhetjük magunkat, sőt saját sikeres kommunikációnkat is elősegítjük.

3. Kör azért, mert minden udvarias kommunikációs szituáció egy körívet ír le: meghatározott udvariassági formák mellett kezdődik, azok mentén zajlik, és azokkal zárul le (fokozatai vannak).

Az udvariasság természetrajza

Az udvariasság, az illendő viselkedés olyan írott és íratlan szabályokhoz való igazodást jelent, amelyek ugyan társadalmaktól függetlenek, de az emberi közösségek mindegyikét jellemzik (FÁBRI 2001: 7). Egyik része a normák, másik része az etika területéhez sorolható. Bizonyos része (pl. a diplomácia) a joghoz is tartozik (BLANKÓ 2020).

Nem lehet véletlen, hogy az *udvariasság* szótöve, az *udvar* a felsőbb társadalmi csoportokhoz (arisztokratákhoz, uralkodóházakhoz) köthető, hiszen az udvariasság tekintetében mindig a domináns csoport mintáit utánozta (sokszor csak részlegesen) a nem domináns csoport. Ez az oka, hogy a reneszánsz műveltség alapművének tekinthető, mintegy 120 kiadást megért CASTIGLIONE-„illemtan-könyv” (1510) is ezt a jelzőt használja *Az udvari ember* című köteténél (ÚJVÁRI 2016: 213, 215). KERTÉSZ MANÓ *Szállok az úrnak. Az udvarias magyar beszéd története* (1932) című kötete szerint az *udvariasság* kifejezés 1664-től adatható, mai jelentésében azonban 1764-től használják biztosan nyelvünkben (154).

Az udvariasság elméleti körülhatárolása nem könnyű: az egyik szerint az udvariasság a társadalmilag elfogadottat takarja, míg a másik szerint az illemszabályok összességét. VOIGT szerint az előbbi túl tág, az utóbbi túl szűk keretet ad (VOIGT 2016: 20). Az egyik magyarázata szerint az udvariasság „egy sokdimenziós, igen érzékeny folyamat. Mértéke függ a távolságtól (fizikai és idői távolság hatására udvariasabbak leszünk), az észlelt közösségtől és a társalgás céljától” (PLÉH 2012: 203). A mindennapokban a társakkal szembeni tapintatos társadalmi viselkedésmódokat magában foglaló normarendszernek tekinthető (SZILI 2013: 32). LAKOFF szerint az udvariasság olyan eszköz, amelyet azért használunk, hogy a személyes interakciók súrlódásait mérsékeljük (LAKOFF 1973). A normakövetés az együttműködési helyzetekre (és így az udvariasságra is) jellemző. Mindez mint viselkedésforma stratégiai előnyöket hoz mind a versengő, mind a hierarchikus viszonyokban (PLÉH 2012: 194). A beszélő tisztában van azzal, hogy a hallgató (nyelvi) értékítéletet fog alkotni róla, vagyis valamely nyelvi forma vagy formák használata alapján magáról a nyelvet használó egyénről (személyiségéről, műveltségéről, származásáról stb.) feltételez bizonyos dolgokat (KISS 1995: 145).

Az udvariasság társalgási kutatásának módszertanát a társalgáselemzés adja, amely a beszélgetés koherenciáját biztosító szabályokat keresi (PLÉH 2012: 167). Kérdésköre azonban nemcsak a társalgáshoz tartozik, hanem a nyelvhasználat egészének is meghatározó jellemzője (PLÉH 2012: 174). Az udvariasság bármenny-

nyire is szociálpszichológiai jelenség, van nyelvi vetülete, és a pragmatika elméleti keretei között vizsgálható. A nyelvi vetület megfigyelhető a grammatikai jelenségekben (pl. feltételes mód), és abban, amint a társas norma befolyásolja a beszélők nyelvi választásait a rendelkezésre álló kifejezőeszközök közül (NEMESI 2011: 366). Gondoljunk csak az udvariasságnak az önálló, jelentéssel már nemigen bíró, idiomatikus formáira: pl. *legyen szíves, kérem* stb. (PLÉH 2012: 169). A nyugati kultúrákban kétfajta nyelvezet és viselkedés alakult ki: az informális, a színpalak mögött folyó; és a formális, amelyben a szerepjáték zajlik. Az informális nyelvre jellemző pl. a becézés, a tegeződés, a profán beszédmód, a trágárság, a szexualitás mint beszédtema stb., míg a formálisról ezek nem (vagy kevésbé) mondhatók el (GOFFMAN 2015: 107).

A normatív viselkedés kialakulása

Az evolúció kezdeti fokán a magatartás még csak a külvilág ingereire való reagálást jelenti (DEME–GRÉTSY–WACHA 1987: 23), a magasabb szinteken viszont már csoportszervező erőként van jelen. A különböző társadalmak „kitermelik” a saját erkölcsi rendszerüket, amely a normák egy magasabb, szervezettebb szintjét adják: ezt nevezzük etikának. (Pl. a házaseletnek normái vannak, míg az orvossalaknak etikája.) Az adott csoport valamennyi felnövekvő tagjának el kell sajátítania, ha teljes értékű tagja akar lenni annak (RANSCHBURG 2013: 90). A norma és az etika igencsak különbözik az eltérő kultúrákban, viszont a norma- és etikakövetés elvetése kultúrától függetlenül lelkiismeret-furdalást, szégyenérzetet vált ki az emberekből. Ezek olyan biológiai alapú reakciók, amelyek nélkül normatív közeg nem formálódhatott volna (TOMASELLO 2011: 54). A norma- és etikakövetés nem más, mint a társadalom értékrendjével való azonosulás (RANSCHBURG 2013: 90).

Az együttműködést a gyermek fejlődésével olyan tényezők kezdik el befolyásolni, mint a közösségi elvárások, mások megítélése. Elkezdnek magukévá tenni számos, kulturálisan eltérő etikai szabályt, amelyek azt határozzák meg, hogyan kell végeznünk a dolgunkat ahhoz, hogy az adott csoport tagjai lehessünk. Az emberi együttműködési készség ezekre az alapokra (is) épül (TOMASELLO 2011: 21–22). Éppen ezért a morális gondolkodás fejlődésének egyik kulcsfontosságú tényezője a reflektív társalgás. A reflektív társalgás során a gyermek saját vélekedéseivel, vágyaival és másokéival kapcsolatban megjegyzéseket (véleményeket) fogalmaz meg, és kérdéseket tesz fel (TOMASELLO 2002: 191–192). Mindez nyelvi funkció is egyben: kognitív, gondolkodásfejlesztő folyamat.

A gyermekek felnőttserűvé válnak azzal, hogy egyre inkább megértik a konszenzuson alapuló etikai szabályok „önkényességét”, valamint a normák egyéntől való függetlenségét (egyetemességét) (TOMASELLO 2011: 53). Kialakul ezzel együtt az erkölcsi realizmus jelensége, azaz az egyén a szabályoknak a körülményektől és a lelkiállapottól függetlenül értéket tulajdonít (PIAGET 2005: 365).

A gyermekeket érő hatások egy része a kulturális környezet értékeit, normáit és etikai szabályait tartalmazza. Ezeket a gyermekek nem elsősorban a közvetlen kölcsönhatásokból és visszacsatolásokból tapasztalják, hanem a kommunikáció, a modellálás és az oktatás révén – azaz az anyanyelven keresztül. Jellemző a kultúrákra, hogy a segítőkészséget és az együttműködést a különböző társas normákkal segíti elő a gyermekeknél (pl. *Ne hazudj!, Légy kedves!, Segíts!, Köszönj!* stb.) (TOMASELLO 2011: 43–44).

Az ember kifejezőereje két jelentősen eltérő jeltevékenységet foglal magában: amit átad, és amit kiad magából. Az átadás egy tudatos, közvetlen cselekvés, amelynek része a klasszikus értelemben vett kommunikáció is. A kiadáson pedig csak azok összességét értjük, amelyeket mások a cselekvőre jellemzőnek tartanak (GOFFMAN 2015: 14). Ehhez kapcsolódik a homlokzat összefoglaló nevű, állandó jellegű kifejezőkészlet, amelyet az alakítás idején az egyén felhasznál (szándékosan vagy akaratlanul) (GOFFMAN 2015: 28). Az egyén homlokzati területen zajló szerepjátszása egyfajta erőfeszítés annak a látszatnak a felkeltésére, hogy a tevékenységben bizonyos mércék, normák érvényesülnek. Ezeknek egyik csoportja az, amikor az egyén a társakkal közvetlenül érintkezik, a másik pedig az, amikor látó- és hallótávolságra van tőlük. Előbbit GOFFMAN udvariasságnak, utóbbit pedig illendőségnek nevezi (GOFFMAN 2015: 92).

Az udvarias kommunikáció modelljei

Az udvariassági elméleteket több szemszögből is meg lehet közelíteni. A tranzakciós (átviteli) elméletek a jakobsoni kommunikációs modellen alapulnak, azaz az egyik partner (közlő) információt küld a másik partnernek (címezett) (H. VARGA 2016: 62). Az interakciós (cselekvési) elméletek szerint nem egyszerű információadás történik, hanem a lényeg a két partner közös, együttes cselekvésének információban történő, kifejeződő eredménye (H. VARGA 2016: 63). A szemiotikai irányzat a különböző kultúrák közötti kommunikációs jeleket vizsgálja (H. VARGA 2016: 65). Az udvariasság rítusnak is tekinthető, amelyben a kommunikációra olyan szimbolikus folyamatként tekintünk, amely létrehozza, fenntartja, kiigazítja és átalakítja a világot (H. VARGA 2016: 66).

Az udvariasság kutatásának a lehetőségeit a pragmatika erősödése biztosította (SZILI 2016: 41). A nyelvi udvariasság – nyelvi illem pragmatikai kutatása az 1980-as években indult meg, és meghatározása terén három fő felfogás alakult ki:

- 1) LEECHÉ, aki – GRICE alapján – a társalgást irányító elvekkel azonosítja;
- 2) BROWNÉ és LEVINSONÉ, akik a homlokzatvédő tevékenységét definiálják; illetve
- 3) FRASERÉ, aki a felek közötti társalgási szerződésnek határozza meg az udvariasságot.

Mindhárom elméletben közös, hogy megalkotóik univerzális (nyelvtől független) elvek megfogalmazására törekedtek (SZILI 2013: 32).

A legáltalánosabb megközelítés FRASERÉ. A felek közötti társalgási szerződés az udvariasság irányítója, azaz a résztvevők jogain és kötelességein alapul az adott szituáció. Az udvarias nyelvi viselkedés tehát a nyelvhasználati követelményeknek való megfeleléstől függ (SZILI 2013: 33).

BROWN és LEVINSON (1978, 1987) GOFFMAN homlokzatemléletét vették alapul, szerintük a homlokzat az énkép és az önbecsülés szimbóluma. Ez az énkép széteshet, megőrződhet és fejlődhet a másokkal folytatott interakciók során. Ennek fényében az udvariassági stratégia lehet tartózkodó és közelítő.

GRICE (1997) úgy véli, hogy a beszélői és a hallgatói stratégiákat a társalgás logikája vezérli. Ezt együttműködési elvnek nevezi, amely a beszélőt és a hallgatót egyaránt irányítja, és megkívánja, hogy hozzájárulásuk a társalgáshoz legyen olyan, amelyet a beszédhelyzet megkövetel. A társalgás „ideális” esetben négy maximsoportot követ, amelyeknek elsajátítása a kommunikációs kompetencia részét képezi. A maximák a következők:

- 1) A mennyiség maximája:
  - a. a beszélő hozzájárulása legyen a kívánt mértékben informatív;
  - b. ne legyen informatívabb, mint amennyire szükséges.
- 2) A minőség maximái:
  - a. a beszélő ne mondjon olyat, amiről azt hiszi, hogy hamis;
  - b. ne mondjon olyat, amire nincs megfelelő bizonyítéka.
- 3) A relevancia maximája: olyan információkat közöljünk, amelyek relevánsak az adott szituációban.

4) A mód maximái:

- a. a beszélő kerülje a homályos kifejezéseket;
- b. kerülje a kétértelműséget;
- c. legyen tömör;
- d. legyen rendezett (GRICE 1997 alapján).

LEECH udvariassági elveket fogalmazott meg a grice-i együttműködési elvek mintájára (1983). Eszerint az interakciók közötti súrlódások elkerülésére hat (vagy hét) maximát követ az ember. Ezek a következők:

- 1) A tapintat – a mások kárára vonatkozó kijelentések minimalizálása, hasznára utalók maximalizálása;
- 2) A nagylelkűség – saját haszon kifejezésének minimalizálása, a saját kárról való beszéd maximalizálása;
- 3) A megerősítés – mások lebecsülésének minimalizálása, megerősítésének maximalizálása;
- 4) A szerénység – az öndicséret minimalizálása, az önmaga leszólásának maximalizálása;
- 5) Az egyetértés – az egyet nem értés minimalizálása, az egyetértés kifejeződésének maximalizálása;
- 6) Az együttérzés – az ellenézés minimalizálása, az együttérzés maximalizálása (és a 7. a fatikus maxima – a csend kerülése) (LEECH 1983 alapján; SZILI 2013: 33–35; PLÉH 2012: 174–175).

A fenti közismert udvariassági modellek a jelen nyelvének, tehát a szinkrón kutatásoknak adnak teret. A történeti udvariasság, azaz az udvariasság diakrón vizsgálata már jóval bonyolultabb, hiszen egy adott szöveg illembeli megítélése nehezen tehető meg régebbi korok mára feledésbe került udvariassági szabályai felől (SÁROSI 2016: 55).

A nyelvi udvariasság tárgya

A LŐRINCZE LAJOS által hangoztatott emberközpontúsággal együtt a viselkedésközpontúság is kiemelt területe lett a nyelv művelésnek, amely többek között a nyelvi illemmel kapcsolatos kutatásokat indította útjára. A pozitív, társadalmiasító (szociolingvisztikai szemléletű) nyelv művelés a példaállító ismeretterjesztésben és az iskolai nyelv művelő mozgalmakban találta meg új helyét (BALÁZS 2001: 69–70). A nyelv művelők figyelme tehát a nyelvi udvariasság kérdése felé is fordult, és ennek

eredményeként jelent meg a máig ható, jelentős szintézis, a DEME LÁSZLÓ, GRÉTSY LÁSZLÓ és WACHA IMRE szerkesztette *Nyelvi illemtan* (1987).

A *Nyelvi illemtan* összegyűjti azokat a területeket, amelyek a kommunikációhoz köthetők, bár több helyen leszögezik a szerzők, hogy az udvarias viselkedés nem választható szét nyelvi és nem nyelvi elemekre, hiszen ezek többnyire együttesen léteznek. A nyelvi illemtan fontos kérdése a tegezés és a nemtegezés problematikája. A nemtegezés kifejezés bevezetése rendkívül jól megragadja azt, hogy a tegezés mellett magázás, önözés, sőt tetszikelés is van, nem beszélve a nénizésről és bácsizásról, amit akár tegezõ formák is követhetnek, mégsem beszélhetünk egyértelműen tegezésről (DEME–GRÉTSY–WACHA 1987: 59). Nyelvi illemtani kérdés a köszönés mikéntje is, amelyet valamelyest befolyásol a tegezés és nemtegezés közüli választásunk. A köszönés a kapcsolatteremtő (fatikus) nyelvi elemek közé tartozik, egyfajta rítus része, ezeknél a nyelvi megnyilatkozást rendszerint gesztusok kísérik. A megszólításformák is a nyelvi udvariassághoz kapcsolódnak: kit milyen néven szólítunk (saját nevén, fogalmi jegyre utaló szóval, névmással helyettesítve stb.) (DEME–GRÉTSY–WACHA 1987: 128). Ez a leginkább hierarchikus rendszere a nyelvi udvariasságnak, hiszen ezen keresztül képes tovább árnyalni a kommunikációt, még inkább jelezni az alá-fölérendeltségi viszonyokat (pl. egy idegen embert is magázunk az utcán, de a miniszter úr megszólítás már keveseknek jár a nemtegezéshez). E három fő kérdés mellett az írásbeli kommunikáció (pl. levélírás, chat) és az általános beszélgetésekhez kötődő udvariassági kérdések kapcsolódhatnak a nyelvi illemtanhoz. Előremutatók azok a kutatások, amelyek az internetes fórumok, közösségi oldalak nyelvi udvariassági kérdéseit vizsgálják (VESZELSZKI 2013 és számos tanulmánya), illetve az ezekre épülő, tanácsokat is megfogalmazó nyelvi ismeretterjesztő írások (VESZELSZKI 2012, BLANKÓ 2019 stb.).

BALÁZS GÉZA az interdiszciplináris megközelítést javasolja (1993, 2016, 2020). Modelljében a fatikusság kategóriáján belül helyezhető el az udvariasság kategóriája, amely az illemtet, az etikettet, a köszönést és a megszólítást egyaránt magában foglalja (BALÁZS 2016: 24). Az udvariasságot viselkedéskomplex jelenségnek tartja, amelynek célja lehet a kontaktustartás és az álcázás. Nemcsak verbális, hanem nonverbális is lehet. Olyan kulturális jelenség az udvariasság BALÁZS szerint, amely a jóakaratot és a rokonszenvet célozza meg. A nyelvi illemhez tartozik a tabu, az eufemizmus és a homlokzat fogalma is (BALÁZS 2016: 24). Az udvariasság kutatása számos tudomány(ág) felől, illetve azok együttes felhasználásával is történhet – ilyen például a retorika, a művelődéstörténet, a szemiotika, a kommunikációelmélet, a kulturális antropológia, a nyelvművelés, a szociálpszichológia, a pragmatika, a (humán)etológia és az általános nyelvészet (BALÁZS 2016: 24).

Összegzés helyett

Az udvariasság célja nemcsak a kommunikációs célok zökkenőmentes elérése, hanem a másik fél elvárásainak, érzéseinek való megfelelés, illetve a kölcsönös jóézés kialakítása és fenntartása (SZILI 2016: 47). Érzelmesebben mondva: az udvariasság a kölcsönös szeretet kifejeződésének egyik összetevője (DEME–GRÉTSY–WACHA 1987: 173). Mégis megosztó kérdéseket vet fel az udvariasság, hiszen ennek megítélésében értékrendek, ízlések ütköznek (ezt a hétköznapiak mellett egy korábbi, tegezéssel és magázással foglalkozó körinterjúnk során is tapasztaltuk, l. BLANKÓ–MAYER 2018). Vannak olyanok is, akik az iskolai anyanyelvi nevelésben megkérdőjelezzik a nyelvi illetan tanításának fontosságát, azt előírónak bélyegzik.

Kommunikációs megnyilvánulásaink személyiségünkről, jellemünkről adnak egyértelmű jeleket a másik fél számára. Nem véletlenül mondja Kazinczy Ferenc: „Szólj, s ki vagy, elmondom”. Azok tehát, akik kivennék a (nyelvi) udvariasság tanítását az iskolai kultúrából, elvonnák a megnyerés, a pozitív benyomás kialakításának készségét a gyermekektől. Bármit is teszünk, bárhogy is szemléljük a világot, az udvariasság része az emberi létnek. A nyelv udvariassági formáinak figyelemmel kísérése, azok anyanyelv-pedagógiai és nyelvi ismeretterjesztői (nyelvművelői) felhasználása a nyelvészettel és a kommunikációval foglalkozó szakemberek feladata.

Megjegyzés: A 2., 3., 4. fejezet az adai Szarvas Gábor Nyelvművelő Napokon elhangzott előadásom alapján hamarosan megjelenő írásom egyes részeinek jelentősen átdolgozott változata (BLANKÓ 2020).

Irodalomjegyzék

- BALÁZS GÉZA 1993. Kapcsolatra utaló (fatikus) elemek a magyar nyelvben, *Nyelvtudományi Értekezések* 137., Akadémiai Kiadó, Budapest.
- BALÁZS GÉZA 2001. Magyar nyelvstratégia, In: GLATZ FERENC (szerk.) *Magyarország az ezredfordulón. Stratégiai kutatások a Magyar Tudományos Akadémián VII. A nemzeti kultúra az informatika korában. A magyar nyelv jelene és jövője*, Magyar Tudományos Akadémia, Budapest.
- BALÁZS GÉZA 2016. Az udvariasság nyelve és szemiotikája, In: BALÁZS GÉZA – PÖLCZ ÁDÁM (szerk.) *Magyar szemiotikai tanulmányok* 33–34. *Udvariasság. Szemiotika, művészet, irodalom, nyelv*, Magyar Szemiotikai Társaság, Budapest, 23–40.
- BALÁZS GÉZA 2020. Az udvariasság nyelve, In: BALÁZS GÉZA. *Nyelvszokások. A nyelvszokások mint szimbolikus nyelvi cselekvések*, Inter–IKU, Budapest, 121–134.
- BLANKÓ MIKLÓS 2019. A Facebook nyelvi illemtana, *Édes Anyanyelvünk* 41(4): 14.
- BLANKÓ MIKLÓS 2020. *A nyelvi udvariasság az etika szemszögéből. Norma – etika – udvariasság – jog.* (Megjelenés alatt.)
- BLANKÓ MIKLÓS – MAYER PÉTER 2018. Szó szót követ. Tegezés kontra magázás, *Édes Anyanyelvünk* 40(2): 14.
- PENELOPE BROWN – STEPHEN C. LEVINSON 1978. Universals in language usage. Politeness phenomena In: E. N. GOODY (ed.) *Questions and Politeness strategies in social interaction*, Cambridge University Press, Cambridge.
- PENELOPE BROWN – STEPHEN C. LEVINSON 1987. *Politeness. Some universals in language use*, Cambridge University Press, Cambridge.
- BALDASSARE CASTIGLIONE 2008. *Az udvari ember*, Mundus Kiadó, Budapest.
- DEME LÁSZLÓ – GRÉTSY LÁSZLÓ – WACHA IMRE (szerk.) 1987. *Nyelvi illemtan*, Ifjúsági Lap- és Könyvkiadó, Budapest.
- FÁBRI ANNA 2001. Az illemtudomány történetéről röviden, In: FÁBRI ANNA (szerk.) *A művelt és udvarias ember. A társas viselkedés szabályai a magyar nyelvű életvezetési és illemtankönyvekben (1798–1935)*, Szöveggyűjtemény, Mágus Kiadó, Budapest, 7–11.
- ERVING GOFFMAN 2015. *Az én bemutatása a mindennapi életben*, Thalassa Alapítvány – Pólya Kiadó, Budapest.

- H. PAUL GRICE 1997. A társalgás logikája, In: PLÉH CSABA – SÍKLAKI ISTVÁN – TERESTYÉNI TAMÁS (szerk.) *Nyelv – kommunikáció – cselekvés*, Osiris Kiadó, Budapest, 213–227.
- KERTÉSZ MANÓ 1932. *Szállok az úrnak. Az udvarias magyar beszéd története*, Révai Kiadó, Budapest.
- KISS JENŐ 1995. *Társadalom és nyelvhasználat*, Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest.
- R. T. LAKOFF 1973. The logic of politeness; or Minding your P's and Q's, In: *Papers from the Ninth Regional Meeting of the Chicago Linguistics Society*, University of Chicago, Chicago, 220–239.
- G. N. LEECH 1983. *Principles of Pragmatics*, Longman, London.
- NEMESI ATTILA LÁSZLÓ 2011. Udvariassági elméletek, In: BALÁZS GÉZA (szerk.) *Nyelvészetről mindenkinek. 77 nyelvészeti összefoglaló*, Inter, Budapest, 365–368.
- JEAN PIAGET 2005. A gyermekkor pszichoszocializációjának kérdései, In: JEAN PIAGET *Szociológiai tanulmányok*, Osiris Kiadó, Budapest, 344–382.
- PLÉH CSABA 2012. *A társalgás pszichológiája*, Libri Kiadó, Budapest.
- RANSCHBURG JENŐ 2013. *Személyiségünk titkai*, Saxum Kiadó, Budapest.
- SÁROSI ZSÓFIA 2016. Az udvariasság értelmezései, In: BALÁZS GÉZA – PÖLCZ ÁDÁM (szerk.) *Magyar szemiotikai tanulmányok 33–34. Udvariasság. Szemiotika, művészet, irodalom, nyelv*, Magyar Szemiotikai Társaság, Budapest, 49–60.
- SZILI KATALIN 2013. *Tetté vált szavak. A beszédaktusok elmélete és gyakorlata*, Tinta Könyvkiadó, Budapest.
- SZILI KATALIN 2016. A nyelvi udvariasság kulturális szempontból, In: BALÁZS GÉZA – PÖLCZ ÁDÁM (szerk.) *Magyar szemiotikai tanulmányok 33–34. Udvariasság. Szemiotika, művészet, irodalom, nyelv*, Magyar Szemiotikai Társaság, Budapest, 41–48.
- MICHAEL TOMASELLO 2002. *Gondolkodás és kultúra*, Osiris Kiadó, Budapest.
- MICHAEL TOMASELLO 2011. *Mi haszna az együttműködésnek? A 2008-ban a Stanford Egyetemen tartott „Emberi érték” Tanner-előadások alapján*, Gondolat Kiadó, Budapest.
- ÚJVÁRI EDIT 2016. Udvaroncok a reneszánsz ikonográfiában, In: BALÁZS GÉZA – PÖLCZ ÁDÁM (szerk.) *Magyar szemiotikai tanulmányok 33–34. Udvariasság.*

Szemiotika, művészet, irodalom, nyelv, Magyar Szemiotikai Társaság, Budapest, 213–222.

H. VARGA GYULA 2016. Az udvariasság kommunikációelméleti keretekben, In: BALÁZS GÉZA – PÖLCZ ÁDÁM (szerk.) *Magyar szemiotikai tanulmányok 33–34. Udvariasság. Szemiotika, művészet, irodalom, nyelv*, Magyar Szemiotikai Társaság, Budapest, 61–68.

VESZELSZKI ÁGNES 2012. *Netszótár. @-tól zuckbergnetig*. ELTE Eötvös Kiadó, Budapest.

VESZELSZKI ÁGNES 2013. A digilektus hatása az írásbeli és a szóbeli kommunikációra egy kérdőíves vizsgálat alapján, *Magyar Nyelvőr* 137(3): 248–274.

VOIGT VILMOS 2016. Az udvariasság magyar előszemiotikája, In: BALÁZS GÉZA – PÖLCZ ÁDÁM (szerk.) *Magyar szemiotikai tanulmányok 33–34. Udvariasság. Szemiotika, művészet, irodalom, nyelv*, Magyar Szemiotikai Társaság, Budapest, 15–22.

A multifunkcionális hiperteleszkóp mint a nyelvhasználat egyik lehetséges metaforája a metonímia oktatásában

Bevezetés

A modern nyelvtudományban és annak valamennyi ágában termékeny funkcionális kognitív elméleti keret (lásd pl. EVANS–GREEN 2006; LANGACKER 2008; KÖVECSES–BENCZES 2010; TOLCSVAI NAGY 2013) a metafora mellett – többek között – a metonímiát tekinti a nyelvleírás egyik meghatározó kulcsfogalmának. A (magyarországi) nyelvtanoktatásban viszont egyik említett fogalom sem kap kiemelkedő szerepet.¹ A tudomány jelenlegi állása és az olykor évszázados hagyományokon (továbbá nemegyszer különféle nyelv művelői intelmeken, nyelvi babonákon) alapuló iskolai nyelvtanoktatás közötti „szakadéknak” egyre inkább arra kellene ösztönöznie a pedagógusokat, a tankönyvírókat és a tananyagfejlesztőket, hogy a formai/technikai újítások mellett a tartalmi változásokra is jóval nagyobb figyelmet fordítsanak.

Tanulmányomban – a fent említett kulcsfogalmak közül az utóbbira fókuszálva – a metonímiákkal kapcsolatos módszertani ötleteim egyikét kísérem meg bemutatni, amelynek segítségével (remélhetőleg) mind a diákokhoz, mind a tanárokhöz közelebb hozható az adott jelenség.

Legelőször a metonímiák általános és középiskolai tanításának helyzetére és annak problémáira térek ki, később a didaktikai felvetésemet, az ún. hiperteleszkóp és a metonímia párhuzamba állítását ismertetem, végül a javasolt módszer bevezetését és lehetséges alkalmazását szemléltetem néhány mintafeladattal és azok magyarázataival.

A metonímia helyzete a közoktatásban

Ahogy a **Bevezetés**ben is említettem, a metonímia nem igazán képezi szerves részét az iskolai nyelvtannak. A következőkben a jelenleg érvényes, idevonatkozó kerettan-

---

¹ SÓLYOM RÉKA egyik 2017-es írása a metafora és a metonímia egyetemi kurzusokon való megjelenését tárgyalja. Az említett tanulmány több olyan (retorikai, grammatikai, helyesírási stb.) példát és feladatot sorol fel, amelyek – kellő elméleti megalapozással – az alsóbb szintű oktatásban is kétségkívül hasznosíthatók lehetnek.

terveket, valamint néhány nyelvtankönyvet igyekszem megvizsgálni abból a szempontból, hogy miként jelenik meg bennük a kérdéses fogalom.

A már rendelkezésünkre álló 2020-as NAT-hoz illeszkedő tartalmi szabályozókból (NET1) kiderül, hogy az általános iskolásoknak 7–8. osztályban kell megismerkedniük a metonímiával mint szóképpel a *Líra a 20. század első felének magyar irodalmában* nevezetű altémakörön belül. A tanulókkal szembeni elvárás tehát az, hogy képesek legyenek lírai művekben felismerni a metonímiát. (Egyéb szóképeket elsőként 5–6. osztályban kezdenek tanulmányozni Petőfi Sándor *János vitéz*, valamint Arany János *Toldi* című elbeszélő költeményében.) A nyelvtanban ekkor még említés szintjén sincs jelen a metonímia.

A középiskolai (9–12. osztályosoknak szóló) kerettantervben mindez váratlanul megfordul, és a *metonímia* egyetlen konkrét említését is a nyelvtani, azon belül pedig a stilisztikai anyagrésznél találjuk. A *szókép* terminust összesen 11-szer használja a dokumentum – ebből 10 alkalommal a nyelvi, és csak 1 esetben az irodalmi ismereteknél.

Észrevehető tehát, hogy a kerettantervek a különböző fokú oktatási intézményeknek javarészt eltérő megközelítéseket ajánlanak a szóképek tanítását illetően, és az ebből fakadó inkonzekvencia aggodalomra ad okot – többek között azért, mert pusztán a tantervírók javaslataiból nem válik világossá, hogy ez esetben miként volna érdemes hatékonyan szintetizálni az irodalmi és a nyelvi aspektust.

Mivel a 2020-as NAT-hoz a tanulmányom megírásának idejében még nem készültek el az átdolgozott tankönyvek, kénytelen voltam régebbi nyelvtani segédanyagokat alapul venni. Az általam vizsgált, korábbi alaptantervekhez igazodó középiskolai nyelvtankönyvek (ANTALNÉ–RAÁTZ 2012; FRÁTER 2012; FORRÓ–HEGEDŰS 2016) mindegyike megemlíti kisebb-nagyobb hangsúllyal, hogy a szóképek használata nem egyedül az irodalmi nyelvre jellemző. Az első kettő mindemellett kifejti, hogy ezeknek az „eszközöknek” a mondanivalónk tömörebbé/érzékletesebbé tételében van a legfontosabb szerepe, illetve ezen keresztül abban, hogy nagyobb hatást gyakoroljunk a beszédpartnereinkre. ANTALNÉ–RAÁTZ (2012) a szóképek specifikusságát erősíti továbbá azzal is, hogy szinte kizárólag írói/költői idézetekkel mutatja be a konkrét típusokat.

Ezzel szemben főként a metaforát és a metonímiát nemcsak, hogy alapvetően nem művészi és helyette hétköznapi nyelvi produktumnak, hanem a gondolkodásunkat meghatározó sémának tartják a kognitív tudományok (lásd pl. LAKOFF–JOHNSON 1980: 3; KÖVECSES–BENCZES 2010: 63). Éppen ezért valószínűleg jobb volna ezeket egy jelenségközpontú szemantikai modulban és abból hálózatosan kiindulva

a nyelvten többi részében folyamatosan tárgyalni – mindezt azonban az iskolai nyelvtenoktatás alapos újragondolásának kellene megelőznie.

Ha viszont mégis csak az irodalmi és a hétköznapi nyelvhasználat általános különbségeit helyezük előtérbe a felhasznált nyelvi kifejezések stiláris minőségének tekintetében, célszerűbb volna a problémafelvetés mellett skalárisan is ábrázolni a kettő kapcsolatát – például így:

A nyelvi kifejezések skálája a feltűnőség/kidolgozottság szempontjából

Ezáltal elkerülhető lenne, hogy a tanulók (hangsúlyosabban) az irodalmi nyelvhez kössék a szóképeket, hiszen néhány példával könnyen rávilágíthatunk az ugyanabba a típusba sorolt gyakoribb, megszokottabb, valamint a ritkább és kevésbé megszokott nyelvi kifejezések közötti lehetséges különbségekre. A skálán való feltűntetés mindemellett azt is lehetővé teszi, hogy a szigorú, vagylagos kategóriák helyett finom átmenetekben, összefüggésekben gondoljunk a nyelvről.

A metonímiák tanításával kapcsolatban végül két további problémát ismeretetek. A vizsgált tankönyvek közül ANTALNÉ–RAÁTZ (2012) és HEGEDŰS–FORRÓ (2016) a metonímia terminusa után közvetlenül megadja annak szó szerinti jelentését is ('névcseré' vagy 'névátvitel'), és ebből vezeti le a további magyarázatot. (FRÁTER 2012 már rögtön a szóképek bevezetésekor alkalmazza a névátvitel fogalmát.) Bár nem szükséges elzárkózni attól, hogy közöljük a szakszó eredeti értelmét, ha azonban erre alapozunk, fennáll a veszélye annak, hogy:

- 1) a diákok a pontosítások ellenére sem tudnak majd különbséget tenni az olyan szemantikai jelenségek között, amelyekben fogalmi megfeleltetés történik – főként, hogy az említett kiadványok a metafora magyarázatánál is használják a névcseré/névátvitel kifejezést; illetve
- 2) a metonímiával kapcsolatban nem az rögzül majd bennük, hogy adott fogalmi tartományon belüli szemantikai megfeleltetésekről beszélünk, hanem hogy voltaképpen szavakat „cserélgetünk” egymással – rosszabb esetben (a tankönyvszerzők meghatározásaival ellentétben) akár a szövegkörnyezettől függetlenül is.

Hogy valóban mennyire nem helytálló a metonímiák szóközpontú, kontextus nélküli megközelítése, arra BARCELONA (2011: 16–18) egy-egy példáját idézem:

- (1) *This book is a history of Iraq.*
'Ez a könyv Irak történelméről szól.'
- (2) *This book is very large.*
'Ez a könyv nagyon vastag.'

Viták tárgyát képezi, hogy az (1)-ben tekinthető-e metonímiának a *This book* kifejezés, ha a *history of Iraq* erősebben aktiválja a könyv szellemi tartalmát, mint a fizikai valóját; ugyanakkor a (2)-ben semmiképp sem nevezhető annak *a large* mint konkrét fizikai tulajdonság megemlítése miatt. A fentiek jóllehet meglehetősen periférikus példái a problémakörnek, mindenesetre hatékonyan rávilágítanak arra, hogy a kontextus vizsgálata nélkül képtelenség az adott szövegnek pusztán egy-egy tetszőleges szaváról eldönteni, hogy az metonimikus-e, vagy sem.

A másik lényeges probléma a metonímiák kategorizálása. Mindhárom könyv – egymáshoz képest kisebb eltérésekkel – az alábbi alfajtákat tünteti fel:

- A) térbeli;
- B) időbeli;
- C) anyagbeli;
- D) ok-okozati;
- E) szinekdoché
  - a) rész–egész
  - b) nem–faj.

A tankönyvek általános hibája (természetesen nem kizárólag a jelenleg tárgyaltaké!), hogy a nem egészen egyértelmű definícióikat kategóriák halmozásával próbálják ellensúlyozni (maradva a nyelvtannál, ez különösen a szófajok, például a főnév esetében figyelhető meg). Mindezzel – a *többnyire, legtöbbször, pl.* stb. szavak betoldása ellenére is – valójában azt a látszatot keltik, mintha pusztán a típusok meghatározásával kimeríthető volna egy-egy jelenség magyarázata, holott a fentiek is számtalan további csoportra bonthatók (ehhez hasonló problémákat vet fel ULLMANN 1962, DUCHÁČEK 1967 és SCHIFKO 1979 tipológiáival kapcsolatban BLANK 1999). Ugyanakkor a kategóriák felvázolása önmagában egyáltalán nem je-

lent gondot, épp ellenkezőleg: fontos része az ismeretek közvetítésének, ahogyan a gondolkodásunknak is (LAKOFF 1987).

Mindenesetre célravezetőbb, ha a metonímiák elemzésekor és tanításakor olyan definícióra támaszkodunk, amely az erősen megkérdőjelezhető „beszédszínésítés” (érzékletesebbé, hatásosabbá tétel) és a homályos „névcserélgetés” fogalmainál pontosabban írja le a jelenséget, az esetleges kategóriákat pedig másodlagosnak tekinti, és legfeljebb sematikus alaptípusokként kezeli azokat. A tanulmány további részében ennek megfelelő meghatározásokból indulok ki.

Egy forrás- és egy céltartomány összekapcsolása

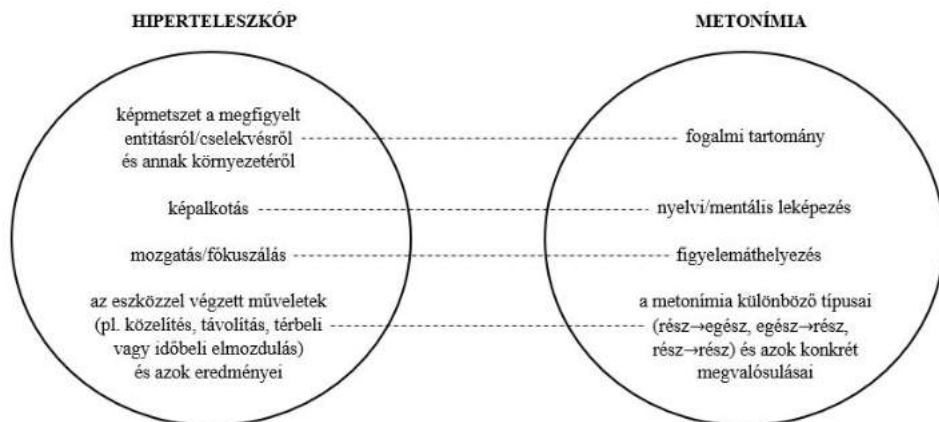
KÖVECSES–BENCZES (2010) – részben LAKOFF 1987-es írását alapul véve – az alábbi kognitív definícióját adja a metonímiának:

„A metonímia olyan kognitív folyamat, ahol egy közvetítőfogalom (tárgy, esemény, tulajdonság stb.) mentális hozzáférést biztosít egy olyan célfogalomhoz (tárgyhoz, eseményhez, tulajdonsághoz stb.), amely ugyanannak a fogalmi keretnek, (fogalmi) tartománynak, vagyis idealizált kognitív modellnek (IKM) a része. Ezt a folyamatot »fogalmi kereten belüli megfelelésnek« tekintjük” (65).

TOLCSVAI NAGY (2017) hasonlóképpen a jelentéskiterjesztések egyik fajtájának tartja a metonímiát, és vele kapcsolatban adott fogalmi tartományon belüli „figyelemát-helyez(őd)és”-ről beszél (263).

Mindkét elméleti munka a rész–egész, az egész–rész, valamint a rész–rész viszonyokat tekinti alaptípusnak – azzal a különbséggel, hogy az előbbi szerzőpáros (a teljesség igénye nélkül) a közvetítő- és a célfogalom néhány gyakori relációját is részletezi az egyes főkategóriákon belül.

Meglátásom szerint a fentiek lehetővé teszik, hogy a metonimikus kifejezések működtetését párhuzamba állítsuk egy általam *multifunkcionális hiperteleszkóp*nak nevezett eszközzel annak érdekében, hogy a diákok számára is könnyebben megragadhatóvá váljon a kérdéses szemantikai jelenség. Mindehhez csupán el kell képzelnetünk velük egy olyan futurisztikus távcsövet, amellyel az alapvető funkcióin (közelítés, távolítás, vertikális és horizontális mozgatás stb.) kívül képesek vagyunk például időbeli ugrásokra vagy különböző dolgok szilárd határvonalainak átlépésére is. Ezt követően a HIPERTELESZKÓP mint forrástartomány és a METONÍMIA mint céltartomány között fogalmi metaforikus (LAKOFF–JOHNSON 1980) kapcsolatot állíthatunk fel:

A METONÍMIA HIPERTELESZKÓP fogalmi metafora

Ahogy az ábrán is látható, a teleszkóp segítségével végzett tevékenység, vagyis a világ egy-egy dolgának/eseményének és környezetének megfigyelése a metonímiára leképezve egy adott fogalmi tartománynak és a benne lévő / vele társuló egyéb fogalmaknak feleltethető meg; a metonímia mint nyelvi-mentális tevékenység az eszköz legfontosabb tulajdonságával, a képalkotással állítható párhuzamba; a metonímia különböző típusai és konkrét megvalósulásai pedig mindazon lehetséges művelettel, amelyre a hiperteleszkópunk képesnek bizonyul. A következő fejezetben ez utóbbiak mentén osztok meg néhány feladatjavaslatot.

Hiperteleszkópos feladatok a metonímia egyes fajtáinál

A korábbiakban megelőlegeztem, hogy a diákok könnyen kapcsolatot tudnak majd teremteni a hiperteleszkóp és a metonímia között, ellenben szükségesnek érzem még alaposabban előkészíteni a párhuzamba állítást. Ehhez hasonlatkiemelő módszerrel² közelítenék, amelynek lényege, hogy egy (nem nyelvtani) ismeretterjesztő szöveg elolvasásával kezdjük a tanórát, majd a kiválasztott szöveggel kapcsolatban különböző „ráhangoló” kérdéseket teszünk fel a diákoknak, és csak utána kötjük össze fokozatosan az addig megbeszélteket a valódi (nyelvtani) témánkkal. Mivel adott az az eszköz, amellyel szemléltetni kívánjuk a metonímiát, érdemes hozzá egy teleszkóppokról szóló írást³ kiválasztanunk. Például:

² Saját terminus.

³ Szöveg helyett természetesen audiovizuális anyagokat (videókat, filmrészleteket) is használhatunk.

Galilei távcsöve (NET2; NET3)

A látvány a vártnál is egyszerűbb volt. Semmi megilletődöttség, csak egy semmitmondó latin szöveg. Egy állványra erősítve két távcső látható, közülük az egyik lehet az a nevezetes eszköz, amellyel tulajdonosa 1609-ben égitesteket vett célba. Objektívje repedten, faragott medalionba foglalva az állvány alá volt felfüggesztve. A harmincszoros nagyítású távcső egy domború objektívől és egy homorú okulárból, tehát mindössze két lencséből áll. Az ilyen felépítésű távcsöveket ma – nem véletlenül – Galilei-féle távcsöveknek nevezzük. Nincs korrigálva semmilyen optikai hibával szemben, így képalkotása enyhén szólva csapnivaló. Ehhez járult a kor lencsegyártási gyakorlatlansága. Maga az állvány még a távcsőnél is egyszerűbb volt. Egy nagyjából egy méter hosszú, függőleges, fából készült bot. Középen faragott cifraság, amely lehetővé teszi az éppen használatban lévő műszer felerősítését.

Miután a diákok megismerkedtek a szöveggel, érdemes úgy kiválogatnunk a kérdéseket, hogy azok egyik része az írás tartalmára vonatkozzon (ez támogatja ugyanis a szövegértési kompetenciáik fejlesztését), a többit viszont lehetőleg a személyes véleményükre, tapasztalataikra alapozzuk. Az alábbiakban felsorolok néhány mintakérdést – megjegyezve, hogy ezeket minden esetben tanácsosabb az adott korosztály érdeklődéséhez igazítani. Továbbá egyértelmű, hogy a kérdések közül az utolsónak arra kell vonatkoznia, hogy szerintük milyen (extrém) tulajdonságokkal rendelkezne egy ideális teleszkóp, hiszen így tudjuk őket könnyen rávezetni a további feladatokra és azok segítségével lépésről lépésre a metonímiára is. A kérdések például a következők lehetnének:

- Találkoztatok már korábban Galilei nevével? Ha igen, hol és mivel kapcsolatban?
- Hányszoros nagyítást tett lehetővé a Galilei-féle távcső?
- Hány lencséből állt?
- Milyen volt a képalkotása?
- Használtatok már valaha távcsövet? Mit néztetek vele, és milyen volt az eszköz képalkotása? Emlékeztek még rá, hogy körülbelül mekkora nagyítást tett lehetővé?
- Mi mindenre használják az efféle műszereket? Miket vizsgálnak vele?
- A fantáziátokat szabadon engedve képzeljete el egy ideális teleszkópot, amely a mostaniaknál is sokkal fejlettebb! Milyen lenne ez a távcső? Miket és hogyan lehetne megfigyelni a segítségével?

A tanulóktól az utolsó, átvezető kérdésünkre kapott válaszokat nem árt, ha lejegyzeteljük magunknak, de még szerencsésebb, ha felírjuk ezeket a táblára,⁴ mert így az osztály/csoport minden egyes tagja számára látható lesz, hogy milyen tulajdonságokkal rendelkezik az ideális eszköz – ezekre pedig a részfeladatoknál újra meg újra vissza tudunk majd utalni, amennyiben szükséges.

Kezdeként célszerű egy-egy képet felmutatni egymás után, majd rákérdezni, hogy mit látnak rajtuk:

Ember (NET4)

Szem (NET5)

Miután sikeresen megválaszták, hogy az első képen egy ember szerepel, a másodikon pedig egy szem, feltehetjük nekik a következő kérdést:

- Ha megállapítjuk, hogy ez a két metszet ugyanarról a személyről készült, és ha tudjuk, hogy a képeket távcsövön/teleszkópon keresztül nézzük, vajon mit csinálhattunk az eszközzel, hogy az elsőtől a másodikig jutottunk?

Az elvárt válaszok: nagyítottunk/közelítettünk/zoomoltunk. Ezután az aktuális „játékok” összekapcsoljuk a konkrét nyelvi kifejezéssel:

- Hallottátok már azt a közmondást, hogy *Több szem többet lát?*

A legtöbb diák számára várhatóan ismerős lesz a kiemelt szólás, és könnyen megértik majd, hogy az aktuális példában a *szem* egy azzal rendelkező (látó), valamilyen információt/objektumot kereső emberre utal áttételesen. Továbbá ha megerősítjük,

---

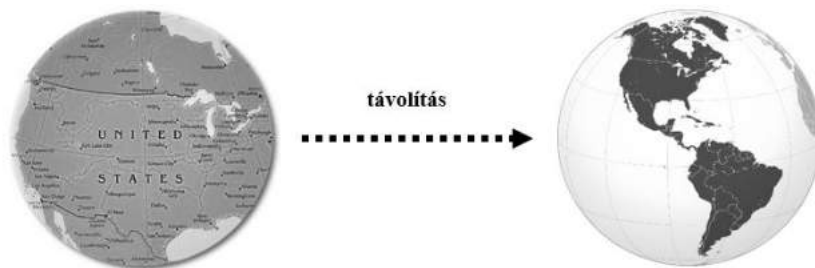
⁴ A válaszokat – kivetítő vagy okostábla alkalmazása esetén – például a mentimeter.com Word Cloud (interaktív szófelhőkészítő) funkciójával digitálisan is megjeleníthetjük.

hogya a nyelvi tevékenységünkben is szoktunk ahhoz hasonló műveleteket végezni, mint amilyeneket egy távcsővel, már hatékonyan párhuzamba is állítottuk a teleszkóp működését a metonímiával.⁵ Ennek elmélyítéséhez az alábbiakban a három főtípusnál két-két különböző feladatot mutatok be vázlatosan.

A rész→egész metonímia

A totum pro parte viszony, vagyis amikor a rész mint célfogalom eléréséhez az egészet használjuk közvetítőfogalomként,⁶ rendszerint a kicsinyítéssel/távolítással/unzoomolással ragadható meg a teleszkópos összefüggésben.

A) Az alábbi távcsőmetszetek alapján keress minél több, ezeknek megfelelő metonimikus kifejezést!

Az USA és az amerikai kontinens (NET6; NET7)

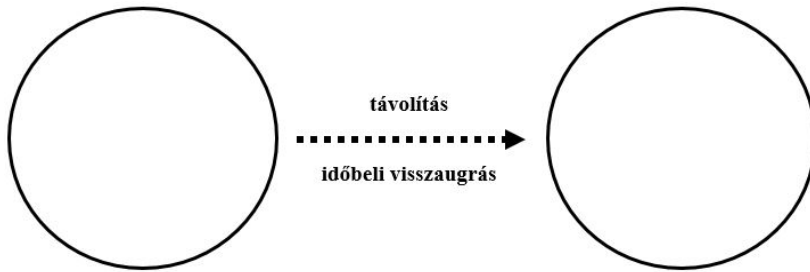
Mintaválaszok: *Amerika* a lehetőségek hazája. / *Egész Amerika* odavan ezért a hollywoodi filmért. / *Amerika* hamarosan új elnököt választ.⁷ Stb.

B) Rajzolj vagy keress ábrákat a metonimikus kifejezést tartalmazó „*Libát* eszünk ebédre” mondathoz!

⁵ A tanári magyarázatnak ezen a pontján akár be is vezethetjük a fogalmat, azonban a metonímia pontosabb definícióját érdemes csak a gyakorlatok elvégzése után – részben azok konklúziójaként – megadnunk a tanulóknak.

⁶ A bemutatott feladatokban az első képmetszet képviseli a cél-, a második pedig a közvetítőfogalmat.

⁷ Megjegyzendő, hogy a második és a harmadik példamondatban szereplő *Amerika* kétszeresen is metonimikus: a kontinens említésén keresztül érjük el ugyanis az ország (az Amerikai Egyesült Államok) fogalmát, ez pedig konceptuálisan az ott élő emberekre (népre) utal.

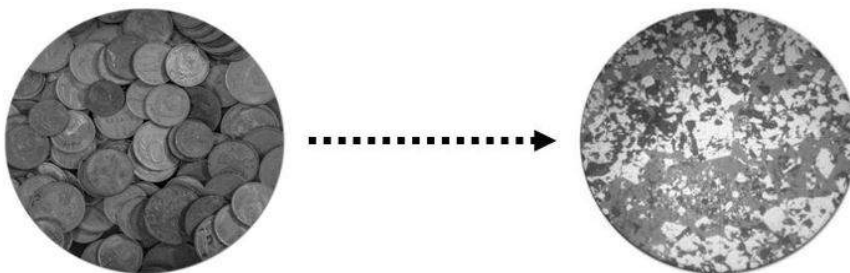
Üres képmetszetek

Mivel nagyon ritka az, hogy az állatokat hiánytalanul elfogyasztanak az emberek, a fenti mondat értelmezhető úgy is, hogy a libának csak a szárnya vagy a combja kerül terítékre étkezéskor, így ezeknek megfelelő képek kerülhetnek az 1. metszetbe, a célfogalomhoz, míg a 2.-ba, a közvetítőfogalomhoz a metonimikus kifejezés-ként megjelenő liba (teljes egészében). A fogalmi kapcsolatot a távolítás mellett az időbeli visszaugrással tudjuk még jobban megragadni, ugyanis a LIBA említése feltételezhetően erősebben előhívja bennünk a még élő állat képét, esetleg a konyhai feldolgozás (sütés/főzés) előtti fagyasztott állapotát.

Az egész→rész metonímia

A pars pro toto (RÉSZ AZ EGÉSZ HELYETT) típusú metonímia jóval gyakoribb, mint ennek az imént bemutatott ellentéte (KÖVECSES–BENCZES 2010: 66). A bevezető példa (*Több szem többet lát*) szintén az egész→rész metonímiákat képviseli.

C) Írd rá a műveleti vonalra, hogy milyen lépéssel (vagy lépésekkel) jutunk el a célfogalomtól a közvetítőfogalomig az „Egy *vasam* sincsen” kifejezésben!

Pénzérmék – a vas mikroszkopikus képe (NET8; NET9)

A vonalra egyfelől azt kellene írniuk a diákoknak, hogy közelítünk/nagyítunk/zoomolunk; de mindemellett fizikaihatár-átlépés is történik, hiszen egy dolog anyagszerkezetét többnyire csak úgy tudjuk pontosan megvizsgálni, ha mintát veszünk belőle, illetve ha a külső határvonalait átlépve a mélyére hatolunk.

Többek között az előző (B) és a jelenlegi (C) feladathoz hasonló esetek indokolják (az időbeli ugrás, valamint a határátlépés miatt), hogy a metonímiáknál gyakran képtelenség az egyszerűbb távcsövek működéséből levezetni a cél- és a közvetítőfogalom közötti figyelemáthelyezéseket – ezért van tehát szükségünk egy idealizált eszközre.

D) A hiperteleszkóp lencsében most csak a célfogalmat, az embert látod. Mely testrészekre szoktunk fókuszálni a hétköznapi metonimikus kifejezéseinkben, amelyekkel (különböző tulajdonságú) személyekre utalunk? Gyűjts néhány konkrét példát!

Az emberi test (NET10)

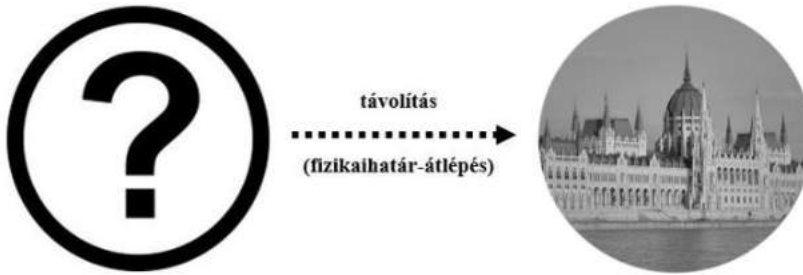
Mintaválaszok: Jó bőr! / Mekkora arc! / Tök jó fej! / Közöttünk ő az agy. / Kellene nekem néhány dolgos kéz vagy izmos kar. / Mit akar itt ez a csontkollekció? / Két szív szüntelenül keresi egymást... / Stb. (Ugyanitt a bevezető *Több szem többet lát* példa újra megemlíthető.)

A rész→rész metonímia

A pars pro parte leképezésnél – az előbbiekkal ellentétben – nem egy teljes fogalmi keret és annak valamely része, hanem egy adott tartományon belüli két rész között hozunk létre metonimikus viszonyt (KÖVECSES–BENCZES 2010: 70). Esetükben ne-

héz egységesen (vagy legalábbis a kategória nagyobb részére kiterjesztve) meghatározni, hogy tipikusan milyen figyelemáthelyezéseket végeznénk a hiperteleszkóppal, hiszen vannak közöttük egymással bonyolultabb kapcsolatban álló elemek is.

E) Mi kerülne a célfogalom helyére az alábbi összefüggésben?

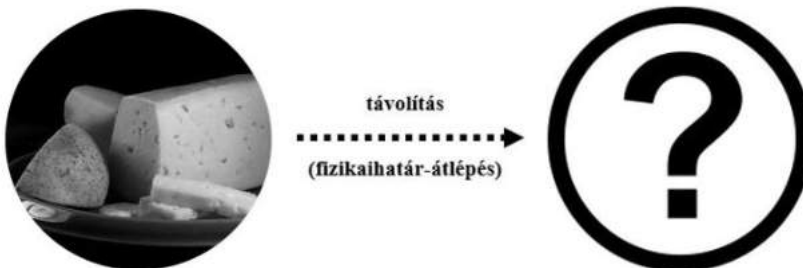

A Parlament megszavazta a jogszabály-módosításokat.

Országház (NET11; NET12)

A kérdőjel helyére országgyűlési képviselők csoportját kellene behelyezni. Ennél a példánál is előkerül a fizikai határok (falak) átlépése a hiperteleszkóp segítségével – különösképpen akkor, ha a politikusokat (a döntéshozatal helyszínének megemlítése miatt logikusan) az országház belsejében képzeljük el.

F) Mik kerülhetnek a közvetítőfogalom helyére? Alkoss velük mondatot!

Sajtok (NET11; NET13)

Ebben a gyakorlatban a kérdőjel leginkább földrajzi helyek (esetleg márkák) képét takarhatja. A diákoktól olyan mondatkonstrukciókat várunk, amelyeken belül ezek metonimikusan utalnak (az adott példa szerint) sajtokra.

Mintaválaszok: *A pálpusztai és az edami a kedvencem. / A Mackót nem, a Medvét viszont szeretem!*

A két metszet közötti művelet megragadható egyfelől távolítással/unzoomolással, ha a sajtot a származási helyének egy adott pontján képzeljük el, a követítőfogalmi rész pedig ezt a helyet tartalmazza (például egy térképen ábrázolva); másfelől fizikaihatár-átlépéssel, ha az adott termék a csomagolásán belül található, amelyből az eszközünkkel „kilépve” megpillantjuk a gyártó cég, illetve márka nevét (mint feliratot). Az előbbihez kapcsolódóan szóba jöhet még esetleg az időbeli visszaugrás is, amennyiben a sajtot nem a származási helyén, hanem például egy áruház polcán figyeljük meg (az efféle megoldásoknál azt kell elképzelniük a diákoknak, hogy a hiperteleszkópot kameraszerűen működtetjük, amely jelen esetben a termék elkészítése → a termék elszállítása → a termék kihelyezése cselekvéssort vetíti elénk – csak éppen visszafelé).

Az E) és az F) feladatokat követően arra érdemes felhívni a tanulók figyelmét, hogy míg a korábbiakban, a rész→egész, illetve az egész→rész típusoknál egymással szoros (alap esetben elválaszthatatlan) relációkra láttunk példákat a cél- és a közvetítőfogalom között, addig a rész→rész megfeleltetésekről ugyanez nem mondható el. Itt leginkább az „eszmei összetartozás” és a konvencionálódottság miatt érezhetjük szorosabbnak a kapcsolatot az emberek és a munkahelyük vagy akár a termékek és a gyártási helyük között – fizikai elválaszthatatlanságukról azonban aligha beszélhetünk.

Összegzés

Tanulmányomban mindenekelőtt a metonímiák közoktatásbeli helyzetét igyekeztem röviden megvizsgálni az aktuális kerettanterv idevonatkozó részeinek, valamint három különböző gimnáziumi nyelvtankönyvnek az áttekintésével. A különböző fokú oktatási intézmények számára készült legújabb, 2020-as NAT-hoz igazodó tartalmi szabályozók egymáshoz képest inkonzekvensnek mutatkoznak abban, hogy a metonímiákat hol és hogyan kellene megismertetni a tanulókkal. A korábbi alaptantervekhez készült nyelvtani segédanyagok pedig elsősorban a névátvitel fogalmával és a metonímiatípusok halmozásával igyekeznek „letudni” a témakört a stilisztikai modulon belül – az adott fejezetben némelyik szerző ráadásul azt is kihangsúlyozza, hogy a szóképeknek a beszédünk érzékletesebbé, hatásosabbá tételében, illetve a mondanivalónk pontosításában, tömörítésében van a legnagyobb szerepe (a fenti megállapítások számtalan esetben vitathatók).

Mivel ezeket a leírásokat nem tekintettem elégségesnek, helyettük KÖVECSES-BENCZES (2010) és TOLCSVAI NAGY (2017) funkcionális kognitív meghatározásaira támaszkodtam, amelyek pontosabban és alaposabban mutatják be a metonimikus kifejezések szemantikáját, és jól használható segédterminusokat (figyelemáthelyeződés, célfogalom, közvetítőfogalom) nyújtanak az elemzéshez.

A fent említett szerzők definícióinak továbbgondolásából született meg végül az a módszertani ötletem, hogy a metonímiákat hatékonyan párhuzamba lehetne állítani az oktatásban egy elképzelt multifunkcionális hiperteleszkóp működésével. Az írásom második felében ezt igyekeztem megalapozni eleinte ráhangoló feladatokkal, később pedig a metonímiák sematikus alaptípusaihoz kitalált gyakorlatokkal, azokhoz kapcsolódó rövidebb magyarázatokkal és tanulói példaválaszokkal.

Reményeim szerint a tanulmányomban szereplő javaslatok hozzájárulhatnak a metonímia hatékonyabb és élvezetesebb tanításához/tanulásához, valamint hosszabb távon az általános és középiskolai nyelvtanoktatás funkcionális kognitív szemléletű megújításához is.

Irodalomjegyzék

- ANTONIO BARCELONA 2011. Reviewing the properties and prototype structure of metonymy, In: BENCZES RÉKA – ANTONIO BARCELONA – FRANCISCO JOSÉ RUIZ DE MENDOZA IBÁÑEZ (eds.) *Defining Metonymy in Cognitive Linguistics. Towards a consensus view*, John Benjamins Publishing Company, Amsterdam.
- ANDREAS BLANK 1999. Co-presence and Succession. A Cognitive Typology of Metonymy, In: KLAUS-UWE PANTHER – GÜNTER RADDEN (eds.) *Metonymy in Language and Thought*, John Benjamins Publishing Company, Amsterdam.
- OTTO DUCHÁČEK 1967. *Précis de sémantique française*, Univerzita J. E. Purkyně, Brno.
- VYVYAN EVANS – MELANIE GREEN 2006. *Cognitive Linguistics. An Introduction*, Edinburgh University Press, Edinburgh.
- KÖVECSES ZOLTÁN – BENCZES RÉKA 2010. *Kognitív nyelvészet*, Akadémiai Kiadó, Budapest, 63–77.
- GEORGE LAKOFF 1987. *Women, Fire, and Dangerous Things. What Categories Reveal About the Mind*, The University of Chicago Press, Chicago.
- GEORGE LAKOFF – MARK JOHNSON 1980. *Metaphors We Live By*, The University of Chicago Press, Chicago.
- RONALD W. LANGACKER 2008. *Cognitive grammar. A basic introduction*, Oxford University Press, Oxford – New York.
- PETER SCHIFKO 1979. Die Metonymie als universales sprachliches Strukturprinzip, *Grazer Linguistische Schriften* 10: 240–264.
- SÓLYOM RÉKA 2017. A metafora és a metonímia megjelenése és funkciói a magyar nyelvtudományi kurzusokon az egyetemi oktatásban, In: PRAX LEVENTE – HOSS ALEXANDRA (szerk.) *Találkozások az anyanyelvi nevelésben 3. Szabályok és/vagy kivételek*, Pécsi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar Nyelvtudományi Tanszék – Film-Virage Kulturális Egyesület, Pécs, 188–195.
- TOLCSVAI NAGY GÁBOR 2013. *Bevezetés a kognitív nyelvészetbe*, Osiris Kiadó, Budapest.
- TOLCSVAI NAGY GÁBOR 2017. Jelentés, In: IMRÉNYI ANDRÁS – KUGLER NÓRA – LADÁNYI MÁRIA – MARKÓ ALEXANDRA – TÁTRAI SZILÁRD – TOLCSVAI NAGY GÁBOR: *Nyelvtan*. Osiris Kiadó, Budapest. 262–263.

STEPHEN ULLMANN 1962. *Semantics. An Introduction to the Science of Meaning.* Basil Blackwell, Oxford.

Felhasznált pedagógiai segédanyagok

ANTALNÉ SZABÓ ÁGNES – RAÁTZ JUDIT 2012. *Magyar nyelv és kommunikáció. Tankönyv a 11. évfolyam számára,* Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest.

FORRÓ ORSOLYA – HEGEDŰS ATTILA 2016. *Magyar nyelv 10. Tankönyv,* Eszterházy Károly Egyetem Oktatókutató és Fejlesztő Intézet, Eger.

FRÁTER ADRIENNE 2012. *Magyar nyelv a középiskolák számára 11.,* Mozaik Kiadó, Szeged.

Internetes források

NET1 = *A 2020-as NAT-hoz illeszkedő tartalmi szabályozók,* oktatas.hu/koznevel-es/kerettantervek/2020_nat (utolsó letöltés ideje: 2020. 06. 14.)

NET2 = *Galilei távcsöve,* csillagaszat.hu/csillort/egyetemes-csillagaszattortenet/egyetemes-kesokozepkor-csillagaszata/galilei-tavcsove (utolsó letöltés ideje: 2020. 06. 14.)

NET3 = *Galilei-távcső,* pixabay.com/hu/illustrations/galileo-t%C3%A1vcs%C5%91-tal%C3%A1lm%C3%A1ny-felfedez%C3%A9s-4368208/ (utolsó letöltés ideje: 2020. 06. 14.)

NET4 = *Ember,* pickpik.com/backlit-beach-dawn-dusk-landscape-light-142714 (utolsó letöltés ideje: 2020. 06. 14.)

NET5 = *Szem,* pxfuel.com/en/free-photo-jdtym (utolsó letöltés ideje: 2020. 06. 14.)

NET6 = *USA,* upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/d/d0/%22Political_North_America%22_CIA_World_Factbook.jpg (utolsó letöltés ideje: 2020. 06. 14.)

NET7 = *Amerika,* [pinterest.ie/pin/603834262515249862/?amp_client_id=CLIENT_ID\(&mweb_unauth_id={{default.session}}&url=https://www.pinterest.ie/pin/603834262515249862/&from_amp_pin_page=true](https://www.pinterest.ie/pin/603834262515249862/?amp_client_id=CLIENT_ID(&mweb_unauth_id={{default.session}}&url=https://www.pinterest.ie/pin/603834262515249862/&from_amp_pin_page=true) (utolsó letöltés ideje: 2020. 06. 14.)

NET8 = *Érmék*, pexels.com/photo/brown-and-silver-round-coins-3790637/
(utolsó letöltés ideje: 2020. 06. 14.)

NET9 = *A vas szerkezete*, en.wikipedia.org/wiki/Hematite#/media/File:Hematite_-_Titanomagnetite.jpg (utolsó letöltés ideje: 2020. 06. 14.)

NET10 = *Az emberi test*, publicdomainpictures.net/pictures/250000/velka/human-anatomy-1517257779ZTO.jpg (utolsó letöltés ideje: 2020. 06. 14.)

NET11 = *Kérdőjel*, upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/thumb/d/d9/Icon-round-Question_mark.svg/200px-Icon-round-Question_mark.svg.png
(utolsó letöltés ideje: 2020. 06. 14.)

NET12 = *Országház*, pexels.com/photo/budapest-hungarian-parliament-building-1297802/ (utolsó letöltés ideje: 2020. 06. 14.)

NET13 = *Sajtók*, pixnio.com/food-and-drink/cheese/tilsit-cheese-on-plate# (utolsó letöltés ideje: 2020. 06. 14.)

ZMÁK TAMÁS

Szabadkőműves diákkör volt-e a Galilei Kör?

I. A nemzetközi szabadkőművesség története

A dolgozat központi témájának feldolgozását megelőzően szükségesnek tartom vázlatosan bemutatni a szabadkőművesség történetét. Az I. fejezet a szabadkőművesség külföldi gyökereivel kíván foglalkozni, a II. fejezet pedig kifejezetten a hazai páholyvilágba enged betekintést. A két fejezet célja, hogy tisztázza, mik is voltak azok az elvi és világnézeti fundamentumok, amelyekből a századfordulós magyar szabadkőművesség a társadalmat formálni kívánó oktatási nézetrendszerének a megfogalmazásakor kiindult.

Kik a szabadkőművesek?

A szabadkőművesség előzményeit a szabadkőműves eredetmítoszok a kora középkorig vezetik vissza (MENTOR 1910: 5). Egyes alkotóelemei valóban származhattak a középkorból: például a *szabadkőműves* kifejezést – L. NAGY ZSUZSA szerint – a canterburyi érsek használta először a 14. századi irataiban (1988: 19) A feltételezések szerint a középkori kőműves-céhek adták a később megszülető páholyok elődjét. Maga a *szabadkőműves* kifejezés is az angol *freemason*ból eredeztethető (MENTOR 1910: 12). Ezek a céhek az egyházzal és az állammal szemben némi autonómiát élvező polgári társaságok csírái voltak, amelyek komoly szaktudás birtokában álltak. Tudományuk és szabadságuk a kívülálló laikusok számára is vonzóvá vált, így egyes céhek fokozatosan olyan „exkluzív” szellemi műhelyekké fejlődtek, ahol lehetőség nyílt a természettudományok, művészetek, új politikai áramlatok filozofikus megvitatására. Ahogy ezekben a mikrotársadalmakban organikusan ki tudott alakulni egy kölcsönös megbecsülésen alapuló közösség, úgy fogalmazódott meg egyre markánsabban a tagokban egy igazságosabb világ megalkotásának eszményképe.

A klasszikus értelemben vett szabadkőműves kialakulására azonban egészen a 18. századig várni kellett. Ebben az évszázadban bontakoztak ki Európa-szerte a forradalmi átalakulásokat hozó ideológiák, úgymint a felvilágosodás, a polgári-asodás, a klerikalizmus háttérbe szorulása, az erős protestantizmus, az önrendelkezés, a szabadságészme vagy az ész diadala. Ilyen szellemi közegben került sor

Angliában 1717-ben az első Nagypáholy, a Grand Lodge of England, 1723-ban pedig a James Anderson-féle szabadkőműves alkotmány¹ megszületésére.

A szövetség lodge-okból, azaz páholyokból állt. Egy-egy páholy élén foglalt helyet a megválasztott főmester, a helyettesei, valamint a szónok, a kincstárnok, az írnök és más tisztségviselők. A páholyok nagypáholyokban egyesültek, amelyek élén a szövetségtanács állt, vezetőjük a nagymester volt. Újabb páholyok létrejöttét a nagypáholy hagyta jóvá, a nagypáholyt pedig egy külföldi nagypáholy szentesítette. Ezt eleinte csak az angol Grand Lodge of England adhatta ki, később a francia és a német is.²

Racionalitásuk ellenére a szabadkőműves tagok ragaszkodtak a korszak spirituális szellemiségéhez, így szertartásaik is számos, a természetfelettihez köthető motívumot tartalmaztak. Egyes fogalmaikat a már említett kőművesmesterségből vették át: *munka*,³ *vakolás*⁴ – az ezekről készült feljegyzés a *munkatábla*, az *építészeti rajz*, amelyekben a négyszög a páholyt, a háromszög a testvért jelölte. Beosztásaik szerint voltak mesterek, legények és inasok. A tagok egymást testvérnek szólították. Az új tagot keresőnek hívták, akinek komoly vizsgákon kellett keresztülmennie a felvételhez. A tagok kilépését fedeztetésnek, a páholyok megszüntetését elaltatásnak nevezték. Jellemző volt a páholyok névadásánál, hogy vagy egy konkrét személy nevét vették fel, akit példamutatónak értékeltek, vagy egy olyan fogalomról nevezték el magukat, amely kifejezte a szabadkőművesség mondanivalóját.

A 18–19. század során Európa-, majd világszerte elterjedté váló páholyokat a kívülállók mindig is titkos társaságként tartották számon. Ehelyett azonban célszerűbb a *zárt társaság* kifejezést használni, hiszen ahogy a kortárs szabadkőműves tagok is többször rámutattak, nem kimondottan titkos egy olyan szövetség, amelynek történetéről és munkájáról könyvek ezrei jelentek már meg, jegyzőkönyveik, levelezéseik és sajtójuk pedig könnyen hozzáférhető.⁵

A szabadkőművesség céljai

A szabadkőművesség eredeti célkitűzéseit igencsak nehéz konkrétumokban összefoglalni. A kezdetekben lefektetett általános elvek értelmében a szabadkőműves

---

¹ Ez az Alapokmány foglalja magában a kőművesség alaptörvényeit (Old Charges), amelyekhez elviekben a világ minden páholyának tartania kell magát (I. MENTOR 1910).

² A La Grande Loge de France és a Hamburgi Nagypáholy.

³ A gyűlések megnevezése.

⁴ A gyűléseket követő vacsora, ahol kötetlenebb formában folytak a tanácskozások.

⁵ L. dr. Machovich (Csápori) Gyula kanonok és Gelléri Mór főmester vitáját (CSÁPORI 1888; GELLÉRI 1888).

feladatának tekinti az emberiség felemelését, saját hazájának szolgálatát, a babonák, a vakhit, a gyűlölködés és a dogmák elleni fellépést, az elesettek, szegények megsegítését, a társadalmi igazságtalanság felszámolását, az ész, a tudomány, a világosság terjesztését. Hogy ezek elérése érdekében milyen eszközök megengedettek a páholyok számára, az mindig is komoly kérdést, illetve törésvonalat jelentett a szövetségi rendszerükben.

Az eredeti andersoni alkotmány értelmében a páholyok soha nem politizálhatnak, a tagoknak csak mint magánszemélyeknek megengedett a páholyéletem kívüli politikai tevékenység vállalása. Itt kell megjegyezni, hogy ez a konzervatív magatartás az angol/szimbolikus/János-rendi rítusú páholyokat jellemezte. Európa legtöbb páholya ebbe a kategóriába tartozott, így az akciórádiuszuk nemigen terjedt túl a karitatív, szociális segítségnyújtáson a társadalmi szerepvállalásban. Éppen a mérsékeltségükből fakadó társadalmi beágyazottságuknak volt köszönhető, hogy számos herceget, uralkodót, főnemest, protestáns egyházi vezetőt tudhattak soraik között. A valláshoz való viszonyulásuk szempontjából hittek a Teremtőben, a „Világegyetem Nagy Építőmesterében” (V.E.N.É.M.), a katolikus egyház dogmatizmusával határozottan szembehelyezkedtek; esküjüket mindig egy szent könyvre, jellemzően a Bibliára tették le, a 19. századtól pedig megkövetelték, hogy a tagok vallásosok legyenek (L. NAGY 1988: 48).

A szabadkőművesség másik válfaja, a francia/latin/skót rítusú páholyok esetében ettől eltérő magatartással találkozunk. Megengedőbbek voltak a nyílt politizálás kérdéskörében, és forradalmi radikalizmusra hajlamosabb közösségek voltak. A vallásosságot ez a szertartásrend nem firtatta, tagjai számára nem tette kötelezővé az istenhitet, amely konfliktusforrássá is vált az angol rítusú páholyokkal szemben.

A szabadkőművesség megítélésében ugyancsak Franciaország, a francia forradalom jelentett vízválasztót a többségi társadalom szemében, hiszen elterjedt az a nézet, miszerint a francia szabadkőművesek álltak a forradalom kiélezésének hátterében.⁶ Egészen a 20. századig toposszá vált, hogy a forradalmak mögött mindig szabadkőműveseket kell keresni. Ennek táptalaját adta, hogy számos, nemzeti függetlenséget nem élvező országban, valamint ahol a katolikus egyház túlhatalma volt jellemző, a páholyokban gyűltek össze azok az értelmiségiek, polgárok, politikusok, akik a regnáló rezsimmel szemben reformokat, változásokat sürgettek. Hamar kialakult tehát az a történelmi narratíva, miszerint a páholyok érdekeltek a forradalmak

⁶ A forradalom körülményeinek előkészítésében a szabadkőműves Fekete Ignác is részben szabadkőműves tevékenységet vélt felfedezni, de a terror szabadkőműves mivoltát elutasította, lévén, hogy a forradalom vezetői betiltották a páholyokat (I. FEKETE 1891)

kirobbantásában, céljuk szétrombolni a királyságokat, az egyházat, a nemzeteket, a káoszt követően pedig az új rend felépítése és hatalomátvétel. A szabadkőműves tagok ezeket a vádakat mindig is visszautasították: „A kőműves bárhol lakjék vagy dolgozzék is, békeszerető alattvalója a polgári hatalmaknak, és sohasem elegendik a béke és a nép java ellen irányuló lázadásokba és összeesküvésekbe, és az alantas hatóságokkal szemben sem feledkezik meg soha kötelességéről.” (MENTOR 1910: 20) Az egyes gyűléseknek kötelező eleme volt koccintani az adott ország államfőjének egészségére, kifejezve, hogy a tagság hű az állam vezetéséhez, politikai berendezkedéséhez és annak rendjéhez.

A páholyokat olyan sok belső konfliktus feszítette szét országon, páholy szövetségen, de páholyokon belül is, hogy forradalmi törekvésre mozgásterük sem igen volt. Széttöredezettséghez vezetett a vallásos és ateista páholyok szembenállása; a 19. század végére a konzervatív–liberális törésvonal; voltak kifejezetten antiszemita páholyok, amelyek a befogadó páholyok felháborodását váltották ki; konfliktust jelentett a királyság- és köztársaságpárti szembenállás; nem volt egység a szavazati jog kérdésében sem; de talán a legmélyebb szakadékot éppen az áthidalni óhajtott nemzeti alapú ellenségeskedések jelentették – tekintve, hogy a páholyok tagsága sem volt mentes a mind jobban terjedő nacionalizmusoktól.

Összefoglalva tehát elmondhatjuk, hogy a szabadkőművesek önmagukra úgy tekintettek kezdetben, mint „új fényhozókra”, akiknek küldetése, hogy az emberiség sorsán javítsanak. A velük szemben állók viszont éppen az egyes országok elveszejtőit látták bennük. Feltehetően közelebb jutunk a valósághoz, ha tudomásul vesszük, hogy maguknak a páholyoknak a gyakorlati tevékenysége javarészt adománygyűjtésekben, könyvtárak létrehozásában, intézetek támogatásában, népoktató és szociális munkákban merült ki, taggyűléseiken pedig éles vitákat folytattak egymással.

II. A magyar szabadkőművesség története

A kezdetektől a századfordulóig

Magyarországon a páholyok működésének lehetősége mindig az aktuális Habsburg uralkodó hozzáállásának függvénye volt. Mária Terézia egyházi nyomásra korlátozta működésüket a birodalomban, bár férje, Lotaringiai Ferenc maga is szabadkőműves volt, így patrónusként viszonyult hozzájuk. II. József kezdetben reformterveinek támogatóit látta a szövetség tagjaiban. Egyik legfőbb kegyeltje, Mozart ugyancsak

páholytag volt, aki a *Varázsfuvola* című művében éppen a szabadkőműves-világot és szertartásrendet mutatja be.

A magyar nemzeti szuverenitás iránti elköteleződésük és abszolútizmusellenességük miatt József azonban szigorította politikáját velük szemben, és 1785-ös rendelete értelmében csak Budán, Pesten, Zágrábban, Károlyvárosban és Péterváradon engedélyezte páholyok alapítását.

I. Ferenc 1794. évi rendelete mind Ausztriában, mind Magyarországon felszámolta a páholyokat, amelyek ettől kezdve illegálisan a nemzeti függetlenség és rendiség támogatói lettek, maguk között tudva számos főnemest, így a Telekieket, a Széchenyieket, az Apponyiakat, a Festeticheket, a Pálffykat és az Esterházyakat (MENTOR 1910: 42). Széles körű támogatottsággal nagy létszámú középosztály híján nem bírtak ezek a társaságok, így a tagok inkább külföldi páholyokba vetették fel magukat.

Hosszú évtizedekig nem került sor számottevő páholyéletre hazánkban, kivéltelt csak egy, az 1848–49-es szabadságharc során fél évig működő páholy jelentett, Kossuth Lajos közbenjárásának köszönhetően (FEKETE 1891: 61). Szent István néven 1861-ben született egy hazai páholy, de Ferenc József rövid időn belül feloszlatta.

Végül a kiegyezésnek köszönhetően hatálytalanították az 1794-es rendeletet, így lehetőség nyílt 1868-ban a német nyelvű „Einigkeit im Vaterland” és a Szent István-páholyok megalapítására – a kormány kikötése értelmében: „az alapszabályok a kormánynyal közöltessenek” (FEKETE 1891: 74). Az emigrációból hazatérő és külföldön már felvételt nyerő Türr István, Horváth Mihály, Klapka György, Pulszky Ferenc, Andrássy Gyula gróf megalapították 1869-ben a Corvin Mátyáshoz, az igazságoshoz címzett páholyt, amely immáron magyar nyelvű volt.

A kezdeti években a francia és angol rítus is hódított, mindkettő megalapította a maga nagypáholyát, a Magyarországi Nagyoriens Nagypáholyt és a Magyarországi Háromfokozatú Szent János-rendű Nagypáholyt. Sokáig élénk volt közöttük a rivalizálás, de végül 1886. március 21-én a Magyarországi Symbolikus Nagypáholyban egyesültek, nagymesterré pedig Pulszky Ferencet választották. A továbbiakban a Belügyminisztérium rendelete szerint működhettek:

„A szabadkőművesség filozofikus, filantropikus és progresszív intézmény. Célja a közerkölcsiség, művelődés és felebaráti szeretet terjesztése és a jótékonyág gyakorlása. A szabadkőművesség kizár köréből minden politikai és vallási kérdést, és tagjait a hazai törvények tiszteletben tartására kötelezi” (L. NAGY 1988: 52).

Jellemző a korszakra, hogy a páholyok kb. 30%-a Budapesten működött, 1900-ban pedig a tagok 40%-a volt fővárosi (RAFFAY 2011: 18). Míg 1886-ban 2000-es létszámmal bírt a magyar szövetség (FEKETE 1891: 75), addig az I. világháború végére 126 páholy működött Magyarországon 13 000 taggal, ami a kontinens szabadkőműveseinek a 4%-át tette ki (L. NAGY 1988: 52).

A magyar szövetség létszáma tehát relatív. Érdeemes rögzíteni ugyanakkor, hogy a tagságban helyet foglaltak országgyűlési képviselők, miniszterek, földbirtokosok, kereskedők, vállalkozók, bankárok, tanárok, professzorok, művészek és lelkészek is. A páholyoknak így a szociális hálója volt figyelemreméltó, a taggyűléseken és az azokat követő „vakolásokon” megszerezhető kapcsolati tőke sokak számára bírt vonzerővel. Egyes politikai kérdéseket például a tagok sokszor előbb vitattak meg gyűléseiken, és csak ezt követően terjesztették a külvilág elé elképzeléseiket.

A radikalizálódás kezdete – A páholyok szétválása

„Egyébként most az öregek nevében beszéltem... mi, fiatalok, inkább szociális reformokat szeretnénk idebenn megérlelni. Téged sem azért hoztalak ám ide, hogy jótékonykodjál. Mostanában fölül kezdett kerekedni a mi irányunk (...) De én – tudja Isten, – nem sokat várok a milliomosok radikálizmusától” (BENEDEK 1918: 16).

A hazai szabadkőműves-világ páholyrendszere nem volt homogénnek tekinthető. A kezdetekben konzervatív értékekkel rendelkező páholyok komoly átalakulási folyamaton mentek keresztül az 1868-as legitimációjuk és a századforduló között. Jelentős változásnak volt tekinthető, hogy a 18. századi előzményekkel ellentétben az 1869 utáni páholyok már kifejezetten a középpolgárságból rekrutálódtak, magasabb társadalmi osztályok tagjai csak mutatóba fordultak elő közöttük. A páholyok tagsága így más szociológiai háttérrel bírt, és más társadalmi közeget tekintett kiindulópontnak, mint szellemi elődjek.

Az egyes szabadkőműves-visszaemlékezések és források gyakran ismétlődő toposzának számított a '70-es, '80-as, '90-es években, hogy a tagság eszköztelennek, inaktívnak, feleslegesnek érzi saját páholyának működését.⁷ A szabadkőműves-páholyok egészen alapvető strukturális problémái, egymással való kapcsolat-tartási nehézségei, pénzügyi gondjai demoralizálták a tagságot.⁸ A hazai páholyok

⁷ L. ARATÓ FRIGYES 1985. *Az Árpád-páholy története*, Szeged.

⁸ L. SZALAY KÁROLY 1912. *Tatarozó munkálatok*, Budapest.

gyakorlati munkássága tulajdonképpen taggyűlések megtartásában, ételosztások szervezésében, könyvtárak alapításában, tanfolyamok szervezésében, segélyek, adományok gyűjtésében, rászorulókat támogatásában és más humanitárius akciókban merült ki.

Ezek nyomán a gyűléseknek országszerte visszatérő elemei voltak az „önosztorozó” felszólalások, amelyek arra hívták fel a figyelmet, hogy míg az országban az egyes társadalmi, szociális, nemzetiségi problémák egy közelgő katasztrófa ki-robbanását vetítik előre, addig a páholyok tagsága befásult, vezetőségük esetlen és merev, karitatív tevékenységük szinte jelentéktelennek mondható. A taglétszám a korszakban dinamikusan változott, akárcsak összetétele a hatalmas fluktuáció miatt, hiszen sokan hagyták ott a szabadkőművességet a fent említett okok miatt. A helyzetet mi sem illusztrálja jobban, mint a Nagypáholy 1877-es országos vitára bocsátott körkérdése:

„Mi az oka, hogy a szövetség oly sok hasznavehető tagja oly gyakran marad távol, már kevéssel fölvétele után, a páholyélettől, mi által a szabadkőművesség együttes működésétől elvonatnak és melyek a módok, mik ezen hátrányt a jövőben elhárítani képesek volnának?” (ARATÓ 1895: 88).

A tapasztalható pangás és az egyre inkább kiélesedő hazai problémák miatt mind többen – kiváltképp az újonnan felvételt nyerő fiatalabb, a szocializmussal is szimpatizáló generációk tagjai – követelték a páholyok politikai és közéleti szerepvállalását a társadalmi bajok orvoslása érdekében.

A nyílt politizálást azonban a páholyok számára a szabadkőműves alkotmány és a Belügyminisztérium rendelete egyaránt nyilvánvalóan tiltotta. Az állammal megkötött alkut a szövetség tagságának egy része betű szerint kívánta tiszteletben tartani, míg egy másik, főleg az 1900 után létrejövő páholyok tagsága egyre nyíltabban adott hangot követeléseinek, miszerint a páholyok vállaljanak szerepet a társadalom radikális és progresszív átalakításában. Ezen vita mentén kezdett kiforrni a magyar szabadkőművességen belül a konzervatív–liberális/radikális szembenállás. Előbbihez olyan páholyokat sorolhatunk, mint a Hungária, a Corvin Mátyás, a Deák Ferencz, a Nemzet; utóbbihoz pedig: a Comenius, a Galilei, a Demokratia, a Martinnovics, a László király és a Könyves Kálmán (CSUNDERLIK 2017: 51).

A két irányzat között szintén találunk radikalizálódó, esetleg mindkét irányvonal jegyeit magukon hordó páholyokat. A szabadkőművesek közt tapasztalható törésvonal így a 20. századi magyar jobb- és baloldali értelmiségi rivalizálást vetí-

tette előre. Következésképpen egységes képet kialakítani a magyar szabadkőműveségről igencsak problematikus, hiszen politikai és generációs különbségek egyaránt szétfeszítették a hivatalosan központi irányítású szövetséget. Hibásnak, hiányosnak tekinthető tehát az a megközelítés, amikor 20. századi, fegyelmezett pártok működését próbáljuk rávetíteni erre a laza szerveződésű polgári társaságra, amelyben – kis túlzással – minden páholy külön entitást alkotott, tagjaik pedig nem pártkatonák, hanem autonóm egyének voltak.

Mindezekkel együtt a következő fejezetekben kísérletet teszek a hazai páholyok oktatásügyben megfogalmazott és sok esetben a gyakorlatba is átültetett nézetrendszerének a bemutatására. A korszak páholyai ugyanis a konzervatív és liberális síkon egyaránt kiemelten fontos stratégiai területnek tekintették a magyar iskola-rendszer ügyét, amelyet alakítani kívántak. Egységes közleményekről – mint egy modern párt esetében – nem lehet beszélni, mégis egy alapvetően jól körülhatárolható állásfoglalással találkozhatunk, amely mögé az egyes szabadkőműves-közösségek felsorakoztak.

III. A kontextus – a korszak Magyarországnak oktatási rendszere

Ebben a fejezetben rövid áttekintést kívánok nyújtani a 19. század végének és a 20. század elejének magyar felsőoktatási viszonyairól. Munkám alapjául ROMSICS IGNÁC *Magyarország története a XX. században* című könyvének vonatkozó fejezetét, illetve a GERGELY ANDRÁS szerkesztette egyetemi tankönyvben DOBSZAY TAMÁSNAK az oktatásról írt összefoglaló alfejezetét használtam fel (ROMSICS 2004: 41–47; GERGELY szerk. 2005: 465–472).

Felsőoktatás a dualizmus második felében

A legnagyobb hazai felsőoktatási intézménynek számító pesti tudományegyetem egy idő után nem elégítette ki a felsőoktatási igényeket, ezért az 1872. évi XIX. törvénycikk Kolozsvárott új tudományegyetemet alapított bölcsészeti, orvosi, jogi és természettudományi fakultással. Majdnem a korszak végéig e két magyarországi egyetem volt csak, végül 1912-ben megalapították a debreceni és pozsonyi egyetemeiket. Az egyetemek ez idő tájt egyre inkább levetkőzték a provinciális jellegüket, és jelentősen csökkent a teológia súlya. Kolozsvárott és Pozsonyban már meg sem szervezték, Debrecenben pedig csak református teológiai kart alakítottak. A lelkesképzés országosan már kizárólag a felekezeti főiskolákra hárult.

A tudományegyetemek célja immár nem szakemberek, hanem tudósok kibocsátása lett, akik nemcsak használni, de továbbgondolni is tudják a szerzett ismeretanyagot. Ezzel függött össze a tanszabadság elve is, tehát hogy az előírtak helyett szabadon lehetett tárgyakat felvenni. A tanárok szabadon választhatták meg előadásuk tárgyát, a diákok pedig ehhez szabadon csatlakozhattak. A politikának így nem lehetett beleszólása a tananyag alakításába.

Műszaki főiskolaként a Politechnicumot alakították 1871-ben Műegyetemmé. 1899-től pedig – a korszakban szokatlan módon – még doktori címet is lehetséges volt itt szerezni.

Megalakultak a felsőfokú szakképzés tanintézményei: a selmecbányai bányászati akadémia, a magyaróvári mezőgazdasági akadémia, a felsőfokú gazdaszképzést a századfordulón szintén akadémiai rangra emelték Debrecen, Kassa, Keszthely, Kolozsvár központokkal. Az 1912-es alapítású Kereskedelmi Akadémia a közigazgatásképzést erősítette. Az 1872-ben megalakuló Ludovika a modern tisztképzést szolgálta.

Az egyetemek és főiskolák hallgatói létszáma az 1850-es évek ezer főjéről a kilencvenes évekre nyolcezerre, a világháború előtt pedig tizennyolcezerre nőtt. A hallgatók harmada jogász volt, ami nemcsak a jogász hagyományokra vezethető vissza, de a közigazgatás dinamikus fejlődésére is. A tudományegyetemek mellett a jogakadémiák biztosították a jogászutánpótlást.

1913-ra már minden ötödik hallgató orvosi tanulmányokat folytatott, így ők adták a második legtöbb hallgatót. Számban megmaradt, de arányaiban 20%-ról 10-15%-ra csökkent a lelkészhallgatók száma – ez a pálya a paraszti és kispolgári családok gyermekei számára jelentett még mindig előrejutást.

Láthatjuk tehát, hogy az egyetemek és főiskolák világában a közoktatáshoz hasonlóan megfigyelhető volt a szekularizáció és modernizáció tendenciája. Ugyanakkor az egyes felekezetek még mindig 44 főiskolát működtettek, a 13 jogakadémiából pedig összesen kilencet tartottak fenn.

IV. Verseny a magyar felsőoktatás ifjúságáért

Az egyetemekre, főiskolákra felvételt nyerő fiatalokat minden politikai tömb igyekszik megnyerni magának, mivel tudvalevő, hogy ebből a rétegből belátható időn belül stratégiai fontosságú pozíciókat betöltő, okleveles értelmiségiek fognak kikerülni. Ugyanígy a 19. és 20. század fordulóján a pártok mellett az egyes felekezetek is törekedtek rá, hogy kialakítsák a hallgatókból a későbbiek során hozzájuk és világképükhöz hűséges grémiumokat. Ehhez képest igyekezett definiálni önmagát a magyar

páholyvilág is a felsőoktatási intézményekben, szövetségeseket keresni a diákok között, akikre számíthat a saját progresszív, szociális, filantróp világnézetének képviselőjében. Ezen politikának – szabadkőműves olvasatban – kiemelt és nem titkolt célja volt a klerikalizmus ifúság körében folytatott térnyerésének ellensúlyozása, esetleges visszaszorítása.

A hazai felsőoktatás szabadkőműves értékelése

A magyar páholyok számára általánosan elfogadott helyzetértékelés volt a magyarországi felsőoktatással kapcsolatban, hogy az elavult, újratermeli a (fél)feudális állapotokat, valamint az oktatás más területeihez hasonlóan aránytalanul nagy az egyház befolyása. Olvasatukban a felsőoktatás átalakítása nem tűrt halasztást.

A tanulmány vizsgált korszakában a felsőoktatással kapcsolatos első kiforrott szabadkőműves állásfoglalásnak a László király-páholy jogi szakoktatás ügyében tett 1900-as tanulmányát tekinthetjük (RAFFAY 2011: 248).

Egy huszonhét oldalas műről van szó, amelyet feltehetően Várady Zsigmond írt. A tanulmány Wlassics Gyula közoktatásügyi miniszter jogtudományi vizsgáztatással kapcsolatos megállapításaira kívánt reagálni. Összegzése szerint azért szükséges a jogi szakoktatásra kiemelt figyelmet fordítania a páholyoknak, mert hazánk még mindig „jogászország”⁹, így a jogászoknak hatalmas a befolyásuk a magyar közélet irányításában. A Wlassics-féle tervezet célja a jogászképzés egyszerűsítése, illetve racionalizálása volt mind a gyakorlatok, mind a vizsgák tekintetében.¹⁰ Várady szerint ugyanakkor az új tanterv csupán „lélektelen fortély” (RAFFAY 2011: 249) teszi a jogi oktatást. Kiemelt problémaként kezeli továbbá a jogi akadémiák nagy számát, amelyek a korszakban javarészt egyházi igazgatás alatt álltak. Működésüket több szempontból is erősen kifogásolja Várady: doktori végzettséget ugyan nem, de a tudományegyetemekéhez közelítő diplomát adnak a végzetek kezébe, holott nem beszélhetünk megegyező színvonalú oktatásról a két intézménytípus esetében;¹¹ ugyancsak klerikális offenzívaként értelmezi, hogy ministrálás, gyónás, misehallga-

---

⁹ Az egyetemi fakultások között a jogi kar dominált, a magyar politikai élet és elit alapvetően „jogászbázisú” volt: az összes hallgató mintegy harmadát joghallgatók tették ki.

¹⁰ A tervezet 8 félév helyett 7 félévnyi képzést, gyakorlatorientált tárgyakat, 2 helyett egy államvizsgát írt elő, szigorlatot csak egyetemen várt el, így jogi akadémián nem, valamint a politikai-jogfilozófiai tanegységek kivezetését irányozta elő.

¹¹ A páholytanulmány szerint a nagynevű professzorok az egyetemeken koncentrálnak, a jogi akadémiákon a kis létszámú tanulócsoportok bizalmaskodó légkört teremtenek tanár és hallgató között, ami az „uram-bátyám”-rendszert reprodukálja vidéken, valamint sokszor bizonyíthatóan képesítés nélküli emberek oktatnak.

tás nélkül a hallgatók fel sem vehetik a vizsgáikat; valamint az állami centralizáció hiánya és a hangsúlyos egyházi jelenlét miatt a magyar állam a jogászokat számos esetben nem saját magának képezi ki, hanem a párhuzamos társadalmakat alkotó nemzetiségek számára.¹²

A Nagypáholy elé terjesztett megoldási javaslata szerint az akadémiák tanrendje és tankönyvei a tudományegyetemkéivel kell megegyezzen; a jogi oktatást szigorítani, a tanórák számát emelni kell; a politikai szigorlat bevezetése szükséges, illetve követeli az egyházjog kivezetését a tanegységlistából. Ezen célok elérése érdekében Várady országos mozgalom elindítását kezdeményezte a páholyok segítségét kérve. A gyakorlatias célokat megfogalmazó tervezet utóéletéről a későbbi évek szabadkőműves-forrásai nem számolnak be, így látszólag süket fülekre talált.

Az imént bemutatott dokumentumhoz hasonlóan kidolgozott praktikus koncepcióval, amely az egyetemi élettel foglalkozna, egészen a Galilei Kör propagálásáig nem találkozunk, és inkább a karakteres megjegyzésekkel tűzdelt elemzések lesznek jellemzők. Ezen cikkek sokat idézett jelszava az „akié az ifjúság, azé a jövő”,¹³ és ez a fejezet bekezdésének gondolatiságával áll összhangban. Aggodalommal figyelték az egyes páholytagok, ahogy a katolikus Mária-kongregációk mind nagyobb teret nyernek, amivel párhuzamosan növekszik a katolikus és protestáns intézmények, egyesületek száma, holott a szabadkőműves felfogás szerint az egyetemek felekezete csakis a tudomány lehet.¹⁴ A klerikalizmus jelenlétét az elitképzésben mindent elsöpörő „fekete áradathoz”, „hálóját szövő pókhoz”¹⁵ hasonlították, amelynek a nyugattól elszeparált magyar társadalom nem képes ellenállni. A modern tudományosság nem tud meghonosodni egyetemeinken, hiszen a vakhit útját állja, a hallgatóknak pedig a képzését, a magánéletét, majd az egyetem utáni karrierjét is a Szent Imre Kör intézményrendszere tartja kontroll alatt.¹⁶

Egyházi ifjúsági jelenlét a felsőoktatásban

Az előző fejezetben taglalt szabadkőműves-félelmek csak részben fedték a valóságot. A korszakban már a felsőoktatásban is megfigyelhető volt a szekularizáció. Az egye-

¹² A nemzetiségi iskolákat a görögkatolikus, az ortodox és lutheránus egyházak működtették.

¹³ Kelet, XIX. 32. évf. 6–7. szám, 1907. június–július. 166.

¹⁴ Kelet, XIX. 32. évf. 6–7. szám, 1907. június–július. 167.

¹⁵ Kelet, XXIII. 36. évf. 3. szám, 1911. február. 68. (Érdekes, hogy a későbbi szabadkőműves-ellenes propaganda rémképe először szabadkőműves használatban jelenik meg a katolikus egyházra vetítve.)

¹⁶ Kelet, XXIII. 36. évf. 3. szám, 1911. február. 68.

temek tanegységei között jelentősen csökkent a teológia súlya, a lelkészképzés pedig már csak a felekezeti főiskolák feladatköre volt. Ugyanakkor az egyes felekezeteknek még ekkoriban is 44 hittudományi főiskolája (CSUNDERLIK 2017: 68) működött az országban, így még a 20. század elején is egyházi iskolák tették ki a felsőoktatási intézmények jelentős hányadát. Az egyházi befolyást erősítette, hogy az államtól eltérően klasszikus értelemben vett egyetemi autonómiával ezek az oktatási intézmények nem rendelkeztek, így a hallgatók és tanárok keze is jobban meg volt kötve az intézetfenntartó felekezetek által.

Részben ez a befolyás érhető tetten a korszak felekezeti hallgatói tömörüléseinek létrejöttében is. A 19. század második felére datálható az egyetemi diákegyesületi lét magyarországi meghonosodása, amelynek szellemiségében a század végére a konzervativizmus volt az uralkodó világnézet. Felekezetektől mentes diákegyesületeket nem is igen találunk ekkoriban.¹⁷ A korszakban az Egyetemi Kör és a Szent Imre Kör jelentették az egyházi hallgatói szerveződések fő tömörüléseit. Az Egyetemi Kör 1873-ban alakult Tudomány- és Műegyetemi Olvasókör néven, a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium támogatásával (CSUNDERLIK 2017: 75). Az egyesület 1892-től viselte az Egyetemi Kör nevet. A Függetlenségi és 48-as párt igyekezett összekapcsolódni a szervezettel, amely büszke volt a „Kosuth-kultuszon” alapuló identitására. A diákok korteskedések szervezésében, tömegdemonstrációkon vettek részt, cserébe előnyös helyzetben voltak a függetlenségi párti professzoroknál. Ez utóbbit a kritikusok állították (például Jászi Oszkár).

A Szent Imre Kör Szent Imre Önképző Egyesület néven jött létre 1888-ban, és inkább a Katolikus Néppárthoz kötődött (CSUNDERLIK 2017: 77). 1902-ben vette fel a Szent Imre Kör nevet. Jelszavai a „vallás, haza, tudomány” voltak. Az irodalom mellett volt természettudományos szakosztálya is, amelyben a vallási tanokat ért tudományos kihívások korszerű megválaszolására törekedtek. A Kör szociális szakosztálya a keresztényszocialista ideológia műhelye volt. Ez a műhely részben az értelmiségi és politikai utánpótlást szolgált. A szabadkőműves-páholyokkal folytatott rivalizálása a Körnek már korán megkezdődött. Ahogy az egyes páholytagok „janicsárnevelőként”¹⁸ tekintettek a Szent Imre Körre, úgy a katolikus szervezet a páholyok tevékenységében a tanulók „elkereszténytelenítésének” (CSUNDERLIK 2017: 77) szándékát vélték felfedezni. Elhivatottságukat az egyetemeken zajló „kereszt- és kultúrharcban” tevőlegesen is kifejezték a Kör tagjai.

---

¹⁷ Látványos kivételt a nem túl jelentős, ám a Galilei Kör elődjének is tekinthető Szocialista Diákok Szabad Szervezete jelentett.

¹⁸ Kelet, XXIII. 36. évf. 3.szám, 1911. február. 67.

A Szent Imre Kör mellett meglehetősen jelentéktelennek tekinthető a Szent Margit Kör, amely a csekély számú női hallgatóság befogadását célozta meg; a Bethlen Gábor Kör protestáns szervezet (1901), illetve az izraelita tanulókat összefogó cionista Makkabea (1901–1919).

Láthatjuk, hogy a századforduló felsőoktatásában és hallgatói életének koordinálásában strukturálisan és szervezetenként egyaránt hangsúlyos szerepet töltött be a felekezetiesség, kiváltképp a római katolikus jelenlét. A bemutatott, kiforrott hálózat-hoz képest a páholyozottság alapvetően fegyvertelennek volt tekinthető.

A Galilei Kör és a páholyok kapcsolata

A Szent Imre Kört katolikus, klerikális elköteleződése mellett gyakran érte az a vád, miszerint az alacsonyabb osztályokból érkező hallgatók felkarolásával nem foglalkozik. A szociális kirekesztettségre, valamint a katolikus hegemoniára kívánt ellenválaszt adni az 1908-ban létrejövő Galilei Kör.

A Kört a Szabadgondolkodás Magyarországi Egyesületének fiókegyleteként „három elkeseredett medikus” hívta életre: Kende Zsigmond, Messer Béla és Surányi Ede. Céljuk nem titkolt módon a tudomány, a progresszió, a racionalitás melletti kiállás volt a „reakciós”, „régis” Magyarországgal és egyházi térfoglalással szemben. Galilei személyét is azért választották, mert e név „csatakiállítás volt” (CSUNDERLIK 2017: 121) a saját korában. Működésüket a Társadalomtudományi Társaság székhelyén kezdték meg. Az egyesület 256 fővel indult, kezdetben orvosi, jogi csoportokkal, márciusban pedig már technikai és gyógyszerészszakosztállyal. A működési rend megalkotásába nagy beleszólása volt Jászi Oszkárnak is, aki csak a tizedik módosítás után engedélyezte a szervezet munkáját. A galileisták kiáltványban fogalmazták meg nézetrendszerüket:

„Diákok! Testvéreink! A klasszikus ókorban keressétek ideáljaitokat! – ezt hirdeti a szűk látókörű és csenevész gondolat hivatott öre: a középiskola.

Az élet és a tudomány között ellentét van! – így tanítja az egyetem.

Azok hirdetik ezeket a hamis ígéretet, akik nem akarnak a tudományba életet vinni, nehogy a tudományt belevigyük életünkbe!

Jentéktelen római írók életrajzi adatai: műveltségünk nélkülözhetetlen alkotórészeit képezik, de a jelenkor nagy íróiról, tudósairól és gondolkodóiról mit sem tanulunk. Darwin és Spencer, Marx és Hackel, Tolsztoj, Renan és Nietzsche a tantervben nem szerepelnek.

Hazánk nagyszámú nemzetiségeivel – az egy magyart kivéve – és a környező kultúrnépekkel – az egy németet kivéve – nem tanulunk meg érintkezni. De letűnt nemzeti művelődéseknek egész jelenünktől elmaradt csonka maradványait két holt nyelven is tanítja a középiskola! A zsidó diák még egy harmadikat is elsajátít; a felekezeti nagybicskó nagyobb dicsőségére.

Servius Tullius-féle választójogi reform, a Gracchusok félig legendás agrársztrájkjai, a Cicero-féle szenzációs perek részleteiből meg lehet bukni az érettség; de az európai államok viszonyáról, a jobbágyfelszabadításról és a földkérdés mai állásáról, a modern társadalmak szervezetéről és osztályharcáról, az egyház és állam elválasztásáról semmit sem tanultunk.

A holtak nyelvén a múltakról beszélni – ezt a temetői mulatságot nevezte el tudománynak a középiskola. A jelen és annak ideáljai, a leszármazástan győzelmei a teremtéstan naiv hívei felett, az egyetemes fejlődés és determinizmus diadala, a lélek halhatatlansága, a kinyilatkoztatás és szabad akarat kártékony meséi felett, ezek azok a nagy felfedezések, az emberi elmének egész világnézetünket átalakító büszke vívmányai, amelyeket félig elhallgatni, félig meghamisítani az egyetemi tanszékek nagyrésznél feladata.

Amilyen az iskola, olyan a diákság. A hivatalos ifjúság az országot kormányzó klerikalizmus politikai csatlósáiból és későbbi képviselőjelöltjeiből kerül ki. Az úgynevezett tudományos egyesületek – a stréberség melegágyai – alig vegetálnak. A felekezeti ol-tára fennen lobog, katolikus, protestáns és zsidó ifjúsági egyesületek versengve ápolják a visszavonás türelmetlenség szellemét (...).

Ezen súlyos viszonyok között alakult a Galilei Kör, hogy felvegye a harcot diákéletünk tudományos közönye, a terpeszkedő klerikalizmus és felekezeti szellem ellen az önképzés és ismeretterjesztés a tanulás és tanítás eszközével...” (CSUNDERLIK 2017: 124).¹⁹

Talán nem meglepő, hogy kezdetben nem sikerült részévé válniuk az egyetemi diákéletnek bejegyzett szinten, hiszen az egyetem vezetésének indoklása szerint a Kör „agresszív módon támadja mindazt, ami a jelenlegi magyar társadalom és állam alapját képezi.” (CSUNDERLIK 2017: 123).

---

¹⁹ A kiáltványt közölte a Dél folyóirat is 1909. február 27-én a II. évfolyamának 6. számában.

A szervezet rövid ismertetésén túl tisztázni szeretném a kortársakat is erősen foglalkoztató kérdést: szabadkőműves diákegyesület volt-e a Galilei Kör? A kérdés releváns, hiszen a páholyok radikalizálódó szárnyának célkitűzései, illetve szemlélete több ponton mutat egyezést a Körrel, illetve – amint láthattuk – maguk a páholyok is keresték a lehetőséget az egyetemi életbe való beleszólásra. Ne felejtjük el továbbá, hogy mind a diákegyesületnek otthont adó Társadalomtudományi Társaság, mind Jászi Oszkár személye szabadkőműves volt. Történeti materializmuson alapuló társadalom- és történelemképük emellett összhangban állt a Martinovics-páholy által is favorizált szociológiai elméletekkel. A galileisták második elnöke, Székely Artúr a Martinovics-páholy volt tagja, illetve az Archimedes-páholyt erősítette a Kör két másik elnöke is, Lóránd Jenő és Polányi Károly, a már említett (szintén galileista) Polányi Laura testvére. A látszólagos szimbiózis tehát bőven szolgáltatott muníciót a páholyok és a hallgatók szövetségét leleplezni akarók számára.²⁰

Mindezek ellenére a források és visszaemlékezések szerint az egyesület autonóm diákszervezet volt, önálló hallgatói kezdeményezésként született meg, tehát nem a szabadkőműves-páholyok hozták létre. Tény ugyanakkor, hogy a radikális páholyok igen hamar felfigyeltek az egyesület ténykedésére. Ezt erősíti meg a Comenius 1909-es, többi páholy felé intézett táblája.²¹ A páholy kitűzött célja szerint a liberalizmus zászlója alá kívánja szervezni a magyar főiskolai ifúságot egy új középosztály felépítése érdekében. Szövetségesként a Galilei Kört jelöli meg címzettnek. Rágalomnak tartja a forrás, hogy a Kör felforgató lenne, ugyanakkor elismeri, hogy patriotizmusában nem nacionalista. A Comenius szerint a Kör feladata, hogy hazánkat felrázza abból az „áfumos álomból”, amelybe a klerikalizmus ringatja, „polipként hálózva be” a társadalmat. Igazán figyelemreméltó információként szolgál a tábla, miszerint a Galilei Kör tagsága ekkor már az ezer főt is meghaladta. Ugyanakkor felhívja a figyelmet, hogy a Társadalomtudományi Társaságot zavarják működésében a hallgatók, valamint a Comenius megállapítása szerint a pénz szűkében lévő szervezetnek évi 6-8 ezer koronára volna szüksége a működéshez. A Comenius ezért a Petőfi-páhollyal karöltve kész 400-400 koronát felajánlani a diákoknak, és nyomatékosan kéri a többi páholyt is, hogy a jövő évi büdzséjüket maguk is a Kör támogatásának figyelembevételével kalkulálják.

²⁰ „Csak az elmúlt napokban történt (1912. március 22-én és 28-án, továbbá ápr. 15-én és 22-én), hogy Szende Pál, Pogány József, Ágoston Péter és Jászi Oszkár szabadkőműves szellemben tartott, sorozatos előadásban oktatták ki, a szabadkőműves szellemű magyar történelemre, a Galilei-kör zsidó tagjait.” (L. MIKLÓSSY 1912a: 45; 1912b)

²¹ Kelet, XXI. 34. évf. 16. szám, 1909. december 25. 466.

A páholyszövetség reakciója igencsak vegyesnek volt mondható a progresszív–konzervatív megosztottság mentén. A Nagypáholy nagymestere, Bókay Árpád például részt vett a Kör orvosi előadásán, amelyet pozitívan értékelt. A Martinovics-páholy tagja, Fáber Oszkár pedig arra biztatta a szabadkőműves testvéreket, hogy „nevelői, correpetitori, irodista állások betöltésénél” (CSUNDERLIK 2017: 130) csak a Kör tagjait vegyék figyelembe. Ezzel párhuzamosan a pozsonyi Testvériség-páholy mereven elzárkózott a mecénási szerepkörtől, levelükben rámutatva, hogy nem hajlandók vallásellenes diákegyesületet támogatni. A Testvériséghez hasonlóan a Hungária-páholy 1911-es állásfoglalása is elutasító volt:

„[...] teljesen elhibázottnak véljük a Galilei Kör és a Szabad Iskola agresszív működését, a tudományosság cégére alatt a nemzeti iránnyal ellenkező, vallásellenes, keresztényellenes izgatását.” (HATOS 2018: 158)

A már említett felajánlások mellett a Galilei páholy is 100 koronával járult hozzá a Galilei Kör munkájához, a további mobilizálási feladatokat pedig az igencsak lelkesnek bizonyuló Comenius vállalta magára. A Körnek így a páholyoktól 3-4-szer annyi bevétele származott, mint a tagdíjaikból (CSUNDERLIK 2017: 133). A páholyok támogatásainak 90%-át tehát budapesti páholyok adták, főleg a radikális közösségek: Comenius, Galilei, Martinovics, Prometheus, Könyves Kálmán (CSUNDERLIK 2017: 134). Az anyagiak felét egyébként a Comenius biztosította, míg a szellemi védnökséget a politizálásra törekvő Martinovics-páholy vállalta. Ezek szerint a Kör támogatását a páholyvilágon belül egy meglehetősen koncentrált közeg és csoport adta mind anyagi, mind szellemi szinten. Ugyanakkor az így összegyűjtött pénz meg sem közelítette az előírányzott 6-8 ezres keretet.

A kérdést még tovább bonyolítja, hogy a Martinovics-páholy vádjai szerint a fenti folyamatokkal párhuzamosan egyes szabadkőműves testvérek klerikális egyetemista mozgalmakat támogattak, azokban vezető szerepet töltve be (RAFFAY 2012: 219).

Kelen Jolán későbbi visszaemlékezése szerint is szabadkőműves páholyoktól kapták „a kör fenntartásához szükséges pénzt” (CSUNDERLIK 2017: 135). Hovatovább, Rákosi Mátyás, aki szintúgy tagja volt a Körnek, úgy vélte, a diákegyesületben a szocializmus éppen azért nem tudott kellően kibontakozni, mert az egyesület a szabadkőművességnek, „ennek az elmosódott arcú vezetésnek képét tükrözte” (CSUNDERLIK 2017: 128).

Összegezve azt láthatjuk, hogy nem a páholyok hozták létre a Galilei Kört, az tőlük függetlenül alakult meg. Egyes páholyok, illetve tagok ezzel együtt felcsillanó

lehetőséget láttak a diákegyesületben, amely méltó a segítségnyújtásra. Ez a támogatás azonban a szétagolt országos szövetségben csak viszonylag kevés páholy részéről valósult meg tevőleges formában, és inkább anyagi juttatásokra szorított, amely egyébként csekélynek mondható összegekben öltött testet. A bizakodás ugyanakkor tartós maradt, mert a Kör megalakulása után még évekkel később is számot adott munkájukról a *Kelet* és a *Dél*, valamint egyes tagok még sokáig a szabdkőműves-utánpótlás előiskolájaként²² tekintettek az egyesületre, ez a meglátás pedig kivételesen egybecsengett a szabdkőműves-ellenes véleményekkel.

A galileisták és a páholyok kapcsolatát végül a már említett Bókay Árpád nagymester számolta fel 1918-ban, a Kör hatósági betiltását követően (L. NAGY 1988: 56).

---

²² Kelet, XXIII. 36. évf. 3.szám, 1911. február. 67–69.

Irodalomjegyzék

ACZÉL GÁSPÁR 1911. *A szabadkőművesség titkai*, Márkus Samu Könyvnyomda, Budapest.

ARATÓ FRIGYES 1895. *Az Árpád-páholy története*, A páholy sajátja, Szeged.

ARATÓ FRIGYES 1902. *A szabadkőművesség*, Márkus Samu Könyvnyomdája, Budapest.

BENEDEK MARCELL 1918. *Vulkán – egy nemzedék regénye*, Bíró Miklós Kiadása, Budapest.

DR. CSÁPORI GYULA 1888. *Ámítás és valóság. Adatok a szabadkőművesség leálcázásához*, Buzárovits Gusztáv Könyvnyomdája, Esztergom.

DR. CSUNDERLIK PÉTER 2017. *Radikálisok, szabadgondolkodók, ateisták. A Galilei kör története (1908–1919)*, Napvilág Könyvkiadó, Budapest.

DOBSZAY TAMÁS 2005. Magyarország kulturális élete a dualizmus idején – Az oktatás, In: GERGELY ANDRÁS (szerk.) *Magyarország története a 19. században*, Osiris Kiadó, Budapest, 465–472.

FEKETE IGNÁCZ 1891. *A szabadkőművesség rövid története*. Neumayer Ede Könyvnyomdája, Budapest.

GELLÉRI MÓR 1888. *Valóság és ámítás. Adatok a szabadkőművesség ellenségeinek leálcázásához*, Aigner Lajos Bizománya, Budapest.

HATOS PÁL 2018. *Az elátkozott köztársaság*, Jaffa Kiadó, Budapest.

L. NAGY ZSUZSA 1988. *Szabadkőművesek*, Akadémiai Kiadó, Budapest.

MENTOR 1910. *A szabadkőművesség*, Várnay és Fia Municipia Kiadóvállalata, Budapest.

MIKLÓSSY ISTVÁN 1912a. *Nyílt interpelláció a belügyminiszter úrhoz, a magyarországi szabadkőművesség állam- és társadalomfelforgató törekvései ügyében*, Stephaneum Nyomda, Budapest, 45.

MIKLÓSSY ISTVÁN 1912b. *A szabadkőművesség önleleplezése. A szabadkőművesség és a főiskolai ifjúság*, A Szent-István-Társulat Bizománya, Budapest.

RAFFAY ERNŐ 2011. *Harcoló szabadkőművesség. Küzdelem a katolikus egyház ellen*, Kárpátia Stúdió, Budapest.

RAFFAY ERNŐ 2012. *Politizáló szabadkőművesség – Jászi Oszkár és a Martinovics páholy államellenes tevékenysége (1906–1912)*, Kárpátia Stúdió, Budapest.

ROMSICS IGNÁC 2004. Az oktatás, In: ROMSICS IGNÁC (szerk.) *Magyarország története a XX. században*, Osiris Kiadó, Budapest, 41–47.

A *Kelet* szabadkőműves folyóirat vonatkozó számai (lábjegyzetekben jelölve).

JUHÁSZ ZOLTÁN ANDRÁS

Tata – kisváros a nagy háborúban

Bevezetés

Tata első világháborús szerepe igen hasonlít a többi hátországbeli magyar kisvároséhoz, azonban érdemes számba venni a helyi jellegzetességeket, hiszen sem a lövészárkokban, sem a hátországból hozott áldozatok nem mérhetők kvantitatív számsorokkal, statisztikai kimutatásokkal vagy összehasonlítások alapján. Ezért vállalkoztam ennek a tanulmánynak a megírására: egy kisváros – közel sem kimerítő – bemutatásával kívánok rávilágítani a világháborús magyar hátország mindennapjaira. Jelen tanulmány egy színes tablóként mutatja be a helyi jellegzetességeket, miközben kirajzolódnak azok a társadalmi körök, csoportosulások, hálózatok, amelyek a hátországból összefogva segítették a fronton szolgáló katonákat, vagy ápolták a visszaérkező sebesülteket.

Tatai jellegzetességek

„Tata-Tóváros lakossága megmutatta, hogy szívvel-lélekkel tud lelkesedni minden nemzeti ügyért” (TTH aug. 2.: 2). Tatán egy országSZerte híres lóversenypálya állt. 1867-ben már versenyeket tartottak itt, a „tatai gyep” – ahogy Tatán emlegették – kiváló volt a futólovak idomítására. Olyan híres istállótulajdonosok választották a jó minőségű pályát, mint például a sörgyáros Dreher Antal (KÖRMENDI 1984: 94–96). Az ő megbízásukból érkeztek a városba családjukkal vagy még magányosan a híres angol idomárok és kiségitő személyzetük. Nemcsak tréningtelep, hanem versenypálya is volt a tatai, ezért zsoKék is érkeztek. Az angolok külön kolóniát alakítottak Tatán. Letelepédtek, majd családot alapítottak, és a városban éltek egészen az első világháború kezdetéig. Ekkor az istállótulajdonosok visszaköltöztek Angliába. Egyedül Henry Milne élt 1939-ben bekövetkezett haláláig Tatán. Dolgozatomban később még kitérek arra, hogy a korábban hírnevet, idegenforgalmat biztosító angolok a történelmi fordulat révén hogyan váltak hirtelen nemkívánatosakká, ellenséges közösséggé a „mi” csoportjával szemben.

Sárga kastély áll a tóparton. Mellette, a nagy réten régen színház állt. Ez mind az Esterházy család birtoka, illetve a nagy építkezéseik nyomai. A családnak jelleg-

zetes szerepe volt, hiszen támogatóként és jótékonykodóként többször léptek föl a világháború alatt. Ezzel kapcsolatos különlegesség a település történetében, hogy Tisza István lemondása után, a különbéke reményében, Esterházy Móricot miniszterelnökké választották. A gróf a majki Esterházy család tagja volt, és gyámja a tatai földbirtokos Esterházy Ferencnek. A közeli kapcsolat miatt a tatai nobilitások arra számítottak, hogy majd segédkezet nyújt a városnak, azonban a különbéke-kísérlet kudarca után a repülő-autóversenyző gróf hamar lemondott.

Tatán katonák is állomásoztak, így jellegzetességként tarthatjuk számon a laktanyát. Érdekes, hogy Tatán a városlakókhöz viszonyított katonaság száma az országos átlag háromszorosa volt. A katonák a kereső lakosság 14,1%-át érték el, míg az országos átlag 5,6% volt. Tatát emiatt katonavárosnak is nevezhetjük (KÖRMENDI 2007: 86). A laktanya számára a helyiek sok ételt és egyéb terméket küldtek rendszeresen.

A következő mozaik szintén egy jellegzetesség, a vasút. Tatát érinti az ország egyik legfontosabb vasútvonala. 1883-ban készült el a Kelenföld–Komárom MÁV-vasútvonal, amelynek a háborúban is fontos stratégiai szerepe volt.

A korszakban Tatán egyedül az Engländer Jakab által kiadott lap, a *Tata-Tóvárosi Híradó* tudott fennmaradni. Az 1881-ben indult újság hosszabb-rövidebb megszakításokkal 1938-ig működött.

Tata és a hadsereg

„A legfélelmetesebb ellenség a harcban a magyar katona”¹ (TTH 1914. nov. 2.). Tata hadtörténeti és diplomáciai szempontból már a középkorban, Zsigmond király uralkodása alatt fontos központ volt. A városban a 18. századtól állandó fegyveres katonaság állomásozott (ERDEŐS 2007: 7–27). A tóvárosi laktanya II. József hadseregreformja és többszöri bővítés által érte el azt, hogy nagyobb létszámú katona vehessen részt a különböző jelentős történelmi eseményekben. Bosznia-Hercegovina annektálása, 1908 után a városlakók már abból is érezhették a háborút megelőző feszültséget, hogy katonai fejlesztések, a katonai állomány bővítése és hadgyakorlatok tanúi lehettek. 1911-től miniszteri rendelet alapján növelték a fegyvergyakorlatok számát. Ennek volt a része a tragikus, Tata–Héreg közötti menetelés, amelyet a katonák rosszul viseltek: hárman közülük meghaltak, 335-en pedig kidőltek a sorokból.²

---

¹ József főherceg, altábornagy levele Bárczy polgármesterhez magyar csapatainak győzelmeiről.

² „Katasztrófát okozott a győri császári és királyi 26. közös gyalogezredben a Tata–Héreg között való kegyetlen menetelés. Irtózatosságból vánszorgott az ezred Héreg felé. Az út fáradalmait az idősebb, családos emberek nem bírták. Egymás után dőltek ki az agyonhajszolt emberek. Három katona meghalt, 335 pedig betegen a kimerültségtől, félholtra fáradva dőltek ki a sorokból” (TTH 1911. aug. 15.).

„Város” a hátszágban

„Az idén már a szokásostól eltérően egy hóval ezelőtt hallani lehetett a suttogásokat, beszélgetéseket...” (TTH 1914. ápr. 26.: 9). A hátszágban a világháború előtti éveket növekvő drágulás jellemezte. Erről így ír a *Tata-Tóvárosi Híradó*: „Drágul a trafik”, „a pálinka és a petróleum”, „a szén árát emelik”, „emelik a MÁV-fuvardíjakat”, „20 fillérrel drágább a sör”, „drágul a káposzta”. A rosszabb megélhetési körülmények miatt folytatódott a kivándorlás, illetve könnyen terjedtek a járványok, ennek következtében kevés volt a katonának való fiatal, száz főből összesen egy-két fő volt alkalmas. 1913-ra addig nőtt a kilátástalanság, hogy az öngyilkosságok száma is magasabb lett. Erről szól a *Tata-Tóvárosi Híradó* 1913. június 14-i cikke is: „Soha még annyi öngyilkosságot nem közöltünk, mint az idén. Ez is a még jobban rosszabbodó megélhetési viszonyoknak tulajdonítható.”

A lakosok számának változásával újabb jellegzetességet figyelhetünk meg. Míg a világháború következtében általános volt a népesség csökkenése a hátszágbeli kisvárosban, addig Tóvároson növekedést láthatunk. A tatai járás adatait összesítő táblázatból megfigyelhetjük, hogy míg Tatán a többi városhoz hasonlóan csökken a lakosság száma, addig Tóvároson, részben az ott állomásozó katonák és a kiegészítő személyzet miatt, nő. Érdekesség még Tatabánya, ahol a bánya nyitása okozta a robbanásszerűen nagy létszámot.

1890-ben	1900-ban	1910-ben	1920-ban	Község
Ö s s z e s n é p e s s é g				
6 925	7 220	6 588	6 467	Tata
-	-	8 104	8 491	Tatabánya
4 257	3 738	4 901	5 083	Tóváros

Tata, Tóváros és Tatabánya demográfiai adatainak összehasonlítása

Általános volt a lakosság számának csökkenése. Tóvároson a növekedés oka a lak-tanya és az ott szolgáló kiegészítő személyzet lehetett. (NET1)

Boldog új évet!

„...a multra édes visszaemlékezéssel gondoljunk, a bizonytalan jövőbe pedig Istenbe helyezett hittel tekintsünk” (PATAKY 1915: 2). Az 1914-es év reményteli hangulatban indult,³ az újság az újévi köszöntőjében az óévben történt sok rosszat a balszerencsének, a 13-as számnak tulajdonította. A városvezetőség nagy örömmel vette tudomásul, hogy az uradalom a járásbíróház építésével elkészült. S az Öreg-tó jegén tartott jelmezünnepség is vidám hangulatban telt. 1915-ben viszont már nosztalgiaival tekintettek az 1914 előtti eseménytelen évekre.

1914 januárjától a szarajevói merényletig

„Isten óvja nagy csapástól mi magyar hazánkat!” (TTH 1914. júl. 5.). 1914 első felében a reményt már felváltotta a hadi készülődés és nyugtalanság. 1914 januárjától a hírek beszámolnak a sorozásokról, azonban a baljóslatú hírek mellett még teret kapott a lapban a fekete humor is: „A legutóbbi hír a sorozásról: Most mindenki arról beszél, hogy a 24-35 éveseket is besorozzák, de sor kerül az idősebbekre is. Erről szól az alábbi értesülésünk: November hónapban 35-50-ig, decemberben 50-60-ig és januárban Hatvantól Miskolcig soroznak” (TTH 1914. nov. 25.). Emellett Pócze Dezső főhadnagy⁴ irányításával a gimnázium nyolcadik osztályosai számára megkezdődtek a katonai kiképzések.

Gimnazisták

„Sárói Szabó Lajos őrnagy lelkes szavakkal üdvözölte a tanulókat, s a katonás nevelés fontosságát hangsúlyozva, állhatatosságra és hazaszeretetre buzdította őket” (TTH 1914. márc. 15.: 3). Egy újabb mozaikot és egy újabb jellegzetességet figyelhetünk meg a gimnazistákkal. A hadseregben és a hátszágban is szükség volt a fiatal erőre, ezért amellett, hogy a mezőgazdasági munkákban segítettek, a nyolcadikosok katonai kiképzésen, lögyakorlatokon is részt vettek. A 1915–16-os tanévben a diákok besorozásáról és a tanév idő előtti befejezéséről döntöttek, ez azonban nem valósult meg.

---

³ „Jövel boldogabb esztendő, a mi viszályos magyar nemzetünknek hozzá békét, hogy jobban szeressük a hazát, sem mint gyűlölni tudjuk egymást, mert nem egy politikai hiten vagyunk. Hozzá békét az egész emberiségnek...” (TTH 1915. jan. 1.)

⁴ Pócze Dezső: később századosi, majd őrnagyi rangot szerzett. 1918. június 23-tól július 17-ig mint a 307-esek II. zászlóaljának parancsnoka, zászlóaljával az olasz fronton a Monte Sisemol nyugati lejtőjét védelmezte a franciák ellen. III. osztályú Vaskorona-renddel tüntették ki.

A katonák

„A magyar, ha fegyveres küzdelemről van szó, nem ismeri a félelem fogalmát, és tűzben állva ezer szilaj démon cikázik a vérében” (TTH 1914. aug. 2.: 1). A katonák a hadseregben különböző egységekhez kerültek (HERMANN–SZANYI 2012: 220–221). Tatán a 3. hadsereg, 41. honvéd gyaloghadosztályának 82. dandárjának, 31. honvéd gyalogezredének harmadik zászlóalja állomásozott (NET3). A sarajevói merénylet után rendkívül eseménydús hetek köszöntöttek a tatai katonákra. Fáklyás felvonulással Sárói Szabó Lajos őrnagy háza elé vonultak, nagy volt a háborús lelkesedés. A háború hírére augusztus 2-án népfelkelők csatlakoztak a katonákhoz. Augusztus 11-én ünnepi misét tartottak, amelyen Mohl Adolf, majd a zászlóaljparancsnok, Sárói Szabó Lajos őrnagy mondott beszédet. Az indulásig kiképzéseken vettek részt.

Hátországi feladatok

„Rendíthetetlen szent bizalommal viseltessél népünk igazságos ügyének győzelméért.” (TTH 1915. jan. 17.) Miután a katonákat augusztus 19-én vonatokkal a frontra szállították, a hátszágban maradónak otthonról türelmesen kellett viselniük a kialakult helyzetet.⁵ (HELGERT–VASS 2006: 134–136.) Az ő küzdelmük a háború következményeképp jelentkező gazdasági és társadalmi változások elviselése és megoldása volt. Ötféle problémával kellett szembenézniük. Az első a sajtótörvények és az újságok csitító szándéka miatt, illetve a frontról érkező levelezőlapok cenzúrázása által kialakult információhiány és bizonytalanság volt. A második nehézséget a munkaerőhiány okozta. Továbbá nehezítette még a tataiak és a más városban élők életét a drágaság és élelmiszerhiány, beszolgáltatások, továbbá a katonákat és a bajban lévőket is segíteniük kellett, ezért a nehézségek közé soroltam a háború miatt szükségessé váló önkéntes adakozásokat és adományozásokat is.

Hírek a háborúról

„Támpontokat nyújtani a világpolitika eseményeinek megértéséhez, azok józan megítéléséhez, a lehetőségek mérlegeléséhez, és ébren tartani az önbizalmat.”⁶ A hí-

---

⁵ A háború azonban nemcsak a hadbavonultakat és családjukat érintette súlyosan, hanem az itthon maradottakat is. Életbe lépett a már 1912-ben meghozott törvény a „háború esetére szóló kivételes intézkedésekről”.

⁶ Molnár Kálmán, a pržemyšli erőd újságának szerkesztője a *Tábori Újság* tartalmára vonatkozó egykori elképzeléseinek megfogalmazásakor írta e sorokat.

reknek három fő forrása volt: a *Tata-Tóvárosi Híradó*, amelyet cenzúra, lelkes hangulat, majd csitító szándék befolyásolt. A cenzúra egyik oka a parlament által a háborús törekvések során, 1914. július 27-én elfogadtatott sajtótörvény volt.⁷ Helyi jellegzetességnek számíthatjuk az Est Mozi működését is, ahol háborús propagandafilmeket vetítettek.

Drágaság, élelmiszerhiány

„(...) hős katonáink hősi halált halnak, (...) lehet-e ilyenkor a felett lamentálni, hogy a cukor megint drágább?! Nem szentségtörés-e a gyomor dolgával bibelődni akkor, amikor a szivnek mindegyik dobbanása egy-egy hősköltemény?” (TTH 1914. nov. 25.). A következő mozaik a drágaságról és az élelmiszerhiányról szól. 1914-ben a háború előszelének hatására már folyamatosan srófolódtak a piaci árak. Ezt a tendenciát a lapokban is nyomon követhetjük.

A településen élt a legendás tatai lóversenyek angol kiegészítő személyzete is. A következő cikket a *Tata-Tóvárosi Híradóban* közölték: „Végül pedig tetemesen drágítják piacainkat a városban lakó angolok, akiknek annyi a pénzük, hogy nekik semmi se drága” (TTH 1914. nov. 25.). Az angolok azonban háborús ellenségek voltak, így ez is hozzájárulhatott az újságíró véleményéhez. Ezért sajtókritikával kell olvasnunk a cikket, valószínűleg a helyi polgárság, birtokosság és a lóversenyekre vagy pihenni érkezők is hozzájárultak az átlag fölötti áremelkedéshez még a háború előtti években. Ez csak nőtt a háború alatt. A város próbált segédkezet kérni Esterházy Mórictól, ő azonban csak „hideg” választ küldött a tataiak üdvözlő táviratára. A kezdetektől fogva problémát jelentett az élelmiszerhiány, takarékoskodásra intő cikkek jelentek meg. Az újság hasábjain keresztül a háziasszonyok megismerhették egymás ügyes, takarékoskodó receptjeit és főzési fortélyait. A háború elején a hiány a legalapvetőbb élelmiszerekre is kiterjedt. Egy ideig a helyi újság lisztmizériának hívta az aggodalmaskodók ijedelmeit, később valóban elkezdődtek a beszolgáltatások.

---

⁷ „Rendeletek a sajtóról. A miniszter a kivételes rendelettel Magyarország egész területén és az Osztrák–Magyar Monarchia két állama fegyveres erejének állásáról, mozdulatiról, erejéről és működéséről, az erődök és erődítmények állapotáról, úgyszintén a fegyveres erő számára szolgáló fegyverek, hadiszerek és szerelvények mennyiségéről vagy az élelmiszerek hollétéről, mennyiségéről és minőségéről vagy szállításáról sajtó útján történő közléseket eltiltotta” (NET4).

Piaci árak Tatán.		
1914. január 17-én.		
Buza	20:80 K.-tól	21:00 K.-ig
Rozs	15:60	16:—
Árpa	12:80	13:20
Zab	15:00	16.—
Kukorica	12:00	12:20

Piaci árak Tatán.		
1914. július 4-én.		
Buza	26:— K.-tól	26:20 K.-ig
Rozs	18:—	18:40
Árpa	15:—	15:50
Zab	16.—	18.00
Kukorica	16:40	16:60

A tatai piaci árak emelkedése 1914 első félévében

Forrás: TTH 1914 jan. 17. és 1914. júl. 4.

Beszolgáltatások

„A ma élő emberek között talán egy sincs, aki azt az imádságát: »Mindennapi kenyereinket add meg nekünk ma...«, ne értelmezné szigorúan szó szerint” (TTH 1915. febr. 21.). Eleinte a lisztet és a kukoricát vitték el, majd általános élelmiszerrekvirálás következett. A katonaságnak az élelmiszeren kívül azonban fegyverekre is szüksége volt. 1916-tól már nem szólhattak a nagytemplom két tornyában a harangok. Ezeket is elvitték. 1917-ben már az általános háztartási fémtárgyakat is be kellett szolgáltatni.

Ünnepélyesen búcsúztatják a nagytemplom harangjait

Munkaerőhiány

„Hazánk mezőgazdaságára nagyon nehéz napok várnak. Fegyverrel kezükben harctéren van azok nagy része, akik eddig az eke szarvát fogva, a kapa és kasza nyelét forgatva biztosították a gazdaság zavartalan menetét” (TTH 1915. febr. 14.). A háború alatt egyre nagyobb lett a munkaerőhiány. A hadsereg számára az utánpótlás biztosítása miatt minden hónap 20. napján pótsorozásokat tartottak. Ez érintette a tanárokat, és veszélyeztette a gimnázium IV. osztályos tanulóit is. A diákok azonban mindig kitöltötték a tanévet. Az újsághírekből értesülhetünk arról, hogy az orvosokat is kötelező szolgálatba hívták, a sérves betegeknek is menniük kellett. A tavaszi mezőgazdasági munkák elvégzésére a katonákat tizennégy napra hazaengedték, ahogy azt Móricz Zsigmond *Szegény emberek* című, drámai erejű novellájában is olvashatjuk.

Adakozások, adományok

„A háborus időkben a szeretet hatalmas rendkívüli hatást gyakorol a szivekre, mely hatás a nagyobb arányú adakozásokban nyer kifejezést” (TTH 1914. nov. 15.: 3). Ahogy tudott, mindenki segített. 1914 szeptemberében a kötelező optimizmus és a hadipropaganda által befolyásolt sajtó a jól felszerelt katonákról írt. „A társadalom mindenfelé meleg ruhaneműt szállít a katonáknak, de a hadvezetőség tulajdonképpen csak kettőt helyezett teljes mértékben a vállaira: a kötött hósapkát és az érmelegítőt. A többi maga vállalta” (TTH 1914. nov. 3.: 2–3). Arról lehetett értesülni, hogy meleg téli bundák készülnek a katonák számára⁸, a frontra vezényelt katonák között pedig jó a hangulat. Egy hónappal később, a decemberi lapokban már arról olvashatunk, hogy nincs megfelelő fölszerelésük, és egyúttal kérik a lakosságot, hogy adják oda mellényeiket, ruháikat, vagy varrjanak a katonák számára. Az adakozó tataiak⁹ adományait a vöröskereszthez, a napközi otthonhoz, helyi szervezetekhez, a hadsegélyező hivatalba juttathatták el, vagy hadikölcsönt jegyezhettek. A beérkezett adományokat az újságon keresztül nyugtázták. A tatai gimnazisták egy jóté-

---

⁸ „Mindenekelőtt minden katona bundát kap. A bundaszükségletet megrendelték már és a munka folyamatban van.” (uo.)

⁹ A TTH-ban olvasható adományozókat mutatom be. A felajánlók nevei mellett feltüntették az adomány összegét (anyagi vagy természetbeni támogatást). A napközi otthon részére szóló felajánlásokat mutatom be. „Mohl Adolf apátplébános 10 K, Szent Antal perzsely 10 K, Heim Mihály 5 K, Rábel Lajosné gyűjtése a trafikban 11.93. A póstatisztek III-ik havi adománya 21 kor” (TTH 1914 nov. 2.).

konysági előadást is szerveztek, az ebből befolyt összeget pedig a vöröskeresztnek ajánlották föl. Az övezetben a segítséget a város a vasutasoktól is megkapta, akiknek munkáját a király is megköszönte.

A vasút

„Királyi köszönet a vasutasoknak.”¹⁰ Tatát érinti az ország egyik legfontosabb vasútvonala. 1883-ban készült el a Kelenföld–Komárom MÁV-vasútvonal. A háború alatt Tatáról vasúton történt a katonai alakulatok szállítása. A sín pár volt az összeköttetés a fronton szolgáló katonák és a családjaik között. A tábori levelezőlapokat és üzeneteket is vaskerekeken küldték haza. A város sebesültjeit is szerelvényekkel hozták a helyi kórházba. A hazaérkezőket kezdetben az állomásokon várták, később azonban a frontról hazahurcolt járványos betegségek miatt már csak azok lehettek ott az érkezéskor, akiknek a jelenléte föltétlenül szükségesnek számított.

Sebesültek, kórházak

„Elegendő férőhelyet foglal magában és már át is adott rendeltetésének” (TTH 1915. jan. 14.). Talán ez volt a legfontosabb mondat, amely a betegek ellátása terén elhangozhat. A helyi ötven fős kórházban a hirtelen megnövekvő betegszám sok nehézséget okozott. Többen vállalták sebesültek háznál való gondozását vagy ápolási költségeik fedezését. Ezek közé tartozott gróf Esterházy Ferencné, aki ötven beteg elhelyezését és teljes gondozását magára vállalta. Báró Dittfurth Móricné kettő, Fáy István egy sebesült tiszt befogadására vállalkozott. Később némi állami támogatással egy ötszáz fős barakk-kórház épült. A *Tata-Tóvárosi Híradó* örömhírként közölte a Magyar Általános Kőszénbánya Rt., a MÁK Rt. kórházának építését is, amely a cikk szerint világszínvonalon volt képes fogadni és ellátni a betegeket.

Hírek a frontról

„A Przemyslben szolgáló tatai katonák a repülő posta útján az alábbi meleg sorokat küldték az előljárárság közvetítésével otthon aggódó övéiknek.”¹¹ (TTH 1915. jan. 31.)

¹⁰ Az 1915 január 31-i szám közölte le a király levelét, amelyben köszönetet mondott a hős vasutasoknak. „...a legfelsőbb hivatalnoktól kezdve az utolsó vasuti munkásig úgy a hűségese kötelességteljesítés, mint az önálló cselekvés és tetterő tekintetében a legmesszebbmenő követelményeket támasztották, melynek mindannyian kifogástalanul megfeleleltek.” (TTH 1915. jan. 31.)

¹¹ Przemyslből Tatabányára. Hasonló levelek és magánlevelek is érkeztek az erődből, amelyeket a

A katonák 1914. augusztus 19-i ünnepélyes búcsúztatása után a katonai szállítás Budapestről Kelet-Galícia felé történt. 1915 januárjában a *Tata-Tóvárosi Híradóban* is megjelentették több hazairrott levelezőlap szövegét. A tataiak Przemysl korszerű erődjéből küldtek reményteli sorokat az otthon maradottaknak.

Hősök halála

„Sajnos, a sors olyan dicsőségeket is osztogat, amelyek bár felemelők, de egyszersmind mélységes és fájdalmas sebeket ütnek az itthonhagyott, reménykedve sóvárgó sziveken.” (TTH 1915. febr. 21.) Az elesettekről gyászmiséken emlékeztek meg, illetve az újságban új rovat indult *Hősök Halála* címmel. Ezekben a közleményekben személyes hangvételnél mutatták be az elhunyt hősokeket. „A helyi pék fia, akivel mindennap a boltban találkozhattunk, eltűnt Volhyniában.” A népszerű katonatiszt, Sárói Szabó Lajos alezredes nevét az 1914. november 15-i újság közölte. Október 22-én halt hősi halált.¹² Pelkinie temetőjében helyezték örök nyugalomra (TTH Hősök halála c. rovat).

	Tata	Tóváros
bevonult	1200 fő	2000 fő
megrokkant	46 fő	29 fő
elesett	102 fő	154 fő

Tata és Tóváros háborús veszteségei

Forrás: VÁRADI (2001: 98)

---

helyi újságon keresztül közöltek le.

¹² „A semmi esélytől sem visszariadó, rendíthetetlen kötelességteljesítés vitte az első vonalba leányei közé. A tisztjeiket vesztett, megriadt nyájba öntött erőt, bátorító, vigasztaló szóval. (...) Megjelenése bizalmat és megnyugvást keltett. Kereste ma is a győzelemhez vezető utat, a minél kisebb veszteséggel célravezetőt. Gondatlan merészséggel, az állásból kiemelkedve látcsövezte az ellenséges állásokat, és ekkor egy ellenséges puszkagolyótól eltalálva, a halántékán halálos lövés érte. Halálhíre fotótűzként terjedt a rajvonalban. Mélységes megdöbbenés, gyászos szomorúság ült meg a lelkeket és a gyalogezred minden tagja szeméből kicsordult a könny” (VÁRADI 2001: 70).

Vélemények a háborúról

„Ó, béke! béke! / legyen béke már! / Legyen vége már! / Aki halott, megbocsát, / ragyog az ég sátra. / Testvérek, ha túl leszünk / sohse nézünk hátra! / Ki a bűnös, ne kérjük, / ültessünk virágot, / szeressük és megértsük / az egész világot” (Babits Mihály: *Húsvét előtt*).

Ha összességében vizsgáljuk a háborús folyamatokat a harctéren és a hátorszáiban lezajló változások alapján, nem meglepő, hogy alapvetően megváltozott a lakosság hozzáállása. Az egyre rosszabbodó körülmények, az elesettekről megjelenő egyre több hír – az újság csitító szándéka ellenére – hozzájárult az 1917-re kialakuló nyílt Monarchia- és háborúellenes hangulathoz. Ezt jól tükrözi a tatai elöljáróságnak címzett magánlevél is.

Tata-Tóváros helyzete néhány helyi jellegzetesség mellett nyilván tipikus volt a világháború idején. Míg a második világháborút totális háborúnak nevezhetjük, mert az mindenkit személyesen érintett, addig az első világháborúban a hátorszáiban és a fronton külön-külön kellett meghozni az áldozatokat.

Irodalomjegyzék

- BALLA TIBOR 2000. Az Osztrák–Magyar Monarchia hadszervezete, a Magyar Királyi Honvédség (1900–1918), In: KOLLEGA TARSOLY ISTVÁN – BEKÉNY ISTVÁN – DÁNYI DEZSŐ (szerk.) *Magyarország a XX. században*, Babits Kiadó, Szekszárd, 285–299.
- BARTA RÓBERT (é. n.) Magyarország az első világháborúban, In: KOLLEGA TARSOLY ISTVÁN – BEKÉNY ISTVÁN – DÁNYI DEZSŐ (szerk.) *Magyarország a XX. században*, Babits Kiadó, Szekszárd, 24–76.
- BÁRTFAI ILONA (szerk.) 2001. *Tata katonái 1869–1999*, Tata Helyőrség Nyugállományúak Klubja, Tata.
- HELGERT IMRE – VASS JENŐ SÁNDOR 2006. *A Hazáért, a magyar honvédség múltja és jelene*, Szaktudás Kiadóház, Budapest.
- ERDEŐS LÁSZLÓ 2007. *A magyar honvédelem egy negyedszázada I. 1919–1944*, Attraktor Kiadó, Máriabesenyő–Gödöllő.
- HERMANN ATTILA – SZANYI MIKLÓS 2012. „Csak előre édes fiam”, Méliusz Központ, Debrecen.
- KÖRMENDI GÉZA (szerk.) 1984. *Tata története II.*, Tata város tanácsa, Tata.
- KÖRMENDI GÉZA 2007. *Tata a vizek és a malmok városa*, Argumentum Kiadó, Budapest.
- PATAKY BÉLA 1915. *Két év határa között. Esztergom és Vidéke közérdekű, nemzetgazdászati, ipar-kereskedelmi és szépirodalmi közlöny* 37(1): 2.
- POLLMANN FERENC 2012. *Trianon felé, A magyar hadsereg ügye a Kiegyezéstől Trianonig*, Pudedlo Kiadó, Debrecen.
- ROMSICS IGNÁC 2010. *Magyarország története a XX. században*, Osiris Kiadó, Budapest.
- TTH = ENGLÄNDER JAKAB (kiad.) 1912–1919. *Tata-Tóvárosi Híradó* 33–40.
- VÁRADI GYÖRGY 2001. Veszprémi honvédek hadtörténete, In: BÁRTFAI ILONA (szerk.) *Tata katonái 1869–1999*, Tata Helyőrség Nyugállományúak Klubja, Tata, 70.

Internetes források

NET1 = EDELÉNYI-SZABÓ DÉNES 1927. *Komárom megye felekezeti és nemzetiségi viszonyai a mohácsi véstől napjainkig*, Magyar Királyi Udvari Könyvnyomda, jamk.hu/ek/public/08022601/edelenyi_szabo.pdf (utolsó letöltés ideje: 2020. 07. 02.)

NET2 = *A Magyar Szent Korona Országainak Helységnévtára (1913)*, Magyar Királyi Központi Statisztikai Hivatal, konyvtar.ksh.hu/inc/kb_statisztika/helysegnevtar/1913/helysegnevtar-1913.pdf (utolsó letöltés ideje: 2020. 07. 02.)

NET3 = SZIJJ JOLÁN 2001. *Az Osztrák–Magyar Monarchia hadereje I.*, Petit Real Könyvkiadó, Budapest, mek.oszk.hu/06000/06051/html/ (utolsó letöltés ideje: 2020. 07. 02.)

NET 4 = *Az Est V(180)*, haditudosito.gportal.hu (utolsó letöltés ideje: 2020. 07. 02.)

A kör mint élet- és térszervező alakzat

Kör vagy gömb

A kör vagy gömb valószínűleg a legtöbb jelentéssel bíró jelképe az emberiségnek. Ennek oka, hogy a kör (gömb) mélyen, antropológiailag be van ágyazódva a tudatunkba, összekapcsolja emberi, kulturális létünket a természettel, s életünk valamennyi területén viszonyulunk hozzá.

Vajon elgondolkodtunk-e már azon, hogy magzati létünk is gömbszerű? Alvás közben, amely tudatalatti állapotnak minősül, mennyire kedvelt az összegömbölyödő alakzat; de ha ezt nem is tudjuk, a házimacska tökéletes, körszerű, pihenő-alvó testhelyzete egészen biztosan örömmel tölti el az embert. S az sem véletlen, hogy végső nagy fájdalomunkban ugyancsak gömbszerűvé húzódunk össze, s adjuk vissza magunkat a természetnek.

A természet és annak törvényei jelentik a kör- vagy a gömbszimbolika kiindulópontját. „A természetben általános érvényű alapelvek és törvények uralkodnak” – kezdi a szimmetriáról szóló könyvét SEJKOV (1987: 5). A természeti struktúrák az evolúció eredményei: „Az élet kialakulásakor a Földön az első egysejtű élőlények gömbszimmetrikus alakúak voltak. (...) Ebből a jól ismert gömbszimmetrikus formából kiindulva később két nagy csoport fejlődött ki. Létrejött a növények világa a maga sugaras és az állatoké a maga kétoldali (bilaterális) szimmetriájával” (SEJKOV 1987: 117, 119).

Nyilván ezért van, hogy rácsodálkozunk mindenre, ami kerek. A természetben a kerek kavicsra, a természet formázta gömbkőre vagy éppen a baba „kerek” és rendkívül szabályos szimmetriájú arcára; s ha nem is tudatosodott bennünk, de minden szimmetriára: a növények (fák, virágok), az állatok, a hópelyhek, az építmények, a népművészeti motívumok, a művészeti alkotások szimmetriájára, de érdemes figyelembe venni a nyelv szimmetriáját is (ismétlés, ritmus). A kerekesség, gömbség – ahogyan minden egyéb szimmetria észlelése is – örömeztést vált ki, ami ugyancsak evolúciós eredetű, és a fennmaradásunkat szolgálja.

Az evolúciós eredeten túl a természeti tapasztalatok erősítették a kör szimbolikáját. Az égitestek gömb alakúak (Nap, Hold), körpályát írnak le, ebből következik a nap-éj és az évszakok, évek szüntelen, visszatérő váltakozása. A természeti kör-

forgásra épül az emberi idő, a visszatérés, a ritmus, valamint a születés és elmúlás tapasztalata.

Körszerűség

A kört leképezi az emberi kultúra. Idézzük fel magunkban a mongol jurtát. A vándorló nomád népek sátrai (például az ázsiai nomádoké vagy az amerikai indiánoké) rendszerint kerek alaprajzúak. (A jurtára még visszatérünk.) A letelepedett népek házai, sőt települései is leginkább négyszögletesek. A négyszög egy továbbfejlesztett, de többnyire ugyancsak szimmetrikus forma. Viszont a kezdeti szakrális épületek továbbra is kör alakzatúak. A centrális, kör vagy ovális alaprajzzal épített, egyhelyiséges épületek világszerte ismertek. Kőből kirakott alaprajzú, prekolumbián, azaz közelebbről meg nem határozható, de ősi amerikai indián épületek nyomai láthatók Kolumbiában (Ciudad Perdida, Lost City), Costa Ricában (Guayabo), de az ennél jobban ismert közép-amerikai olmék, maja emlékek között is, pl. (nagyon ritka) kör alakú piramisok Guatemalában (Ceibal). A kör alakzat jellemzi a buddhista sztúpákat mind a mai napig.¹ Magyarország legkorábbi keresztény templomai körtemplomok voltak. SZILÁGYI ANDRÁS (2008) a Kárpát-medencében 169 centrális templomot gyűjtött össze, ebből mintegy ötven ma is tanulmányozható, például a Szent György-kápolna (veszprémi vár), a Szent Jakab-kápolna (a híres jáki templom melletti korábbi rotunda), a Szent Mihály-rotunda (Sárospatak) és a kallódsdi körtemplom (Zala megye).

Kolumbia, Ciudad Perdida (A szerző felvétele)

---

¹ A példákra képek találhatóak itt: BALÁZS–TAKÁCS 2017

A körbástya értelemszerűen nálunk is ismert, Drégely várának körbástyája emlékeztet a kolumbiai indián városéra.

Drégely vára (Drégelypalánk mellett, a szerző felvétele)

Costa Ricában egy titokzatos kőgömbkultúra virágzott – de igazából nem tudjuk, hogy mi célból faraghatták kb. ezer éve ezeket a kőgömböket (Costa Rica viszont az ország jelképének tartja őket).

Costa Rica-i kőgömbkultúra (A szerző fényképtárából)

Az erdélyi gömbkövek természeti alampintának számítanak (A szerző fényképtárából)

Kőgömbökért nem kell Costa Ricába menni: Erdélyben Kolozsvár környékén (Törökvágás, Házsongárd, Feleki-hegy, Malom-völgy, Plecska-völgy), Segesvár és Nagyszeben környékén igazoltan természeti képződményként keletkeztek; s ezeket Erdély-szerte széthordták, kapuk mellett kerékvetőkőnek vagy dísznek alkalmazták (BALÁZS é. n.).

A körfalu a világ sok részén ismert, Európában az Elba és az Odera között, német–szláv érintkezési övezetben gyakoriak, de körfalu lehetett a Veszprém megyei Iszkáz és a Baranya megyei Kemse is (MAJOR 1980: 306). A magyar népéletben főleg a melléképületek között őrződött meg a kerek forma: kúpos kunyhó, kontyos kunyhó, méhkas alakú kunyhó, kerekől (baromfi-, sertés- és juhól). Régi magyar településtípus a szórványtelepülés, ennek mai napig látható darabjai a göcseji és az őr-ségi kerített házak. A kerített házak (pl. Szalafő) négyzet alaprajzúak, de a szó maga (*kerít*) a körrel függ össze.

A magyar nyelv *ker-* szócsaládjába (19. századi terminológiával: szógyökcsaládjába) tartozó számos szó megőrizte a körrel (bekerítéssel) kapcsolatos jelentést.

- **ker-:** *kereng, kerek, kerék, kerge* ('körbe-körbe forog'), *kerít, kert, kertec* ('ketrec')
- **kar-:** *karaj, karika, karima, karéj, karám*
- **kor-:** *korong, kormány, korona, korsó*
- **kör-:** *környék, körös, körül, köröm, körtvély* (vö. KISS 2010: 346).

A *kerített* ház tehát „körített” ház, a szó őrzi a bekerítést, az egykori kör alakzatot akkor is, ha már a ház maga négyszögletes.

A „kör négyszögesítése” az isteni gondolat (teremtés) tárgyiasulását, az anyag életre keltésének szimbolikus kifejezését jelenti (HOPPÁL ET AL. 2000: 128); de minden valószínűség szerint egy evolúciós sor kifejeződése is.

A kör szokásokban való kifejeződése is roppant gazdag. Ezt őrzik a körjátékok (körberóka, körbeméta). „A körjáték világszerte elterjedt minden kultúrfokon. Egyes elméletek szerint eredete a mágikus körre vezethető vissza, mások szerint az ösztönös, védelemkereső összekapaszkodásra” (IGAZ 1980: 306). A körtánc az egyik legrégebb táncfajta. De mi ismerjük a körcsárdást és a körverbunkot is. A legtöbb népnél gyakorolt szokás a rituális körüljárás (határjárás vagy körmenet).

Bekerítés

A bekerítés valóságos és szimbolikus formában valósulhat meg. Az emberek bekerítik településüket (várfal), földjüket, portájukat (kerített ház), rajta kaput nyitnak: várkapu, falukapu, kertkapu. A *bekerít*, *bekerítés* szavunk konkrét és átvitt értelmű jelentései is mutatják a körszerűséget: „A gazda bekeríti házát” (Babits Mihály). A városalapítás szent szokása az etruszkoknál is megvolt. „Körül kell szántani területét, egy vízszintes és egy függőleges tengelyt kell kijelölni benne. Ezzel – Vegove nimfa tanácsára – a világ képét utánozzák, mert az is egy észak–déli és kelet–nyugati tengely körül alakult ki” (WACZULIK 1978: 259), s mint tudható, Romulus és Remus is így jelölte meg Róma helyét.

De a szerelmesek is bekerítik egymást: például akkor, amikor világszerte elterjedt szokás szerint egy szív rajzába írják be nevüket vagy monogramjukat. A szív eredetileg ugyanis kör volt. A gyűrű is az összetartozás szimbóluma, s nincs távol tőle a lakat, amely szerelemlakattá válva ma a világ minden részén a szerelmesek szimbóluma. A bekerítés a népi hitvilág egyik alapvető mágikus eljárása. Szendrey Zsigmond nyomán így ír erről a néprajzi lexikon:

„Az eredeti elgondolás feltehetően az, hogy valamit el kell zárni a rontás veszélye elől; vagy éppen ellenkezőleg: a rontó lényt kell bezárni, hogy ne fejthesse ki hatását. Ez a régi hit a bekerítés sokféle változatát hozta létre Európa-szerte, amelyek azonban ma már általában csak hiedelemtartalom nélküli, hatásfokozó kísérő elemek, ill. ünnepi rítusok részei. Fő alkalmazási területei a népi hitvilágban: a háznak és lakóinak, az állatállománynak és istállónak a védelme rontástól, boszorkánytól.

(Pl. sok helyütt Szent György napján vagy tehénelés alkalmával körül-
szórták az istállót kásával, mákkal; e napon vagy pünkösdkor, Lucakor
körülfüstölték.) Vetés óvása rontástól vagy madaraktól (pl. a kender- és
kölestáblát bevetés után néhol meztelenül körülfutották). A féregűző
(féregűzés) eljárások több változatában szerepelt a ház körülfutása, kö-
rüljárása (gyakran zajkeltéssel együttesen), a tűzvész elhárítása céljából
pedig néhol meztelenül vagy kézbe vett kenyérrel futották körül a házat.
A bűvös kör húzása leginkább a boszorkányság tanulásához, ill. a bo-
szorkány felismeréséhez kapcsolódott: mindkettő inkább hiedelem-
mondai motívum. A bekerítés mindezekén kívül gyakori tartozéka volt
a szerelmi és haláljósító eljárásoknak. A gyógyászatban alkalmazott ke-
rekítés is igen elterjedt volt, főleg ráolvasás vagy más gyógymód kísé-
rőjeként, leginkább a bőr felületén jelentkező, látható bajok esetében:
a gyógyító személy mutatóujjával kerítette körül (gyakran háromszor)
a beteg helyet (árpa, kelés, szemölcs, tyúkszem stb.). Szórványosabb
a körülfüstölés (szemverés, tehén betegségei stb.) és a körüljárás (pl. ne-
hezen szülő nőt a férje, farzsábás beteget a gyógyító járta körül három-
szor)” (Pócs 1977: 240–241).

Elgondolkodtató – én filozófiai-antropológiai regénynek nevezném – CLAUDE LÉVI-
STRAUSS *Szomorú trópusok* című könyve. Ebben – megalapozva a strukturális ant-
ropológiát – az emberiség viselkedésformáinak kialakulását, hasonlóságát mutatja
be, s ennek kapcsán a braziliai bororo indiánok között végzett megfigyelései alapján
említi a körfalut is. Leírása rendkívül tanulságos, mert nem pusztán etnográfiai rö-
gzés, hanem egy kultúra legbelsőbb sajátosságainak a föltárása s e kultúra tudatos
eltüntetésének magyarázata is egyben:

„A kunyhók kör alakú elrendezése a férfiak háza körül olyan fontos
a társadalmi élet és a vallásgyakorlás szempontjából, hogy a Rio das
Garcas vidékének szaléziánus misszionáriusai hamar megtanulták:
a bororók megtérítésének az a legbiztosabb módja, ha egy másik faluba
költöztetik őket, ahol a házak párhuzamos sorokban állnak. Ha az india-
nok nem képesek tájékozódni a négy égtáj felé, ha megfosztják őket attól
a rendtől, amely tudásuk alapja, gyorsan elvesztik a hagyományok iránti
érzéküket, mintha társadalmi és vallási rendszerük (látni fogjuk, hogy
a kettő elválaszthatatlan) túl bonyolult volna hozzá, hogy nélkülözze

a falu érzékelhető alaprajzát, amelynek körvonalait állandóan maguk előtt látták köznapi életükben” (LÉVI-STRAUSS 1973: 240).

JANKOVICS MARCELL (1998: 212) párhuzamba állítja az égtájak szerint szerveződő körfalut a magyar falu *felvég, alvég, felszer, középszer, alszer* megnevezéseivel (előmintaként szolgálhat bizonyára a korábban már említett etruszk és római példa), s ennek civilizáció általi megszűnését-megszüntetését a kultúravésztes, önfeladás, néppusztulás jelenségeként tartja számon.

Vissza a körhöz, az organikushoz

A természettel szemben álló emberi kultúra tehát egy bizonyos szinten olyan technológiai, civilizatorikus fázisba jut, amely lassan vagy gyorsan – leginkább belülről, de esetleg külső erők által is – felszámolódik. Ezen a gondolaton alapul Spengler nagy hatású munkája, *A Nyugat alkonya*. Ezt megelőzendő indultak alapvetően értelmiségi törekvések a hagyomány újrafelfedezésére, „megtartó erejének” mozgósítására. Ez a hagyományfelfedezés azonban lehet szervetlen és szerves, ráadásul erőszakos és engedékeny is. A magyar kultúra ilyen szerves, és hitem szerint engedékeny továbbfejlődését szorgalmazta az irodalomban (költészetben) Petőfi Sándor és Arany János, a zenében Bartók Béla, a táncban Martin György, a képzőművészetben az ún. gödöllői iskola, az építészetben Lechner Ödön, Kós Károly és legutóbb Makovecz Imre, valamint Csete György. A néprajzban GYÖRFFY ISTVÁN (1939) volt ennek apostola, erről szól *A néphagyomány és a nemzeti művelődés* című könyve. E folyamat áramában az irodalmi és nyelvi nevelésben, sőt a nyelvészetben KARÁCSONY SÁNDOR (1941), illetve ez utóbbi területen PAPP ISTVÁN (1935) munkásságát emelem ki. Előbbi *Az irodalmi nevelés*, utóbbi *A magyar nyelvtan nevelőereje* címmel adott ki tanulmányt, röpiratot. Csete György építész személyesen is megosztotta velem, majd élete egyik mottójául választotta:

„Az organikus építészetnek számos ága-boga ismert. Én ide számítom a földházakat, napenergia-házakat, a szél- és geotermikus energiát felhasználó építményeket és sok más kísérletet is. Az építészeti mozgalom számos szerkezeti, formai, térbeli újítást hozott már eddig. Többnyire szép és jó művek születnek, de ennél többre van szükség: szintézist kell teremteni az organikus formák és a technikai civilizáció felkínálta eszközök között is, egyébként a világ romlását, szennyeződését látva csapdába kerülünk, közeledik az idő, amikor a hagyományos energiaforrá-

sok kimerülnek, nem lesz több szén meg olaj. Hála Istennek! Eltűnik az elégetésük során felszabaduló hullaméreg is. De megmarad a Nap. A kimeríthetetlen, tiszta energiaforrás, az élet működtetője. A Fény. A sötétség tehát tűnjön el. Veszített.” (NET1)

Csete György munkásságában folyamatosan megfigyelhető a körhöz való visszatérés. Ilyen alkotása az orfúi Forrásház (ennek függőleges tengelyére kör és tizenhat szögű helyiségek szerveződnek sugarakkal); illetve a halászteleki Szent Erzsébet-templom, az ország egyetlen jurtatemploma. A tizenhat sarokkal közrefogott gömbhéj a magyar Szent Korona boltozatát idézi. Csete György egy személyes beszélgetésben említette, hogy a Szent Gellért téren álló (Dévényi Sándor tervezte) Forrásház az ő templomának másolása.

Árpád-házi Szent Erzsébet-templom, Halásztelek (NET2)

A tárgyak nem pusztán önmagukért, használati (praktikus) okból vannak, hanem egyszerre töltönek be használati és rituális szerepkört. Ilyen kapcsolatot lát PAP GÁBOR (1993: 87–89) a kerektemplom – alföldi, kör alakú „banyakemence” –, a kerekől és például a suba (cifraszűr) viszonyában.

Hogy az ősi forráshoz miért is lehet hasznos visszatérni, mutatja egy tanulmány, amely szerint a körtemplomok az egykori, eltűnt magyar hossz mérték emléket őrzik. BUSICS GYÖRGY (2020), megvizsgálva az Árpád-kori körtemplomok alaprajzát, rájött, hogy azok közvetett bizonyítékként szolgálnak „egy önálló magyar mértékegységrendszer használatára, amely a középkori független magyar állam közigazgatásának része volt. (...) A korabeli építmények (leginkább a körtemplomok) tanúi és bizonyítékai a független magyar mértékrendszer létezésének” (BUSICS 2020: 67), amelynek megadja pontos értékeit is: ujj, hüvelyk, tenyér, láb, arasz, róf, lépés, öl.

Kuriózumnak számít a Bánátban egy kör alaprajzú település (Saroltavár, németül: Charlottenburg, románul: Sarlota vagy Barita), a Mária Terézia korabeli tudatos faluépítés és betelepítés emléke. Olasz és német családok költöztek a kör alakúra tervezett faluba. Belső átmérője: 210 m. Közepén templom, falukút, iskola. A falu közepét korábban két eperfagyűrű vette körül. A lakóházak egyforma magasságúak voltak. Mögöttük kifelé szélesedő gazdasági udvarok, kertek, szőlők, amelyek külső pereme szintén kört alkotott. Magda Pál Szépfalu mellett az akkori Magyarország legszebb falvának nevezte. Állítólag a második világháborúban egy német pilóta azért szállt le itt, mert a szabályos kör alaprajz felkeltette érdeklődését. A 20. század elején németek, magyarok, románok, végén és napjainkban már jórészt csak románok lakják.²

Saroltavár (NET3)

Vedres István, „Szeged Széchenyije” a 19. század elején – a hagyományra alapozva – szorgalmazta az Alföldön a kör vagy ovális alakú melléképületek (istálló, csűr, pajta) építését (FILEP–K. CSILLÉRY 1980: 305). Mai követője Bukta Imre festőművész, aki Mezőszemerén az egykor széles körben elterjedt baromfikerekólatat is visszaálmodja. Az általa kitalált „tyúkólprojekt” a falusi tyúktartást szeretné újraindítani. Ahogy egy tudósításból kiderül:

„(...) kétszer tizenöt különleges tyúkólat készítenek, készíttetnek. Tizenöt olyat, amely a tyúktartás korai hagyományait elevenítené fel, és tizenöt olyat, amelyet pedig kortárs képzőművészek alkotnának meg. Utóbbiak afféle üreges szobrok lennének, amelyekben tyúkok lakták-

² Személyes élmény (2019) alapján.

nak, ezekre vonatkozó terv már számos létezik, közöttük az említett nagyméretű róka- és lakóteleptyúkól terve. A tyúkólakat aztán a falu különböző pontjain helyeznék el, egyfajta installációvá alakítva egész Mezőszemerét” (NET4).

Kör szavunk mai jelentései között ott vannak az egy családba tartozók (Arany János: *Családi kör*), a körben elhelyezkedő személyek, valamint kicsit archaikusan az egyesület jelentés is (Petőfi-kör). A Bolyai Önképző Műhely is kör: részben azért, mert foglalkozásainkon mindig körben ülünk, részben azért, mert kört (egyesületet) alkotunk. Ismerkedő körjátékokkal kezdődött Ceglédfürdőn, folytatódott kör-ímélekkel, körbeküldött gondolatokkal. Nekem, immár felnőttkoromban, a nagy Bolyai-kör jelentett számos fölismerést, fölfedezést, élményt: kezdve a személyes megismerkedést Csingiz Ajtmatovval, folytatva hazai és erdélyi tájak megismerésével, s mindehhez a meghívást, az indíttatást ezúton is köszönöm a kör kitalálójának, Kóhalmi Ferencnek.

KÖRről szóló írásomba számos, a Bolyai-körhöz kapcsolódó élményt foglaltam bele. Ilyenek voltak az erdélyi kirándulások kapcsán a körtemplomok, gömbkövek, Saroltavár, a kőszegi Csete György tervezte kápolna, az alumnusnap Jankovics Marcellel, a filmek, regények körkörös szerkezete (például Madách vagy García Márquez).

Köszönöm annak a hat csoportnak, amelyet 2002–2020 között mentorálhattam; sokat tanultam én is tőlük; ám a kör lényege, hogy visszatér önmagába – egyúttal életemnek ezt a körét bezárom.

Irodalomjegyzék

- BALÁZS GÉZA (é. n.) *Titokzatos gömbök kultúrák*. (Megjelenés alatt a HÁLA JÓZSEF-nek szánt tisztelegő kötetben.)
- BALÁZS GÉZA – TAKÁCS RÓBERT 2017. *Körbejárt Föld*, ASZ–MNYKNT–Inter, Budapest.
- BUSICS GYÖRGY 2020. Körtemplomok mint az egykori magyar hossz mértékegység őrzői, *Honismeret* 2020(2): 61–67.
- KISS GÁBOR 2010. *Etimológiák, szóelemzések a Czuczor-Fogarasi szótárból*, Tinta Könyvkiadó, Budapest.
- FILEP ANTAL – K. CSILLÉRY KLÁRA 1980. Kör alaprajzú épület, In: ORTUTAY GYULA (főszerk.) *Magyar néprajzi lexikon* 3., Akadémiai Kiadó, Budapest, 303–305.
- GYÖRFFY ISTVÁN 1939. *A néphagyomány és a nemzeti művelődés. A Magyar Táj- és Népismeret Könyvtára* 1., Egyetemi Néprajzi Intézet, Budapest.
- HOPPÁL MIHÁLY – JANKOVICS MARCELL – NAGY ANDRÁS – SZEMADÁM GYÖRGY 2000. *Jelképtár*, Helikon, Budapest.
- IGAZ MÁRIA 1980. Körjáték, In: ORTUTAY GYULA (főszerk.) *Magyar néprajzi lexikon* 3., Akadémiai Kiadó, Budapest, 306.
- JANKOVICS MARCELL 1998. *Mély a múltnak kútja*, Csokonai Kiadó, Debrecen.
- KARÁCSONY SÁNDOR 1993. *Irodalmi nevelés*, Szent Gellért Egyházi Kiadó, Budapest.
- CLAUDE LÉVI-STRAUSS 1973. *Szomorú trópusok*, Európa Könyvkiadó, Budapest.
- MAJOR JENŐ 1980. Körfalu, In: ORTUTAY GYULA (főszerk.) *Magyar néprajzi lexikon* 3., Akadémiai Kiadó, Budapest, 305–306.
- PAP GÁBOR 1993. *Jó pásztorok hagyatéka. Magyar népművészet*, Pódium Műhely Egyesület – Magányos Kiadó, Debrecen.
- PAPP ISTVÁN 1935. *A magyar nyelvtan nevelőereje*, Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, Budapest.
- PÓCS ÉVA 1977. Bekerítés, In: ORTUTAY GYULA (főszerk.) *Magyar néprajzi lexikon* 1., Akadémiai Kiadó, Budapest, 240–241.
- NYIKOLAJ SEJKOV 1987. *Élet és szimmetria*, Gondolat Kiadó, Budapest.
- SZILÁGYI ANDRÁS 2008. *A Kárpát-medence Árpád-kori rotundái és centrális templomai*, Semmelweis Kiadó, Budapest.

WACZULIK MARGIT 1978. A görögök, az etruszok és a rómaiak, In: BODROGI TIBOR ET AL. (szerk.) *Mitológiai ábécé*, Gondolat Kiadó, Budapest, 219–268.

Internetes források

NET1 = *Építészfórum*, epiteszforum.hu/elhunyt-csete-gyorgy-epitomuvesz (utolsó letöltés ideje: 2020. 07. 06.)

NET2 = *Egykor*, egykor.hu/halasztelek/arpad-hazi-szent-erzsebet-templom/3861 (utolsó letöltés ideje: 2020. 07. 06.)

NET3 = *Wikimedia*, commons.wikimedia.org/w/index.php?curid=4483873 (utolsó letöltés ideje: 2020. 07. 06.)

NET4 = *Népszabadság Online*, nol.hu/kultura/a-nagy-tyukol-projekt-1631361 (utolsó letöltés ideje: 2020. 07. 06.)

FARKAS JÚLIA

A kortárs építészet mint művészet

Bevezetés

Az esszé témájának gyökere egy saját, személyes kérdéskör, amelyre tanulmányaim megkezdése óta és valószínűleg életem végéig keresem majd a válaszokat. A (kortárs) építészet önálló művészeti ággá, művészetiérték-teremtő szakmává emelése véleményem szerint helyénvaló és követendő nézet. Az első fejezetben ezen alapfeltevés elfogadásával veszem fel a gondolkodás fonalát. HANS-GEORG GADAMER művészetfogalmának értelmezésével, ehhez a tapasztalat és a hagyomány szintén gadameri fogalmait is segítségül hívva mutatom be azt a jelenséget, amely GADAMER szerint a műalkotások és az ember találkozásakor történik, valamint azokat a folyamatokat, amelyek ilyenkor végbe tudnak menni a műalkotás, az emberi test, a tudat és a lélek között. Ezután GADAMER építészetről szóló gondolataival támasztom alá az épületek és az épített környezet műalkotásként gyakorolta hatásait az azt meg tapasztaló emberekre.

A második fejezetben az érzékek és az érzékelés kérdéskörének – a teljesség igénye nélküli, ám annál témaspecifikusabb – vizsgálatába kezdek. JUHANI PALLASMAA finn építész, egyetemi tanár és gondolkodó nézetei; valamint MERLEAU-PONTY egyes észleléssel és vizualitással kapcsolatos tanai alapján viszem tovább a gondolatmenetet. Végül eddig épült kortárs, példának tekinthető, fiatal tervezőként iránymutató építészeti műalkotásokat mutatok be.

GADAMER és a művészet

A műalkotások hatása GADAMER szerint

GADAMER Heidegger tanítványaként sokat épít mestere tanításaira – az esszé témáját adó, esztétikával kapcsolatos nézeteiben és a művészetelmélet hermeneutikai síkon történő értelmezésében is észrevehető a heideggeri kiindulás, de egyértelmű az attól sok ponton való eltérés, továbbépítkezés vagy éppen felülbírálás. GADAMER a művészet befogadását szubjektív, személyiségformáló folyamatként fogja fel. Az egyén és a műalkotás találkozását úgymond létben való gyarapodás-

nek tekinti, „Zwachs an Sein” (NET1). Hogy ezt megértsük, GADAMER tapasztaláshoz, tapasztalathoz fűződő állításait is ismernünk kell. LOBOCZKY JÁNOS *Az esztétikai tapasztalat olvasása Gadamer hermeneutikájában* című tanulmányából idézek: „Amikor valamiről tapasztalatot »szerzünk«, akkor ez egyúttal hamis általánosításokat cáfol meg:

Ha egy tárgyon tapasztalatot szerzünk, akkor ez azt jelenti, hogy mindaddig nem láttuk helyesen a dolgokat, s most már jobban tudjuk, hogy mi a helyzet. A tapasztalat negativitásának tehát sajátosan produktív értelme van. Nem egyszerűen tévedés, melyet felismerünk s ennyiben helyesbítünk, hanem messze ható tudás, melyet megszerzünk” (GADAMER 1984: 248).” (NET1).

A tapasztalás folyamatbeli szemlélése – ellentétben a természettudományi tapasztalatok végérvényszerűségével (legalábbis a felfedezés pillanatában történő, a tudóstársadalom által elfogadottnak nyilvánított tapasztalat megmásíthatatlanságával) – megtanít bennünket arra, hogy az egyes tapasztalatok felülírhatják az addigi szubjektív igazságunkat, és nyitottá tesznek minket az újabb és újabb tapasztalatok gyűjtésére. „Ugyanis aki tapasztalt, az ismeri minden előrelátás korlátait és minden terv bizonytalanságát” (GADAMER 1984: 250). Ennek szem előtt tartására hatalmas szükség van az összes folyamatosan fejlődő szakmában, például az építészetben. GADAMER a tapasztalat hermeneutikai értelmezése mellett a hagyomány fogalmát is sokkal ösztönösebb, emberközelibb szintekre helyezi, mint elődei vagy mestere. GADAMER szerint a hagyomány, a tradíció olyan nézőpontot ad mindenkinek, amellyel minden ember a születésétől kezdődően együtt él, ezzel tapasztal, és a személységének egy része. „Engednem kell, hogy érvényesüljön a hagyomány igénye, s nem csupán abban az értelemben, hogy elismerem a múlt másságát, hanem úgy, hogy valami mondanivalója van a számomra” (GADAMER 1984: 253). A látókör szélesítésével nem levetköznünk kell tehát saját „hagyományainkat”, hanem megismerni, elfogadni és szükség szerint felülbírálni azokat. Saját képzeletemben a gadameri hagyományfogalom megszemélyesedik egy, a retinánkon keletkező plusz réteg képeiben, amely bármilyen élményünk tapasztalása során életünk végéig ott van, és amelynek működési mechanizmusait, ha meg tudjuk fejteni, a magunk javára fordíthatjuk. Az alfejezet kérdéskörét összegezve: a művészeti alkotások befogadásakor, amely a tapasztalatszerzés és a tradíció, ezek gadameri működésének figyelembevételével az egyén felülírhatja vagy éppen megerősítheti az addig kialakított, bármilyen

témával kapcsolatos saját igazságait, ismereteit. A lényeg, hogy a műalkotás a lényére hat, és a személyiségének a változásait indikálhatja.

Az építészet mint művészeti ág GADAMER nézete alapján

GADAMER szerint az igazi műalkotás az, „ami minden téren és időn kívül, a megélés jelenében esztétikai élmény tárgya” (GADAMER 1984: 122). Az épített környezet ez alól pedig nemhogy kivétel, de minden más művészeti ágnak is a hordozója egyben (múzeum, színház, hangversenyerem, középület, lakóépület, főtér stb.). GADAMER (és Heidegger is) az építészetnek kitüntetett szerepet gondol. Ez az a művészet, amelynek mindig is volt és mindig is lesz befolyása valamennyi társadalom valamennyi tagjára, és amellyel minden embernek saját, folyamatosan változó viszonyrendszere alakul ki.

Személyes meglátásom, hogy az építészet művészeti ággá történő kinyilvánítása a mai korban hatalmas felelősséget ró az építész társadalomra. Nem szabad elfelejtkeznünk az ezzel a magatartással járó szemlélet, tervezői morál és alázat elsajátításáról, illetve adott esetben annak a képességnek a gyakorlásáról, hogy a gazdasági vagy egyéni előrelépési előnyöket háttérbe szorítsuk. Az építészet – csakúgy, mint bármely másik művészeti ág vagy foglalatosság – különböző szinteken, különböző mértékű értékteremtéssel végezhető. Mi több, az építészeti felelőssége nemcsak saját maguknak, de embertársaiknak a lehető legmegfelelőbb (gondolok itt a fogalom lehető „legemberibb” értelmezésére), funkcióját teljes mértékben kielégítő élettereket biztosítani. Természetesen az építkezések megvalósulásához rengeteg szempontrendszernek egyaránt megfelelő és kompromisszumokkal teli döntéssorozatot kell végigvinni, de esszémben szeretném a legalapvetőbb, az emberi természet számára leghasznosabb, legegészségesebb, nyugalmat, ezáltal pedig egyéni és kollektív fejlődést biztosító, tudatos tervezési szemlélet szempontját prioritásnak tekinteni, ennek az elsődlegességét hangsúlyozni – elvégre az építészet létrejöttének a természetes emberi igényünknek az okozata. Természetesen mára a legtöbb szituációban a profit maximalizálása és a beavatkozás gyorsasága dönt a legalapvetőbb kérdésekben is, de szerencsés esetben tartom, ha tervezőként nem az utóbbi két szempont szorongatása határozza meg a döntések nagy százalékát.

A kortárs építészet próbája

Az okulárcentrizmus a kortárs építészetben

Dolgozatom második fejezetében szeretném azt az utat kutatni, amely a jövőbeni építészetet, az általunk is tervezett, épített környezetet méltóvá teszi a gadameri művészetfogalomhoz. Szeretném – szintén a teljesség igénye nélkül – részletezni, hogy egyes gondolkodók mit látnak veszélynek, téves utaknak, és milyen kialakult problémák megoldását látják kihívásnak a kortárs építészetben.

Heidegger gondolataival kezdeném a 20. és 21. századi építészet egyik fő problémájának felfejtését. „Az újkor alapfolyamata, a világnak, mint képnek meghódítása” (PALLASMAA 2018: 30). Heidegger elismeri – és természetes folyamatnak tekinti –, hogy modern társadalmunk továbbvitte a látás privilegizálását, de ennek negatív hatásait erősnek, károsnak és elhatalmasodónak tartja. A látás hegemoniája először ragyogó víziókat, de hamar csak nihilisztikus tekintetet szül (PALLASMAA 2018: 30). JUHANI PALLASMAA többek között *A bőr szemei* című művében is sok fejezeten át foglalkozik a kortárs építészetben érzékelhető okulárcentrikus, látványelemekkel dolgozó tervezői magatartás hibásságával, valamint azzal, hogy mennyire egyértelműen eltűnt más érzékek (a tapintás, a hallás, az ízlelés, a szaglás, a természetes fényérzékelés stb.) gazdagsága vagy egyáltalán létezésük tudatos felismerése a vizuális szempontok mellett (PALLASMAA 2018: 36–55). Példának többek között Luis Barragán építészről idéz, aki a 20. és 21. század divatjának is tekinthető sokemeletes, üveglapablakokból épülő irodaházak, lakóházak tervezőit bírálja az intimitás, a természetes árnyékosság és otthonosságérzet (amely biztonságérzetként is értelmezhető) megteremtési lehetőségének elvételeért (PALLASMAA 2018: 70). Amikor ez történik, ez a fajta építészet már nem felel meg GADAMER – kiindulásunknak választott – építészetfogalmának. Ahogy *A szép aktualitásában* írja (Bonyhai Gábor fordításában): „A modern művészet egyik alapvető törekvése, hogy át szeretné hidalni azt a távolságot, melyet a nézők, a fogyasztók, a közönség a művészettel szemben tart” (NET2). Az arányok szélsőséges eltolódása növeli a távolságot (akár tudat alatt) a művészet és annak mindenkori megtapasztalója között.

Az érzékek és az érzékelés az építészeti műalkotásokkal való találkozáskor

A szem és a látás korántsem élvezett ekkora kitüntetett szerepet a modern kort megelőző időkben. PALLASMAA összefoglalása alapján több gondolkodó is a tapintást, vagyis a taktilis érzékelést jelöli meg a legalapvetőbb és elsődleges érzékelési módnak. Berkeley és Hegel azt állították, hogy a tapintás nélkül képtelenek lennének a termélységet érzékelni; hogy lényegében látáskor a tapintással szerzett emlékeinket hívjuk segítségül. Bernard Berenson szerint „a valódi műalkotás a tapintás képzetes érzeteit hívja elő, és ez a stimuláció élettapasztalat-gazdagító” (PALLASMAA 2018: 63). MERLEAU-PONTY filozófiáját alapul véve az ember a test és a tudat szoros összekapcsolódásával a folyamatosan mozgásban lévő világ tapasztalásának állandó eleme. A látás az érzékelés egy módja, de nincs okunk elsődlegesnek gondolni a többi között. „Mivel a dolgok és a testem ugyanabból a szövetből vannak, testem látásának valamiképp bennük kell megszületnie, illetve nyilvánvaló láthatóságuknak egy titkos láthatósággal kell megkettőződnie testemben: „a természet belül van” – mondja Cézanne. MERLEAU-PONTY így ír a látás és a tapintás közötti összefüggésről: „minőség, fény, szín, mélység, amelyek itt vannak előttünk, csak azért vannak itt, mert visszhangot keltenek a testünkben, mert az befogadja őket” (NET3). Egy másik értekezésében pedig így fogalmaz: „Látjuk a tárgyak tömegét, bársonyosságát vagy épp keménységét, Cézanne szerint még a szagát is” (MERLEAU-PONTY 1996: 76–90).

Ezt a jelenséget legkönnyebben a festészetben tapasztalhatja meg a mai kor embere. A *Blue eyes* című MATISSE-festményen is a hangulat, az évszak, a fény érzete a bőrön, a tompa beszűrődő zajok mind-mind érezhetőek.

A multiszenzorális tapasztalatot, azt a valóságérzetet, amelyet az összes érzékszervünk állandó összjátéka során tapasztalunk, valóságnak fogjuk fel. Minél koherensebb az érzet, annál valóságosabbnak éljük meg. (Például MATISSE festményéről nem gondoljuk, hogy a saját valóságunk, de el tudjuk képzelni, hogy akár egy lehetséges, tőlünk messze létező valóság.)

HENRI MATISSE: *Blue eyes* (NET4)

Amikor épített környezetben vagyunk, szintén a testünk áll a tapasztalásunk középpontjában. „A világ a testben tükröződik, és a test a világba vetül ki. Amikor emlékezünk, ezt éppannyira testünk, mint idegrendszerünk és agyunk révén tesszük” (PALLASMAA 2018: 65). PALLASMAA így ír az építészet céljáról: „Az építészet nem izolált és csak önmagunknak elégséges artefaktumokat hoz létre, hanem olyanokat, amelyek figyelmünket és léttapasztalatunkat szélesebb horizontra helyezik. Ezenfelül szellemi és anyagi struktúrákat kínál a társadalmi intézmények, valamint az évszakok váltakozását, a Nap pályáját és az órák múlását” (PALLASMAA 2018: 59).

Szemléltetésként a sokat idézett JUHANI PALLASMAA által tervezett, észak-írországi családi házat mutatom be. A természettel harmonizáló épület mind formáiban, mind anyaghasználatában, mind tájolásában és a fény beengedésében, illetve végigvezetésében egyszerű gondolatiságot mutat. A koncepció tiszta, az eredmény egységes, de összetett. Nincs, amit hiányként élnénk meg, de feleslegesnek sem tekinthetünk semmit. A ház neve: *The Nature of Silence*.

JUHANI PALLASMAA: *The Nature of Silence* (NET5)

A középületek közül PETER ZUMTHOR kortárs svájci építész egyik munkáját, a Vals völgyében épült termálfürdőt szeretném példának állítani. A formai visszafogottság, a hegyekbe olvadó anyag- és színválasztás mind az érzékeink, a tapintás, a hallás, a szaglás és az ízezés előtérbe kerülését segítik. Amíg a szemünk megpihenhet a síkok látgy váltakozásán, és a pszichénk megnyugodhat a természet közelségében, addig a többi érzékszervünk is gazdag környezetbe kerül.

PETER ZUMTHOR: Fürdő, Vals (NET6)

A második középületi példa szintén kortárs építész műve. STEVEN HOLL amerikai építész, aki szintén nagy hangsúlyt fektet többek között az érzékek sokszínű játékára is az épületei tervezésekor. A kansas cityi Nelson–Atkins Művészeti Múzeum alapfunkciója a különböző művészeti ágakban készült műalkotások befogadása, azok előtérbe helyezése és sokszínű bemutatásának biztosítása. Az alkotó más múzeumprojektjeit is elemezve láthatjuk azt a fajta tervezői szemléletet, amely az egyedi projektek problémaköreire teljesen eltérő, specifikus választ keres, majd talál.

STEVEN HOLL: Nelson-Atkins Művészeti Múzeum (NET7)

Összefoglalás

Ipari termék- és formatervező mérnöki alapidplomával rendelkezve, elsőéves építőművész mesterszakos hallgatóként ebben a személyes hangvételű dolgozatomban az építészeti pályához való vonzódásom okainak egyikéről kezdtem el mélyebben gondolkodni. Mint sok más szakmabeli, én is szeretném, hogy az épített környezetünk szerte a világban a lehető leghumánusabb, az emberi lét mély ismeretein alapuló tervezési magatartásról árulkodó és fejlődésre motiváló lenne. Esszémben a kortárs építészetről, annak érzékek általi megtapasztalásáról gondolkodtam a művészet fogalmának egyik legizgalmasabb meghatározását alapul véve. Dolgozatomban bizonyos elméleti kérdések felvetése mellett konkrét épületek példáival szeretnék inspirációt adni a kortárs építészet „érzékelésirányú” területeinek vizsgálására, akár tervezőként, akár tapasztalóként történő figyelembevételére.

Irodalomjegyzék

HANS-GEORG GADAMER 1984. *Igazság és módszer*, Gondolat, Budapest.

JUHANI PALLASMAA 2018. *A bőr szemei*, Typotex Elektronikus Kiadó Kft., Budapest.

MAURICE MERLEAU-PONTY 1996. Cézanne kételye, *Enigma* 1996/3, 76–90.

Internetes források

NET1 = LOBOCZKY JÁNOS: *Az esztétikai tapasztalat olvasása Gadamer hermeneutikájában*, real.mtak.hu/34244/1/Loboczky_Janos_Az_esztetikai_tapasztalat_olvasasa_Gadamer_hermeneutikajaban_u.pdf (utolsó letöltés ideje: 2020. 06. 28.)

NET2 = HANS-GEORG GADAMER: *A szép aktualitása*, btk.ppke.hu/uploads/articles/5991/file/gadamer.pdf (utolsó letöltés ideje: 2020. 06. 28.)

NET3 = MAURICE MERLEAU-PONTY: *A szem és a szellem*, esztetika.elte.hu/baranyistvan/files/2012/02/Merleau-Ponty_A_szem_%C3%A9s_a_szellem.pdf (utolsó letöltés ideje: 2020. 06. 28.)

NET4 = HENRI MATISSE: *Blue eyes*, henri-matisse.net/paintings/cy.html (utolsó letöltés ideje: 2020. 06. 30.)

NET5 = JUHANI PALLASMAA: *The Nature of Silence*, gokymi.com/en/kohde/villa-of-silence/ (utolsó letöltés ideje: 2020. 06. 30.)

NET6 = PETER ZUMTHOR: *Fürdő, Vals*, graubuenden.ch/en/regionen-entdecken/geschichten/therme-vals (utolsó letöltés ideje: 2019. 12. 30.)

NET7 = STEVEN HOLL: *Nelson–Atkins Művészeti Múzeum, Kansas City*, archdaily.com/4369/the-nelson-atkins-museum-of-art-steven-holl-architects (utolsó letöltés ideje: 2019. 12. 30.)

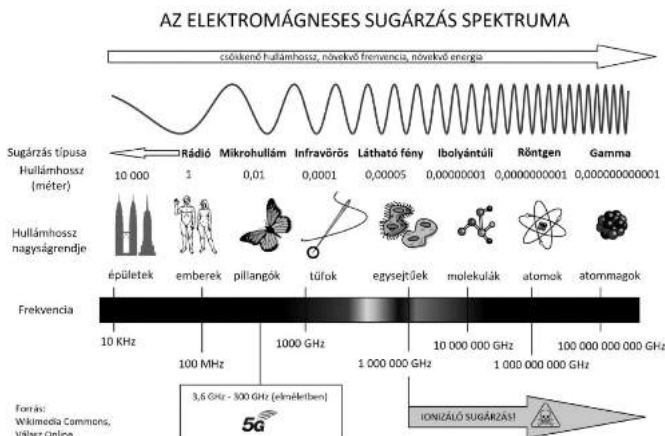
SÖRÖS CSABA

5G – körbe-körbe

Bevezetés

Az elmúlt időszakban meglehetősen elszabadultak a rémhírek az 5G és a koronavírus kapcsolatát illetően. Mivel egy olyan cégnél dolgozom, amelynek az 5G-fejlesztés az egyik fő profilja, szeretném elmagyarázni, hogy mi is az az 5G: mit jelent benne a G, és miért éppen 5, hogy miért volt Vuhanban, és miért lesz ez jó vagy rossz nekünk, vagy hogy mennyire pusztítja a környezetet.

Kezdjük a fizikai részével. Az elektromágneses sugárzás egy forrásból induló, közvetítő közeg nélkül haladó hullám, amelynek részecskéi a fotonok. Ezeket a frekvencia szerint¹ vagy a hullámhossza alapján csoportosítják. Ez az, amit a neve elmond, tehát hogy egy-egy hullám milyen hosszan nyúlik meg, és egyesek erre hivatkozva szokták az 5G-t a rákkal és a vírusokkal társítani. Ezzel csupán annyi a gond, hogy amióta a bolygó létezik, az élőlények használják a sugarakat. Miért is? Azért, mert a fény – legalábbis az, amit mi látunk belőle – a 380 és a 780 nanométeres hullámhossz között található. A nanométer a méter milliárdod része, vagyis olyan, mintha az egyes elé 9 db nullát írnánk még – ennyire apró.

Sugárzásspektrum (NET1)

¹ Vagyis hogy adott idő alatt mennyi hulláma van a sugárzásnak.

Nem kívánom felsorolni az összes csoportosítást, ami az ábrán található, illetve hogy a Föld légköre átengedi-e az egyes típusokat, vagy sem. Mindez csupán azért fontos, mert az a fény, amit mi látunk, a Napból jön.

Csak hogy a „G-keket” is rendbe rakjuk: A G a generáció rövidítése, egész pontosan a mobiltelefon-hálózatok generációit jelöli. Az 1G a 450 MHz – 800 MHz közötti tartományban sugároz, a 2G 800 MHz – 1,8 GHz között, a 3G az 1,8 GHz és a 2,5 GHz tartományában – ez utóbbi az, amit a legtöbb ember biztosan hord vagy hordott magával –, a 4G 2 GHz – 8 GHz között (manapság a közép és felső kategóriás telefonok már biztosan 4G-kompatibilisek, ez a hullámhossz az, ami már bírja a folyamatos videók nézését probléma nélkül. A mértékre és a hogyanokra nemsokára rá is térünk.

A tanulmányom fő témája azonban a 600 MHz és a 39 GHz között sugárzó 5G. Miben más ez, mint az előbbiek? Látható, hogy ez milyen nagy frekvencián mozog a többihez képest, de egy rövid számolás után egyértelművé válik, hogy a fent bemutatott skálának akkor is csak nagyon-nagyon kis része.

A város az város

Szedjük ízekre az egyik kedvenc konteómat, és azalatt megtanuljuk, hogy miért és hol bukik el. Az 5G ellen tiltakozók egyik legnagyobb érve, hogy Vuhanban tört ki a Covid, és ott voltak az első 5G-antennák. Mindez ott bukik meg, hogy valójában Dél-Koreában voltak az első antennák, ahol a vírus egészen kezelhető szinten ütötte fel a fejét. Az antennák és a vírus közötti „összefüggés” egy banális tényen alapszik: mindkettő nagyvárosokban jelent meg először. Az 5G-t jobban megéri oda telepíteni, ahol használják is, a vírus pedig a magasabb népsűrűségű településeken terjed a legjobban.

Az 5G-antenna mint Arkhimédész halálsugara

Arkhimédész, az ókori görög feltaláló ismert volt számos katonai fejlesztéséről. Ezek közül az egyik legnagyobb hírverést az ún. „halálsugara” kapta, amely elvileg hajókat gyújtott fel (bár bizonyítékokat azóta sem találtak erre). Az 5G-antennák sugárzásáról is ehhez hasonló dolgokat állítanak.

A tanulmányom elején említett fizikai tulajdonságokból következik, hogy az 5G nem süti meg az emberek, madarak agyát, nem teszi tönkre az élőlényeket. Az a „sugár”, amelyik valóban képes ehhez hasonló dolgokra, az ionizáló tartományban helyezkedik el (az ábrán jobb oldalt), és ha csak nem megy az ember plutónium

közébe, a legnagyobb problémája az UV-tól lehet, amennyiben nem keni be magát naptejjel. (Megjegyzendő, hogy az egyetlen 5G-vel foglalkozó „tanulmány”, amely halott madarakról számolt be, egy olyan webes tartalomgyártótól származott, aki szerint a Föld lapos...)

Az 5G működése

Nézzük meg közelebbről, mi is a különbség az 5G és a 4G között. Mindkettő rádióhullám, és adatot közvetít. A hasonlóságok ennyiben még nem merülnek ki: a 4G bevezetésekor is hasonló világvége-jóslatokat hallottunk, csak ezek kevésbé terjedtek a neten, mert akkoriban még kevesebb ember használt mobilnetet, hisz annak úttörését épp a 4G hozta el.

Itt felmerül a kérdés: ha van már egyszer 4G-nk, mobilnettel a telefonon, miért is lenne szükségünk 5G-re? Miben más ez, mint az elődje? A rádióhullám és az arra való adat ültetése egy külön tanulmányt érdemelne, a lényeg viszont az, hogy ha nagyobb a tartomány, akkor több adat is fér rá. Ez pedig azt jelenti, hogy a videófelbontás, a hangfájlok mérete vagy épp a közösségi médiára feltöltött fotók felbontása is nagyobb lehet. Ez önmagában még nem kifejezetten nevezhető életváltató eseménynek, de ha hozzávesszük, hogy a késleltetés (amíg az egyik eszközből kiinduló adat megérkezik a másik eszközig) is sokkal kisebb lesz, az már sok érdekes dolgot hoz magával. Ennek segítségével – és persze a robotika fejlődésével – lehetséges lesz akár egy másik földrésről is alávetni magunkat orvosi műtéteknek. Amikor az embert műtik, fontos, hogy azonnal, a lehető legkisebb késleltetéssel tudjon az orvos reagálni, ez a mai technológiákkal akár pár másodperc is tud lenni, hisz – és most csatolunk vissza – egy műtéthez nem lehet pixeles videót használni, hanem jó felbontású, részletes videófolyam kell. Még ha a távműtét nem is lenne a mi világunk (elég ritkák egyelőre, de már történtek ilyen operációk), akkor is rengeteg mást tud még nyújtani számunkra ez a technológia.

Ezzel már a jó minőségű videóstream folyamatos lesz, és azontúl, hogy kényelmes videómegosztó honlapokon a kedvenc klipünket szép felbontásban látjuk, például az önvezető gépek képfeldolgozó algoritmusainak is szükséges lehet. Nem lenne lehetséges az autónak felmérnie az akadályt, az elé beguruló labdát, ha a videó szaggatna, mint pár éve még a netes videók nagyobb része. Az önvezető járművektől egyelőre még sokan ódzkodnak – ami teljesen érthető –, de például a Honvédkórházban már önjáró robotok visznek eszközöket, amelyek az ápolók, nővérek túlterheltségét nagy arányban csökkentik.

És ezzel el is érkeztem a számomra legfontosabb ponthoz, az 5G egészségügyi felhasználásához. Manapság mindenkin szenzorok lógnak, és – még ha nem is vesszük észre – a telefonunkban is ott van a giroszkóp, a GPS és számtalan érzékelő, amelyek adatokat mérnek. Okosórák, -karkötők, -cipők, amelyek mind adatokat rögzítenek és küldenek tovább. Ha azt szeretnénk, hogy a lehető leggyorsabb, legkényelmesebb ellátásban legyen részünk, akkor ezeknek az adatfolyamatoknak hibátlanul, gyorsan és nagy mennyiségben kell folyniuk. Jó példák erre a csupán néhány éve létező vércukorszenzorok, amelyek Bluetooth-technológiát használva küldik tovább az okostelefonunkra az adatokat, azok pedig onnan jutnak el a kezelőorvoshoz. Ez sokkal gyorsabb, akár folyamatos kapcsolatot tudna létesíteni az 5G-vel, és nemcsak adott időközökben tudna mérni, hanem amennyiben mindezt összekapcsolhatjuk egy inzulinpumpával is, akkor a cukorbetegnek már-már teljesen úgy élhetnének, mint akik normálisan működő hasnyálmiriggyel rendelkeznek.

Ha nem akarunk ennyire a kibernetika felé menni, vegyünk csak példának egy 24 órás vérnyomásmérőt, amellyel a betegnek be kell mennie a kórházba, ahol feltöltik az adatokat a gépre, majd megnézik és megbeszélik az eredményeket. Ez a folyamat a páciensről és az orvostól is minimum egy órát vesz el. Ha viszont a gép képes elküldeni az adatokat, akkor voltaképpen csak a gép visszaadása és maga a konzultáció az egyetlen időigényes dolog. Folyamatában elképzelve mindez ahhoz hasonlítható, mint amikor régebben (5-10 éve) még a digitális kamera memóriájából kellett a gépre feltenni a fotókat, majd e-mailben elküldeni, míg most egy chatalkalmazáson belül egyszerűen továbbíthatjuk, amit szeretnénk. Habár ezeket többé-kevésbé a 4G is tudja piciben, az 5G további előnye, hogy kevésbé lesz tele. Manapság leterheltek a hálózatok, mert napról napra több okoseszköz kapcsolódik az internetre. Az 5G ezt a határt is igen erősen kitolja, így nem lesz probléma a napról napra növekvő eszközszám sem.

Az 5G hátrányai

Idáig csak szépet és jót mondtam róla, de azért ennek is megvannak a maga negatívumai, az 5G által használt technológia sem hibátlan. Az egyik legnagyobb hátránya – mint minden új elektronikai-informatikai technológiánál –, hogy egyelőre drága. Ez főleg azért aggasztó, mert a hullámok mérete miatt sűrűn lerakott antennák keltenek, hiszen nagyjából bárhol „elakadhatnak”.

A másik nagy veszélye az 5G-nek nem is maga a technológia, hanem sokkal inkább annak használata. Ha folyamatosan megtehetjük, hogy a monitort bámuljuk, jó eséllyel meg is tesszük. Továbbá, ha minden adatunkat – köztük az egészség-

ügyeket is – neten keresztül küldjük, akkor az a digitális bűnözés aranykorát fogja jelenteni.

Az adatmennyiség növekedésével a techcégek, mint amilyen a Facebook vagy a Google, amelyek épp ebből élnek, még gyorsabban tudnak majd reagálni: például ha a neten lévő szenzor párás levegőt érzékel, párátlanító reklámot küld nekünk, ha száraz a levegő, párologtatót – és nem kell a science fiction szintjéig elmennünk, hogy egyéb hasonló eseteket el tudjunk képzelni.

Kegyelemdöfés

Eddig az 5G fizikáját, előnyeit és a legnagyobb hátrányát mutattam be. Egy vele kapcsolatos gyakori összeesküvés-elméletre szükséges még azonban rámutatnom: sokan hiszik úgy, ha az 5G káros sugárzása egyelőre még nem, akkor nagyjából öt év múlva bizonyosan hatni fog. Ezt a vitát zárja rövidre egy hét éve folyó kutatás végeredménye (ICNIRP 2020: 1–2). Az ICNIRP (International Commission on Non-Ionizing Radiation Protection) egy nemzetközi ellenőrző szervezet, amely megállapította, hogy az 5G az egészségünk szempontjából is biztonságos.

Zárás

Az 5G-re ugyanaz igaz, akárcsak a régebbi mobilhálózatokra, a lőporra vagy épp az atomtechnológiára: önmagában egyik sem veszélyes, csak okosan és jól kell használnunk őket a pusztítás és kártevés helyett.

Internetes források

NET1= *Sugárzástípusok és hatásaik*, valaszonline.hu/wp-content/uploads/2019/10/EM_Spectrum_Properties_edit.svg_-1024x685.png (utolsó letöltés ideje: 2020. 07. 16.)

NET2 = *ICNIRP Media Release 110320*, icnirp.org/cms/upload/presentations/IC-NIRP_Media_Release_110320.pdf
(utolsó letöltés ideje: 2020. 07. 16.)

SZABÓ VIVIEN

Koronavírus 2020. 03. 22-ig

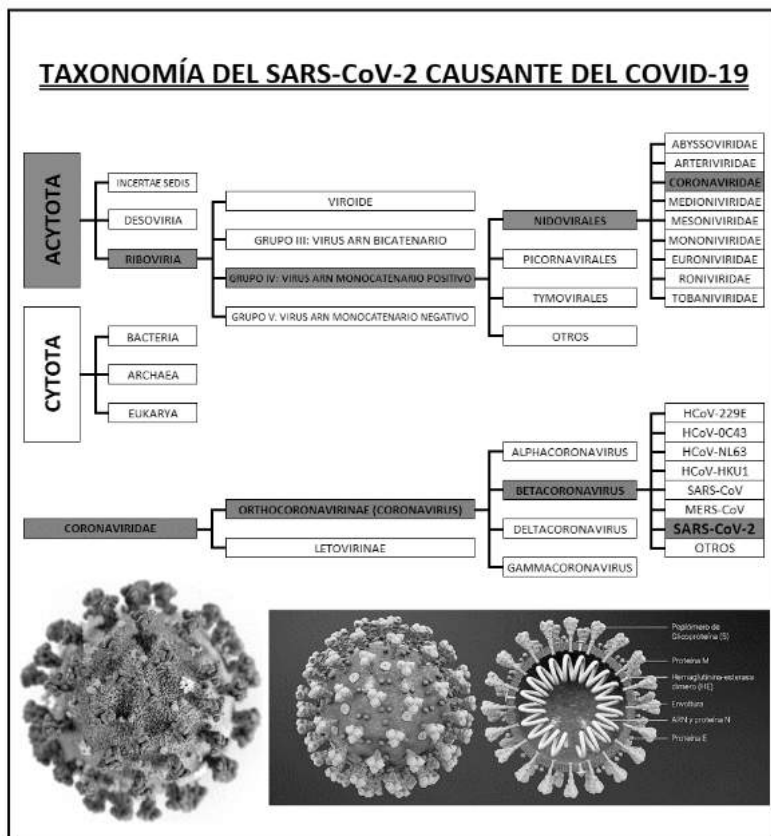
Bevezetés

„Koronavírus”, vagyis az egyetlen fogalom, amely az egész világon minden embernek ugyanazt jelenti. Az elmúlt hónapokban különböző hangsúllyal emlegettük: „a koronavírus miatt nem lehet...”, „de jó, a koronavírus miatt itthon maradhatok...” – és mostanság nagyjából akármelyik élethelyzetünket megindokolhatjuk ezzel. Már a gyerekek szájából is egyre többször hallani, hogy „koronás vagy”, továbbá folyamatosan jelennek meg a vírus ihlette játékok, tetoválások, plüssfigurák, torták stb. A járvány miatt nagyszüleink hónapokig csak az ablakból integettek, mindenki megtanult online vizsgázni, és már senki sem egy háztartásbeli nőre gondol, amikor azt mondjuk, „home office”-ban dolgozik. Társadalmi hatásairól, gazdasági kimeneteléről, egyéb szociális és politikai vonzatairól külön tanulmányt lehetne írni, hiszen alapjaiban rengette meg a világot, és teljesen új határokat feszeget, ami a modern világ legnagyobb hibáit veti a szemünk elé.

A jelen tanulmányomban viszont – a társadalmi hatásai helyett – magát a vírust szándékozom bemutatni: annak biológiai hátterét, fertőzési mechanizmusát, lefolyását és egészségügyi hatását.

A vírusokról általában

A Baltimore-osztályozás szerint három nagy ágat különböztetjük meg a vírusoknak: DNS-vírusok, RT- (vagyis a reverz transzkriptáz) vírusok és RNS-vírusok. A koronavírusok az utóbbiak családjába tartoznak, ezért ezeket fogom a továbbiakban kifejteni. Ezen a víruscsaládon belül található a dsRNS-t, amely a reovírusok osztályát alkotja, illetve ezen a családon belül találjuk még az ún. (–)ssRNS csoportot, amely két osztályt is tartalmaz: az orthomyxovírusokat és a rhabdovírusokat. A harmadik csoport a (+)ssRNS, ezen belül a picornavírusok találhatóak. A picornavírusok osztálya jelenleg 46 fajból áll, amelyek összesen 26 különböző nemzetségbe tartoznak. Az újfajta SARS-CoV-2 vírus a Betacoronavirus nemzetségbe, a Coronaviridae családba, a Nidovirales rend IV. csoportjába tartozik, a pozitív szálú ssRNS vírusok közé.

A vírusok osztályozása

A SARS-CoV-2 (angolul: severe acute respiratory syndrome coronavirus 2) egy fertőző humán betegség. Ez a vírus okozza a COVID-19 pandémiának nevezett járványt. A koronavírus Vuhanból indult ki, ezért az elején vuhani koronavírus-járványnak is nevezték, azonban ezt később, 2020. február 11-én át kellett keresztelni.

2020 januárjában izolálták először, és ekkor kezdődtek meg azok a kutatások, amelyek kimutatták, hogy a vírus tüskefehérjéjének nagyobb a kötődési affinitása az emberi ACE2 receptorhoz. A SARS-CoV épp emiatt kevésbé volt fertőző, mint az újonnan kialakult SARS-CoV-2 vírus. 2020. március 21-én a Pécsi Tudományegyetem kutatócsoportja bejelentette, hogy sikerült meghatározni a COVID-19 betegséget okozó vírus teljes genomját. A pozitív szálú ssRNS vírusban nincsen reverz transzkriptáz. Egyik fő tulajdonsága emellett, hogy az RNS-ből egyszerre RNS-t képes csinálni a genom kódolja hozzá a polimerázt. Egy kínai szakértő szerint az új

SARS-CoV-2 koronavírus egy teljesen új vírus, amely nem a 2012-es SARS vagy MERS mutációja.

A COVID-19 története

Vuhan városából indult ki, az ottani vadhúspiacokat tették felelőssé a vírus kialakulásáért. Az első fertőzöttek dél-kínai-tengeri (Huanan) állatokat és vadhúsokat árultak. Vannak olyan állatok, amelyeket elfogyasztva az emberek szervezetébe is bejuthat a vírus – ugyanilyen volt például a MERS és a SARS vírus is. Miután bejutott az emberbe, onnan valószínűsíthetően emberről emberbe „vándorolt” cseppfertőzéssel. Az állatról emberre terjedő betegséget zoonózisnak hívják – ez jelen esetben egy denevérből indulhatott ki, hiszen a genetikai elődje megegyezik.

2019. december 1-jén diagnosztizálták az első beteget. A statisztikák szerint 41 betegből 13-nak nem volt kapcsolata a húspiaccaal. Ezután a kutatók mintákat vettek, és a tobzoskát azonosították lehetséges forrásként. A tobzoskát a kínai gyógyászatban gyakran felhasználják, de ezt nem tudták bizonyítani, mivel az egyezés 99%-os volt csak, ez nem volt elég egy tudományos bizonyításra.

A vírus genomjáról a magyar kutatócsoportnak köszönhetően elég sokat tudunk. Többek között azt, hogy a genomjának hossza és mérete 29 903 nukleotidból áll. Ez nagyon fontos információ ahhoz, hogy megértsük, hogyan működik és hogyan fertőz. A vírusgenom négy esszenciális szerkezeti fehérjét kódol: a tüske (S) glikoproteint, a burkoló (E) fehérjét, a mátrix (M) fehérjét és a nukleokapsid (N) fehérjét. Ezek a felfedezések adtak lehetőséget arra, hogy megkezdhessék a vakcinák elkészítését. Elemzések szerint az első SARS-CoV vírus genomszekvenciája 70%-ban egyezett meg az új SARS-CoV-2 vírussal, ezzel szemben 80%-ban hasonlított a denevérekben található vírushoz. Ez a betegség súlyos akut légzőszervi szindrómát okoz.

A fertőzés kimutatására egy ún. PCR-tesztet használnak, ez a leghatékonyabb és a leggyorsabban kimutatható teszt. Kína bejelentése szerint naponta 1,7 millió tesztkészletet gyártanak. A teszt akár pár óra alatt is ki tudja mutatni a koronavírus jelenlétét, illetve képes annak biztos kizárására is.

A tesztelés folyamata a következőképpen zajlik: két pálcával mintát vesznek az orrból és a garatból, majd a pálcákat transzportfolyadékba teszik, utána pedig szobahőmérsékleten tárolják, amíg a laboratóriumba nem kerül. A másik módszer az, hogy a vérből állapítják meg a koronavírus jelenlétét. Az orvosok szerint a tesztelés előtt fél nappal sem enni, sem inni, sem fogat mosni nem tanácsos, mert így nem biztos, hogy a teszt valós értéket fog prezentálni. A betegséget a 2004-ben kifejleszt-

tett, valós idejű reverz transzkripció-polimeráz láncreakció-vizsgálattal állapítják meg. A vírus ellen egyelőre még sajnos semmilyen gyógyszer nem áll rendelkezésünkre, ezért rendkívül fontos a korai észlelése, valamint a betegek mihamarabbi elszigetelése az egészséges populációtól. Legtöbbször a nyálban, a garatban és az orrban találták meg, azonban a southamptoni egyetem professzora, William Keevil azt állította, hogy „a COVID-19 vírus kimutatható volt szokatlan hasi tünetekre panaszkodó páciensek székletében, hasonlóan a 2002–2003-ban nemzetközi járványt okozó SARS-CoV koronavírushoz, ami az ürülék útján való terjedésre utal”. A vírus terjedésének pontos módja még nem ismert a kutatók előtt, azonban vannak, akik úgy gondolják, hogy az emberek között légúti cseppeken keresztül történik az átadás. Terjedési módja hasonló az influenzáéhoz, amelyet köhögés és tüsszögés során adunk át leggyakrabban az embertársainknak. A vírus a légzőrendszert veszi támadásba, hiszen az emésztőrendszeren keresztül a gyomorba kerülve elpusztul. Szájon vagy orron keresztül kerül be a légcsőbe, onnan pedig egyenes az útja a tüdőbe. Emiatt tanácsolják az orvosok, hogy ne érjünk az arcunkhoz – különösen az orrunk, a szájunk és a szemünk környékéhez –, mert a vírus innen jut be a legkönnyebben a fő légzőszervünkbe.

A betegség jellemző tünetei a láz, a száraz köhögés és a légszomj, lefolyása pedig a vérben lévő perifériás fehérvérsejtek számának csökkenésével, valamint tüdőgyulladással jár. Lappangási ideje a WHO szerint 2 és 10 nap, az NHC, vagyis a Kínai Nemzeti Bizottság szerint 10 és 14 nap, míg az Egyesült Államok CDC-je szerint 2 és 14 nap közé tehető (lappangási idő alatt azt értjük, amikor a vírus már bejutott a gazdaszervezetbe, az viszont még nem produkál tüneteket). A koronavírus azért is tartják ennyire veszélyesnek, mert egyes kutatócsoportok szerint a lappangási ideje alatt is képes fertőzni. Az emberek legnagyobb részénél a 14 napos lappangási idő reális, viszont vannak kivételes esetek is – ilyen volt például egy hetvenéves férfi is, aki ugyan fertőzészgyanus volt, mégis csak 27 nappal később produkálta a COVID-19 tüneteit.

Megelőzésében az orvosok a helyes és alapos kézmosást, valamint a fertőtlenítést tartják elengedhetetlennek. A fertőtlenítőszer lehetőleg tartalmazzon alkoholt, minél magasabb ugyanis az alkoholszázaléka egy ilyen szernek, annál hatékonyabban képes elpusztítani a vírust, ti. a SARS-CoV-2 koronavírus lipidburkkal rendelkezik, amelyet az alkohol és a klór is képes megbontani (a lipidburkon elhelyezkedő fehérje kör alakú – innen kapta a korona nevet). A meleg vizes és szappanos kézmosás tartson legalább 20-30 másodpercig. Ajánlott kerülni a nagy tömeget, illetve minden olyan rendezvényt, ahol fennáll a fertőződés veszélye. Minden esetben kerülni kell a fertőzött személyekkel való érintkezést. Mellőzni

kell az ismeretlen eredetű hús- vagy tejtermék fogyasztását. Ahogy korábban említettem, a kutatók azt feltételezik, hogy széklet is képes fertőzni, ezért a megfelelő WC-higiéncia szintén rendkívül fontos.

A védőmaszkok használatával kapcsolatban több téves hír is keringett. A védőmaszk-használat nem az egészséges ember védekezőszere, hanem beteg emberek óvják meg ezzel egészséges társaikat. Sok ember tévesen használja, így még nagyobb veszélynek teszi ki magát, hiszen beteg embertársainknak nem jut a maszkból a hatalmas felvásárlás miatt. Alapvetően kétfajta maszk létezik: az N95 légszűrő maszk, amely képes a vírusokat is megszűrni – ezeket a maszkokat az igazoltan beteg, illetve az egészségügyi személyzet használja. Gyanús esetekben a maszkok másik fajtáját, az FFP maszkokat ajánlják. A védőmaszkok mechanikája, hogy réz-oxiddal fogják fel a különböző, levegőben terjedő szennyeződések, baktériumokat és vírusokat. Az FFP maszkokat három különböző csoportra oszthatjuk: FFP1-re, FFP2-re és FFP3-ra a szűrési hatékonyságuk alapján (sorrendben: 80%, 94% és 99%). Az FFP1 a port szűri ki, míg a FFP2 jelzésű már véd a vírusok ellen, az FFP3 pedig öt százalékkal hatékonyabban teszi ugyanezt.

Lefolyása, tünetei, kezelése

A betegség lefolyása viszonylag gyors. A koronavírus tünetei a tüdőgyulladáséhoz nagyon hasonlóak: láz, száraz, köpetürítéssel nem járó köhögés, légzési nehézségek, izomfájdalmak, fáradékonyság. Komputertomográf-felvételek segítségével meg tudjuk vizsgálni a tüdők állapotát. A CT-képeken láthatjuk, hogy a tüdőhörgöcskék folyadékkal telnek meg, ezek tejüvegszerű homályos foltokként jelennek meg a felvételeken.

Lefolyásának három fő kimenetele lehet, miután a SARS-CoV2 koronavírus megfertőzte a gazdatestet, vagyis beépült a felsőlégutak nyálkahártyájába, és elkezdett szaporodni. Az első kimenetel mindenki számára a legkedvezőbb: egyszerű légúti tünetekkel jár, enyhe lefolyású betegség, legtöbbször észre sem vesszük, hogy fertőzöttünk vagyunk. A második eset a nem életveszélyes lefolyású tüdőgyulladás. A harmadik, az ARDS (vagyis az akut respirációs distressz szindróma) a legsúlyosabb kimenet, ez már egy életet veszélyeztető állapot. A légzőszervünk ekkor nem jut elég oxigénhez, ezáltal károsodik az összes többi szervünk is. Enyhe tünetekkel kezdődik, és nagyjából egy hétig tart, majd gyors romlás következik be, végül kialakul az említett szindróma. A dohányzóknál veszélyesebb ez az állapot, mivel a hörgők amúgy sem tudnak maguktól olyan mértékben tisztulni, mint a nem dohányzó emberek tüdőjében (a nemdohányosoknál ez az időszak rövidebb és gyorsabb lefo-

lyású). További problémát jelent az is, hogy az antibiotikum-rezisztens baktériumok megtámadhatják a tüdőt. A legsúlyosabb esetekben extrakorporális keringés- és légzéstámogatási technikákat szükséges alkalmazni. Ennek az eljárásnak a lényege, hogy közvetlenül juttat oxigént a vérbe, és nyeri ki onnan a szén-dioxidot, teljes mértékben kivonva ezzel a tüdő szerepét az oxigenizálásból.

„A koronavírus a tüdőhólyagocskák sejtjeiben szaporodik. Amikor a vírustól már nagyon sok lesz, a sejt szétesik, és azon a helyen gyulladásos reakció alakul ki. A sejtelhalás és a gyulladás megszünteti azt a felületet, ahol a tüdőben az oxigén és a szén-dioxid cseréje megtörténik. A légzőfelület beszűkülésével ráadásul a véráram is nehézkesebbé válik, a gyulladt területek kapillárisai nem tudnak megfelelően működni. Emiatt a jobb vérköri nyomás elkezd nőni, ami annyira terhelheti a szívet, hogy összeomlik a keringés” (NET6).

A gyógyszeres kezelésben thaiöldi orvosok értek el átütő sikereket HIV- és influenzagyógyszerek kombinációjával egy 48 órás kezelés során. Később, 2020 februárjában még egy hír érkezett, miszerint a lopinavir-ritonavir-osletamivir gyógyszerkeverékkel is sikerült meggyógyítani beteget. Svájci és brit kutatók kísérleteztek azzal, hogy cukormolekulák szerkezetét változtatták meg kisebb mértékben úgy, hogy az az ember számára még nem vált mérgezővé, viszont a vírusokat képes volt elpusztítani. Erről később egy tanulmányt is közöltek.

Összegezve, 2020 júniusában visszatekintve a vírusra, már sokkal többet tudunk a biológiai hatásairól, és pontosabb értékekkel számolhatunk a mortalitását illetően is. A COVID-19-et nemcsak a kimagaslóan nagy fertőzési rátája teszi veszélyessé, hanem a még nála is gyorsabb futótűzként terjedő összeesküvés-elméletek sokasága, amelyek belülről mérgezik a társadalmunkat.

Habár a legtöbben bizakodva tekintünk a jövőbe, és a számok alapján megnyugodva konstatáljuk, hogy a járványnak nemsokára vége, a legtöbb virológus szerint azonban ez csak a kezdet volt, és elkerülhetetlen a második hullám. Reményt adhat viszont, hogy a vakcinakészítés jelenleg is folyik, több ezer professzor és tudós megszállottan kutatja az ellenszerét ennek a pusztító vírusnak.

Irodalomjegyzék

DR. BOLDOGKŐI ZSOLT ENDRE 2019. *Sejtbiológia jegyzet 1. félév*, Szegedi Tudományegyetem Sejtbiológia és Molekuláris Medicina Tanszék, Szeged, 11. előadás

Internetes források

NET1 = avirosphere.blog.hu/2014/06/20/a_picornaviridae_csalad_filogenetikus_rendszere (Utolsó letöltés ideje: 2020. 03. 14.)

NET2 = medicalonline.hu/tudomany/cikk/kutatok_a_koronavirusrol (Utolsó letöltés ideje: 2020. 03. 13.)

NET3 = [thelancet.com/journals/lanres/article/PIIS2213-2600\(20\)30127-2/fulltext](http://thelancet.com/journals/lanres/article/PIIS2213-2600(20)30127-2/fulltext) (Utolsó letöltés ideje: 2020. 03. 22.)

NET4 = [thelancet.com/journals/laninf/article/PIIS1473-3099\(20\)30232-2/fulltext](http://thelancet.com/journals/laninf/article/PIIS1473-3099(20)30232-2/fulltext) (Utolsó letöltés ideje: 2020. 03. 22.)

NET5 = koronavirus.gov.hu/ (Utolsó letöltés ideje: 2020. 03. 13.)

NET6 = qubit.hu/2020/02/06/jankovics-istvan-virologus-az-uj-koronavirus-alig-fer-tozobb-mint-egy-atlagos-influenza (Utolsó letöltés ideje: 2020. 03. 14.)

NET7 = gov.uk/guidance/coronavirus-covid-19-information-for-the-public (Utolsó letöltés ideje: 2020. 03. 14.)

NET8 = worldometers.info/coronavirus/ (Utolsó letöltés ideje: 2020. 03. 22.)

NET9 = bbc.com/news/world-51235105 (Utolsó letöltés ideje: 2020. 03. 17.)

NET10 = who.int/emergencies/diseases/novel-coronavirus-2019~ (Utolsó letöltés ideje: 2020. 03. 22.)

PATAKI JÚLIA

A segítségnyújtás is lehet szenvedély

ILLYÉS GYULÁNÉ DR. KOZMUTZA FLÓRA gyógypedagógiai munkájának körvonalai

Bevezetés

Dolgozatomban ILLYÉS GYULÁNÉ DR. KOZMUTZA FLÓRA életével, ezen belül is gyógypedagógusi tevékenységével foglalkozom. Azért döntöttem a személye mellett, mert úgy gondolom, hogy a szakmán kívül nem sokan ismerik az ő valódi hivatását és munkájának érdemeit. Illyés Gyula feleségként és József Attila utolsó nagy szerelmeként Flóra neve és személye irodalmi vonatkozásban, műzsaként kerül ma is a legtöbbször felidézésre, pedig saját maga is nagy egyéniség volt, a gyógypedagógia megkerülhetetlen alakja, aki fontos témákkal foglalkozott, és szép eredményeket tett le az asztalra. Ahogy LÁNYINÉ DR. ENGELMAYER ÁGNES mondja nekrológiájában:

„Munkát adsz az utókornak, mert gazdag, szerteágazó és nagyidőt átfogó ez az életmű, hiszen sok-sok évtizeden át aktívan dolgoztál, szinte az utolsó pillanatokig a munka volt éltető elemed. Mégsem lesz nehez dolga a történetírásnak, mert az életmű olyan tiszta-ívű, értelmes egész, melyet az ember tisztelete és szeretete, a nehéz helyzetbe kerültek, az elesettek emberi méltóságának elismerése, az a meggyőződés fogott keretbe, hogy minden sérült ember alkalmas a harmonikus életre” (LÁNYINÉ 1995).

Írásomban az életmű áttekintése után fontosabb munkáival, érdemeivel foglalkozom behatóbban. Háttérként röviden felvázolom a gyógypedagógiai pszichológia magyarországi kialakulását, valamint Szondi Lipót munkásságát.

Az életpálya áttekintése

Csernefalvi Kozmutza Flóra 1905. november 21-én született Budapesten csernefalvi Kozmutza Hermil és Nieszner Flóra lányaként. Testvérei Mária, Pál és László (NET1).

Édesapja nagyon művelt ember volt, olvasta a magyar és a világirodalom klasszikusait, valamint több nyelven beszélt, és a gyerekeitől is ezt a széleskörű tájékozottságot várta el.

Kozmutza Flóra 1925-ben érettségizett a Zrínyi Ilona Leánygimnáziumban. Ezután a Pázmány Péter Tudományegyetemre járt magyar–német–francia szakra, majd 2 évig a Sorbonne-ra. Doktori disszertációját Jean-Marie Guyau francia filozófus-költő esztétikai nézeteiből írta (NET1). Egyetemi évei alatt találkozott a gyógypedagógiával. Így ír erről:

„Eredetileg orvos szerettem volna lenni, de a család »kényelmesebb« foglalkozást szánt nekem, így kerültem a bölcsészkarra, nyelvszakosnak. Ott tudtam meg, véletlenül, hogy gyógypedagógia is létezik, és azt is, hogy kikkel foglalkozik. Azonnal azt éreztem magamhoz illőnek, és eldöntöttem, hogy én oda átmegyek. Nem szakítottam a bölcsészettel, hanem beiratkoztam a főiskolára is, és így a bölcsészdoktori diploma mellett, két év különbséggel, a gyógypedagógiai tanári oklevelet is megszereztem” (GYŐRI 1976).

A diploma megszerzése után a főiskolán maradt, és nyugdíjba vonulásáig az intézmény alkalmazásában állt (NET2). Kezdetben Tóth Zoltán igazgató asszisztense volt (NET3), majd 1936–1942 között Szondi Lipót pszichoanalitikus-pszichiáter mellett dolgozott a Gyógypedagógiai Kórtani és Gyógytani Laboratóriumban. Nagy szerepe volt a Szondi-féle ösztöndiagnosztikai teszt kidolgozásában. Egy, a tehetség összetevőit vizsgáló kutatás kapcsán találkozott Illyés Gyulával és József Attilával (NET1). Utóbbi hirtelen fellángolása, majd szanatóriumi kezelése és halála, valamint Illyés és Kozmutza házassága mindenki számára ismert. Bár kétségkívül fontos történések ezek, és nagy szerepet játszottak az érintettek életében, jelen munkának nem célja ezeket bővebben tárgyalni.

Illyés Gyuláné – ahogy 1939-es házassága után használta a nevét – főiskolai munkája mellett tanított a Siketnémák Intézetében, a Gyógypedagógiai Nevelőintézetben (NET2), a lipótmezei elmeegógyintézetben, továbbá iker- és családfa-kutatásokat végzett (NET3). Nyári szabadságát évekig Doboz községben töltötte; azt kutatta, hogy a nyomor, a rossz táplálkozás hogyan hat a gyermekek szellemi teljesítményére.

A II. világháború után a Gyógypedagógiai Tanárképző Főiskola akkori igazgatója, Bárczi Gusztáv őt bízta meg a képzési, szervezeti, tanulmányi, vizsgálati és fegyelmi szabályzat kidolgozásával (GORDOSNÉ 2007). Egyre feljebb jutott a főiskolai

ranglétrán: előbb a Lélektani Laboratórium, majd a Pszichológiai Tanszék vezetője lett, 1972-től pedig nyugdíjba vonulásáig az intézmény főigazgatója volt. Szintén ő volt a Gyógypedagógiai Vizsgáló és Tanácsadó Intézet alapító vezetője (NET1). Kiharcolta, hogy építsenek a főiskolának egy új, nagy komplexumot, amelyben kollégium, illetve gyakorlóóvoda és -iskola is helyet kapott (GORDOSNÉ 2007).

Munkája során felismerte a korai fejlesztés és a pedagógiai kísérés fontosságát, valamint hozzájárult a súlyosan-halmozottan sérültek „képezhetetlen” minősítésének a felülbírálásához. Munkatársaival létrehozott gyógypedagógiai óvodát, felnőtt sérült személyeket ellátó nappali intézményt, súlyosan-halmozottan fogyatékos gyerekeket képző iskolát (GORDOSNÉ 2007).

Férje halála után, 1983-tól az ő hagyatékának a gondozásával foglalkozott. Kiadta *A Semmi közelít* című posztumusz verseskötetet, Illyés Gyula naplójegyzeteit és az Illyés Gyula-émlékkönyvet. Illyés Gyuláné dr. Kozmutza Flóra 1995. május 14-én hunyt el Budapesten. Férje mellett, a Farkasréti temetőben nyugszik. Emlékét gyógypedagógiai óvodák, iskolák őrzik országszerte: Budatétényben, Sopronban, Veszprémben, Salgótarjánban és Hódmezővásárhelyen is találunk róla elnevezett köznevelési intézményt (NET1).

Az életmű meghatározó korszakai, alkotásai, gondolatai

Az eddigiekből is kitűnik, hogy Illyés Gyuláné sok területen dolgozott fáradhatatlanul, egész életét a munkájának szentelte. Ahogy férje mondta: „hiányzik szervezetéből a fáradtságjelző készülék” (LÁNYINÉ 2015).

A következőkben áttekintem, hogy pontosan mivel foglalkozott a fontosabb munkaterületein, és milyen eredményeket ért el.

Dr. Szondi Lipót műhelye és hatása

Kozmutza Flóra a diploma megszerzése után a Gyógypedagógiai Tanárképző Főiskolára került díjtalan gyakornokként (NET2). Itt Tóth Zoltán asszisztense lett, többször helyettesítette az igazgatót – a férfi hallgatók nagy öröme. Általános gyógypedagógiát és gyógypedagógia-történetet tanított (GORDOSNÉ 2007).

Az életpálya kiemelkedő szakasza a dr. Szondi Lipót vezette Gyógypedagógiai Kórtani és Gyógytani Laboratóriumban való munka. Szondi nagy hatást gyakorolt a pszichoanalízisre és a gyógypedagógiai pszichológiára, sorsanalitikus szemléletével és az ösztöndiagnosztikai tesztek kifejlesztésével iskolát teremtett.

„Szondi és a köréje csoportosuló fiatal szakemberek – orvosok, gyógy-pedagógusok, pszichológusok – olyan szakmai műhelyt alkottak, amelynek »szellemi olvasztótégelyében« született tudományos eredmények, módszerek és elméletek hozzájárultak a korabeli magyar pszichológia, gyógypedagógia tudományainak szakmai fejlődéséhez” (GARAI 2018).

Persze Szondi sem a semmiből alkotott. Fontos megemlíteni, hogy Ranschburg Pál elme- és ideggyógyász tanítványa volt, általa került a magyar gyógypedagógia világába, az ő nyomdokain haladt. A 20. század legelején Ranschburg hozta létre és vezette a Gyógypedagógiai Psychológiai m. kir. Laboratóriumot, a Gyógypedagógiai Tanítóképző Budapestre kerülése után oktatott is. Szondi tőle vette át 1927-ben az egyik laboratóriumot, és ranschburgi szellemben folytatta a munkát: fogyatékos gyerekeket vizsgált, új tesztek fejlesztett, a régieket javította, gyakorlati terepet biztosított a szakemberképzésnek, és ambulanciát működtetett a fogyatékos egyének és családjuk ellátására, segítésére.

„E hármas feladatvállalás hagyománnyá alakult, amelyet nemcsak Szondi követett, de az ő tanítványán – Kozmutza Flórán – keresztül a későbbi jogutód intézményekben is fennmaradt egészen a 2000-es évekig” (GARAI 2018).

Szondi keményen dolgozott, és a munkatársaitól is a teljes odaadást várta, fizetség nélkül. Egy anekdota is elterjedt ezzel kapcsolatban: egyszer Szondi számonkérte, hogy miért nincs kész az előző nap javításra visszaadott hatalmas táblázat, és a munkatárs indokára, miszerint egész nap orvosi munkája volt, annyit kérdezett szárazon: „És éjszaka mit szokott csinálni?” (BÁLINT 2014). „Ő volt a példaképe nemzedéknyi tanítványának és munkatársának arra: hogyan lehet dolgozni sokat – szenvedéllyel – és önzetlenül” – írja róla Kozmutza Flóra (BÁLINT 2014). Sok tanítványa volt a professzornak, de a két legodaadóbb és legnagyobb munkabírású Benedek István orvos (Benedek Elek unokája) és KOZMUTZA FLÓRA volt, így őket a szakmában Szondi apródjainak becézték. Flóra munkája szerteágazó volt: gyerekeket vizsgált, leleteket írt, szemináriumokat, előadásokat tartott, megbeszélésekre járt (BÁLINT 2014). Az ő feljegyzései alapján alkothatunk képet arról, hogy milyen feszített is volt számára az élet ebben az időszakban. *József Attila utolsó hónapjairól* című könyvében olvashatók a következő részletek:

„Aznap estig egy perc szabad időm sem volt. Késő délutánig tartott az előre berendelt gyerekek vizsgálata, utána Románéhoz, akkoriban ismert nevű grafológusnőhöz kellett mennem, hivatalos megbeszélésre. Este, vacsora után, még magántanítványomhoz, akinek francia nyelvleckéket adtam. Az ide-oda utazásokra többnyire szintén be volt szervezve valaki kísérő, ilyenkor éltem részben a »társaséletemet«.”

„Előre betáblázva minden percem. Szakirodalom feldolgozása az igazgatóm számára, tanítványok, vizsgálatok, előre megbeszélte és pontosan beosztott időrendben. Február 24-én, szerdán ismét a tömértelen munka: ambulancia, esetmegbeszélés, a beszédhibások intézetében másik megbeszélés” (ILLYÉS 1987).

A 48 fényképből álló, averbális, választásos, a sorsanalitikus ösztönrendszerre épülő Szondi-teszt kidolgozásához (NET3) nagyban hozzájárult Illyés Gyuláné Békés megyei, dobozi kutatása. 1938-tól éveken át felméréseket végzett nyaranta a falusi gyerekek körében. Az eredmények egy része a *Lélek és kenyér* című kötetben látott napvilágot Illyés Gyula munkáival együtt (KOZMUTZA 1939: 195–237; NET1). Illyés gyakran elkísérte feleségét ezekre az útjaira, és a gyerekeknek való ruhák beszerzésében is segített (NET3). A kutatás során a gyerekeket két csoportra (kétszer 150 fő-re) osztották: az egyik csoportnak rendszeres, tápláló étkezést biztosítottak, a másikkal pedig ruházatot (NET3). Az volt a fő kérdés, hogy milyen hatással van a táplálkozás a gyerekek testi és lelki fejlődésére. A vizsgálat legelején felmérték az állapotukat, majd minden évben újra, és összehasonlították az előző évi eredményekkel és a kontrollcsoporttal, valamint a magyar és külföldi városi gyerekek és értelmi fogyatékos gyerekek adataival. A testi fejlettség megállapítása nem nehéz, a lelki fejlettség viszont nagyon nehezen megfogható és számszerűsíthető. A vizsgálat során kísérleti módszereket alkalmaztak, és a tudatos gondolatokon kívül kiemelten figyeltek a tudatalattira, az ösztönélet megnyilvánulásaira is.

„A rajz, életrajz, álomleírás és a kérdőív útján végzett vizsgálatokon kívül végeztünk a gyermekeken sajátlagos érzelmi- és ösztönvizsgálatokat is. Természetesen az egyén lelke köré tekeredett és róla leválaszthatatlan burkot, a környezetet is megvizsgáltuk: így ismerkedtünk meg a szülőkkel és a faluval” (KOZMUTZA 1939, közli: GORDOSNÉ-LÁNYINÉ 2007).

A kapott eredmény nagyon szemléletes. A városi és a falusi gyerekek között kb. ugyanannyian vannak az életkoruknak megfelelő szellemi fejlettséggel rendelkezők (a vizsgált populáció 50%-a). Azonban amíg a városi gyerekek esetében a szellemileg fejlettebbek és fejletlenebbek aránya szinte fele-fele, addig a falusiak között több mint ötszöröse (42%) a fejletlenebbek aránya a fejlettebbekénél. A megfigyelő-, ítéelő- és következtetőképesség terén vannak elmaradásaik, nehezebben emlékeznek, és féktelenebb a képzeletük. Viszont az értelmi fogyatékos gyermekek adataival összehasonlítva kiviláglik, hogy nem is szellemi gyöngeségről van szó. Akkor a szegénység lenne az oka? A városi, ugyanakkor igen szegény családok gyerekei, bár a jómódúakhoz képest elmaradnak, de mégsem annyira, mint a falusiak, tehát nem az anyagi nélkülözés a fő ok. Ezt magyarázhatja, hogy a városokban egyszerűbb iskolai fejlesztéshez jutni, a falvakban azonban nincsenek kiegészítő iskolák a többiekkel haladni nem tudóknak. Az eredményekből azt a következtetést vonták le végül, hogy bár az értelmük ép ezeknek a gyerekeknek, azért nem tudtak mégsem megfelelni a vizsgálatoknak, mert azok „nagyvárosi gyermekek számára készültek; a másféle élet másképp formálja az elmét. Lassabban írnak, olvasnak, számolnak, gondolkodnak. Az iskola sem tudja a már elmaradottan kapott gyermekeket életkoruk színvonalára emelni. Legfőbb ok pedig természetesen elhanyagoltságuk és támasztalanságuk, szellemi téren éppúgy, mint testiekben” (KOZMUTZA 1939, közli: GORDOSNÉ–LÁNYINÉ 2007).

A főiskolán, Bárczi Gusztáv igazgatósága idején

A II. világháború után Illyés Gyuláné lett a Szondi-féle laboratórium egyik jogutódjának, a Lélektani Laboratóriumnak a vezetője. Ekkor egyik közeli munkatársa és a főiskola igazgatója, Bárczi Gusztáv hírneves gyógypedagógus volt. Bárczi volt az, aki 1946-ban megbízta Illyésné a főiskola új szervezeti és képzési tervezetének a kidolgozásával (GORDOSNÉ 2007). Ebben az 1956-ig érvényben lévő dokumentumban jelent meg először a képzésen belüli szakosodás gondolata. Eszerint az elméleti oktatás mind a nyolc félév alatt közösen zajlott, de a negyedévi gyakorlatokat a 7 szakterületből (látási, hallási, értelmi és erkölcsi fogyatékosok, nyomorékok, beszédzavarban és egyéb lelki rendellenességben szenvedők pedagógiái) (NET4) választott egy fő- és két mellékszakirányon kellett teljesíteni, a zárótanítást is csak ezeken a területeken kellett bemutatni. Munkába álláskor azonban a gyógypedagógia bármely területén el lehetett helyezkedni a megszerzett diplomával (GORDOSNÉ

2010).

Szintén Bárczi Gusztáv és KOZMUTZA FLÓRA voltak, akikben először felmerült a gyógypedagógus-képzés egyetemi szintre emelésének igénye. Ez a 40-es években abban nyilvánult meg, hogy bizonyos tárgyakat a Pázmány Péter Tudományegyetem képzéseivel közösen oktattak, illetve a főiskolán egyetemi oktatók tanítottak megbízott előadóként. Az, hogy Illyés Gyuláné főigazgatósa alatt sem sikerült az egyetemi rangot megszerezni, sok mindenben múlhatott. GORDOSNÉ *A magyar gyógypedagógus-képzés története* című könyvében a következőt írja erről:

„A legnagyobb veszteség, amelyről szintén nagyon ritkán és csak a legszűkebb munkatársi körben szól, az az, hogy... még mindig nincs elég belső összefogás és egyetértés a főiskolán, hogy az egyetemi jogállás megszerzéséért is el lehessen indulni” (GORDOSNÉ 2000: 206).

Az egyetemi képzés teljes koncepcióját végül GORDOSNÉ SZABÓ ANNA dolgozta ki a 20. század végén (GORDOSNÉ 2010).

A főiskolai igazgatóság időszak

Illyés Gyuláné 1972 és 1980 között volt a főiskola – 1975-től: Bárczi Gusztáv Gyógypedagógiai Tanárképző Főiskola – igazgatója (NET1). Vezetése alatt indult el a pszichopedagógiai és a szomatopedagógiai képzés (LÁNYINÉ 2015). Alapító elnöke volt a Gyógypedagógiai Vizsgáló és Tanácsadó Intézetnek, ahol gyógypedagógiai segítségre szoruló gyermekeknek és családjuknak segítettek ambuláns jelleggel (NET2). Az ő nevéhez fűződik a főiskola Damjanich utcai új épületegyüttesének a megépíttetése is. Sok huzavona után 1981-ben adták át az épületet, amelyben helyet kapott a Gyógypedagógiai Pszichológiai Intézet Vizsgáló és Tanácsadó részlege, egy főiskolai kollégium, a Gyakorló Beszédjavító Intézet, valamint a Gyakorló Gyógypedagógiai Óvoda és a Gyakorló Kisegítő Iskola (GORDOSNÉ 2010).

Illyés Gyuláné munkássága mögött álló fő gondolatok, vezérelvek

Illyés Gyuláné alapvetően a tettek embere volt, a kutatásai is konkrét célok, feladatok kapcsán jöttek létre (NET5).

„(...) vezérelve az az elképzelés, hogy a rossz kijavítható: munkásságát és cselekedeteit – a legapróbbaktól a legjelentősebbekig – ez a javító

szándék vezette. Makacsul hitt a világ jobbra fordíthatóságában, abban, hogy földi életünk eszköz erkölcsi eszményeink megvalósításához. Ez volt mozgatóereje. Egyik kedves idézett verssora Illyés Gyulától ez volt: »Ne nyugodj bele rosszba, semmibe!«

„Az elve az volt, hogy a fogyatékkal élőket születésüktől halálukig követni és segíteni kell, és ehhez meg kell teremteni a megfelelő intézményi rendszert” – írja édesanyjára emlékezve ILLYÉS MÁRIA (ILLYÉS 2015).

És Kozmutza Flóra így is tett: valahányszor rájött egy hiányosságra, próbálta pótolni. Az a felismerése, hogy a gyógypedagógiai ellátást igénylő kisgyermekkel nem foglalkozik senki, vezette el őt a gyógypedagógiai óvoda létesítéséhez. Így a Csalogány utcai nevelőintézetben megnyíló óvoda a korai fejlesztés egyik elindítója lett. Másik hasonlóan fontos felfedezése volt, hogy a felnőtt, fogyatékkal élő személyek számára nincs munkalehetőség. Ezért munkatársaival összefogva létrehoztak Polgárdi-Tekerespusztán egy intézményt, ahol ők is dolgozhatnak. Szintén nagy érdeme volt Illyésnének a súlyosan-halmozottan fogyatékos gyermekek „képezhetetlen” minősítésének az eltörlésében. Felkarolta egy szülő kezdeményezését, és a Ráby Mátyás utcában létesült egy főiskolai kísérleti iskola halmozottan sérült mozgáskorlátozott tanulóknak (LÁNYINÉ 2015).

Ezen a három, a korban rendkívül újszerű kezdeményezésen kívül munkásságában több, ma is fontos irányelvnek megtalálható a gondolata. Az 1968-ban megjelent, az életmű talán legfontosabb írásában, a *Gyógypedagógiai pszichológiában* foglalkozik a diagnosztika kérdésével.

„A gyógypedagógiai lélektani diagnózist a sokoldalúság, a finom részletek kiderítése, az összefüggések feltárása, és a teljesség kell, hogy jellemezze. A fogyatékos gyermeket (ifjút vagy felnőttet) egyoldalú értékeivel, személyiségének globalításában, fejlődésében és környezetében kell szemlélni” (ILLYÉS 1968: 263, idézi: LÁNYINÉ 2014).

Tehát Illyésné már korán felfedezte, hogy nem a személy fogyatékosága a lényeg, csupán arra támaszkodva nem lehet megfelelő a diagnózis és a fejlesztés, továbbá nem a tipikus fejlődésmenetűekhez kell őket viszonyítanunk, hanem minden sérült egyént a saját csoportján belül kell megítélnünk (LÁNYINÉ 2014). Egy, a főiskola 75 éves fennállása alkalmából tartott szakmai beszélgetésen pedig a *fogyatékos* szó negatív konnotációjáról és az integrációról is kifejtette a véleményét (GEREBENNÉ 2008).

Összegzés

Dolgozatomban Illyés Gyuláné dr. Kozmutza Flóra gyógypedagógusi tevékenységével foglalkoztam. Az életpálya pontosabb megértése és a magyar szakmai életben való elhelyezése érdekében röviden kifejtettem a korabeli hazai gyógypedagógiai pszichológiai hagyományt, valamint az azt befolyásoló kiemelkedő egyéniségeket. Írásomból kiderül, hogy Illyésné a nagy szorgalommal összegyűjtött, hatalmas szakmai tudása mellett milyen fáradhatatlanul, teljes szívvel és lélekkel küzdött a fogyatékos személyek életének könnyebbé tételéért. Ezért úgy gondolom, hogy munkája és attitűdje az új gyógypedagógus-nemzedékek előtt is példaként állhat.

Irodalomjegyzék

- BÁLINT ÁGNES 2014. *Pszichobiográfia és irodalom*, Kronosz Kiadó, Pécs.
- GARAI DÓRA 2018. A sorsanalízis és a Szondi-teszt születésének története a kor tudományos szakmai és szellemi áramlatainak tükrében, *IMÁGÓ Budapest* 7(1): 90–110.
- GEREBEN FERENCNÉ 2008. Gyógypedagógia a változó világban, *Gyógypedagógiai Szemle* 36(3): 161–170.
- GORDOSNÉ DR. SZABÓ ANNA 2000. *A magyar gyógypedagógus-képzés története*, ELTE Bárczi Gusztáv Gyógypedagógiai Főiskolai Kar, Budapest.
- GORDOSNÉ DR. SZABÓ ANNA 2007. Illyés Gyuláné dr. Kozmutza Flóra, az alapító, *Gyógypedagógiai Szemle* 35(2): 132–136.
- GORDOSNÉ DR. SZABÓ ANNA 2010. 110 éves a gyógypedagógus-képzés Magyarországon, *Gyógypedagógiai Szemle* 38(4): 317–332.
- GYŐRI GYÖRGY 1976. Illyés Gyuláné: Minden gyermek alkalmas a harmonikus emberi életre, In: GYŐRI GYÖRGY (szerk.) *Ember és műveltség. Beszélgetések a közművelődésről*, Gondolat Kiadó, Budapest, 144–156.
- ILLYÉS GYULÁNÉ 1968. *Gyógypedagógiai pszichológia*, Akadémiai Kiadó, Budapest.
- ILLYÉS GYULÁNÉ 1987. *József Attila utolsó hónapjairól*, Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest.
- ILLYÉS MÁRIA 2015. „Mert szemben ülsz velem” – Anyámról, *Magyar Szemle* 24(9–10): 90–92.
- KOZMUTZA FLÓRA 1939. (közli: GORDOSNÉ SZABÓ ANNA és LÁNYINÉ ENGELMAYER ÁGNES 2007.) Értelmességi és ösztönvizsgálatok, *Gyógypedagógiai Szemle* 35(2): 137–146.
- LÁNYINÉ DR. ENGELMAYER ÁGNES 1995. In Memoriam Illyés Gyuláné dr. Kozmutza Flóra, *Gyógypedagógiai Szemle* 23(2): 81–84.
- LÁNYINÉ DR. ENGELMAYER ÁGNES 2014. Változásban a pszichológiai és a gyógypedagógiai diagnosztika, *Neveléstudomány* 2(3): 33–52.
- LÁNYINÉ DR. ENGELMAYER ÁGNES 2015. Illyés Gyuláné dr. Kozmutza Flórára emlékezünk születésének 110. és halálának 20. évfordulója alkalmából, *Gyógypedagógiai Szemle* 43(4): 305–312.

Internetes források

NET1 = *Kozmutza Flóra, csernefalvi*, nevpont.hu/view/11441 (utolsó letöltés ideje: 2020. 05. 29.)

NET2 = *Soproni Kozmutza Flóra Egységes Gyógypedagógiai Módszertani Intézmény, Óvoda, Általános Iskola és Szakiskola*, kozmutza.hu/magunkrol/kozmutza_flora.php (utolsó letöltés ideje: 2020. 05. 29.)

NET3 = *Új Ember*, ujember.hu/muzsaszerrep-es-gyogypedagogia (utolsó letöltés ideje: 2020. 05. 29.)

NET3 = *Magyar Nyelvi Szolgáltató Iroda*, e-nyelvmagazin.hu/2020/02/17/mertszemben-ulsz-velem-1/ (utolsó letöltés ideje: 2020. 05. 29.)

NET4 = *Eötvös Loránd Tudományegyetem Bárczi Gusztáv Gyógypedagógiai Kar*, barczi.elte.hu/content/tortenet.t.1099?m=10 (utolsó letöltés ideje: 2020. 05. 30.)

NET5 = *Múlt-Kor Történelmi Magazin*, mult-kor.hu/ki-volt-kozmutza-flora-20150901 (utolsó letöltés ideje: 2020. 06. 17.)

NET6 = *Wikipédia Kozmutza Flóra szócikke*, hu.wikipedia.org/wiki/Kozmutza_Fl%C3%B3ra (utolsó letöltés ideje: 2020. 05. 30.)

Körkép: az Európai Unió kibocsátáskereskedelmi rendszere és a szénzivárgás problémája a tudományos diskurzusban

Bevezetés

Az Európai Unió (a továbbiakban: EU) környezetvédelmi intézkedései, vállalásai sok esetben meghaladják azt a szintet, amelyet más, hasonló méretű gazdasági szereplők tesznek. Ezt figyelhetjük meg az EU kibocsátáskereskedelmi rendszerének (Emission Trading System, ETS) létrehozása során is. A kiotói protokoll vállalásait messze meghaladó célkitűzésekkel hozták létre ezt a „korlátozd és kereskedj” típusú rendszert („cap-and-trade system”). A témában nehéz értéksemleges, objektív hipotézist találni, ezért a szénzivárgás kockázata körül kialakult akadémiai és politikai vitára fókuszálva, mindeközben az EU ETS-t bemutatva írtam meg a dolgozatomat.

Az ETS kiépítése, főbb diskurzusok

A rendszer kiépítése, problémák a korai szakaszban

ELLERMAN–BUCHNER (2007) az EU ETS eredetét és működését vizsgálták meg, ugyanakkor tanulmányukban a rendszer jövőjéről is említést tettek. Elsőként lefektették, hogy a kiotói protokoll nélkül nem jött volna létre az EU ETS, illetve hogy ennek ellenére az uniós jogban a protokolltól független intézkedésként mutatják be a rendszer létrehozását. Említést tettek arról is, hogy több uniós államban már korábban léteztek hasonló „korlátozd és kereskedj”-rendszerek, így nem volt idegen a koncepció. Továbbá összehasonlították az amerikai kén-dioxid-kibocsátásra vonatkozó kereskedelmi rendszerrel, majd megállapították, hogy az EU ETS minden szempontból grandiózusabb, eredményesebb, mint az amerikai párja, attól az egy adattól eltekintve, hogy az amerikai rendszer kitűzött célja nagyobb volt (a kén-dioxid-kibocsátást a felére akarták csökkenteni).

Mivel maga a tanulmány az ETS működésének egy korai szakaszában íródott, így a kiépítése körüli problémákra tud rávilágítani, például a létesítményszintű adatok problémájára. A rendszer kezdeti fázisában ugyanis nagy mértékű adathiánnyal kellett megküzdeni, mivel a kibocsátási adatokat nem közvetlenül

a kibocsátóktól, hanem az országoktól gyűjtötték be, így ezek sok esetben pontatlanok, hiányosak voltak. Így a későbbiekben már közvetlenül a kibocsátóktól gyűjtötték be a vonatkozó kibocsátási adatokat (ELLERMAN–BUCHNER 2007: 69–70).

A szerzők bemutatják az ETS működésének egy másik, a korai szakaszban fennálló problémáját: az engedélyek hiányának kérdését. Ez a helyzet a 2004 előtti, tizenöt uniós tagországban létrejövő engedélyhiányt írja le, amelyet az újonnan (2004-ben) csatlakozó, kevésbé fejlett államok cégeitől megvásárolt kvótával terveztek kezelni. Ezenkívül további elosztási problémákra is kitért a szöveg, például a szektorok szintjén (ELLERMAN–BUCHNER 2007: 74–78). A szerzőpáros konklúzióként levonja, hogy az EU ETS egyedülálló rendszer, illetve megemlíti, hogy az európai Kelet és Nyugat közt olyan mértékű különbségek állnak fenn gazdasági és szervezeti szinten, amely a globális Észak és Dél között lévő különbséghez mérhető, így valószínűsíti, hogy a rendszer létrejötte globálisan példamutatóvá válik. Emellett kiemeli azt is, hogy az ETS azért is különleges, mivel a szén-dioxid-kibocsátás csökkentése nagyobb kihívás, mint más konvencionális szennyezőanyagoké (ELLERMAN–BUCHNER 2007: 83–86).

Az EU ETS kapcsán felmerülhet a kérdés, hogy a klímapolitika vagy az energiapolitika részeként kell-e kezelni, hiszen mindkettőhöz több ponton is kapcsolódik. Ezt a problémát és politikai vitát járja körbe SKJÆRSETH ET AL. (2016) könyve is, amely az EU klíma- és energiapolitikájának kapcsolatát, kötődési pontjait vizsgálja. Lefekteti, hogy az EU energia- és klímapolitikája külön fejlődési utat járt be. Az EU az 1990-es évek elején megpróbálta a két politikát együtt kezelni a két terület közötti funkcionális kapcsolatokra alapozva, azonban ez a próbálkozás kudarcba fulladt (SKJÆRSETH ET AL. 2016: 31–37). Az ezt követő időszakban egészen a kiotói protokollig egyik politika sem kapott nagy hangsúlyt. Majd a protokoll elfogadását követően a két politika izolációban fejlődött tovább. Az Európai Bizottságon belül azonban az EU ETS létrejöttével kapcsolatban viták merültek fel – főleg azért, mert nagyon nagy költségekkel járt a rendszer létrehozása (SKJÆRSETH ET AL. 2016: 38–44). Végül megemlíti, hogy milyen nagy jelentősége van a kiotói protokollnak a környezetvédelmi politika uniós szintre emelkedésében. Ezen állítást érdemes összevetni AICHELE–FELBERMAYR (2012) kutatásával, amelynek vizsgált időszaka az 1995 és 2007 között eltelt éveket öleli fel. A tanulmány másrészt vélekedik a kiotói protokollról, mivel az szerinte szénszivárgáshoz vezetett, sőt összességében megnövelte a szénlábnyomot, bár nem tagadja, hogy a kiotói protokoll következtében jött létre az EU ETS.

A szénszivárgás diskurzusa

NAEGELE–ZAKLAN (2019) tanulmánya a szénszivárgás lehetőségét vizsgálja az EU ETS esetében. A szénszivárgás az a folyamat, amelynek részeként a kibocsátó cégek a korlátozáson kívül eső országba költöznek a szabályozás miatt. Ennek a lehetősége az akadémiai és politikai vitának is részét képezi, mivel megkérdőjelezi az ETS hatékonyságát. Vizsgálatukban a 2004 és 2011 közötti időszakot elemezték. A tanulmány először leírja a szénszivárgás folyamatát úgy, ahogyan az a legvalószínűbb módon bekövetkezhetne, aztán pedig saját érveivel megcáfolja a közgazdaságtani logikát. Az EU ETS korlátozásai miatt az ún. „pollution haven” effektusnak köszönhetően ugyanis a cégeknek anyagilag kedvezőbb lehet elköltözni, hiszen a korlátozás következtében csökken a versenyképességük, és megnövekednek az előállítási költségek is. Ha azonban a cégek külföldre települnek, nem fog csökkenni az összkibocsátás, és ugyanúgy szénszivárgás lép fel. Emellett pedig a kibocsátásigényes anyagok árában globális csökkenés következhet be a kereslet visszaesése miatt, amely azonban a kereslet hirtelen növekedéséhez vezet, ez pedig azt eredményezi, hogy végső soron globálisan nő a kibocsátás mennyisége (NAEGELE–ZAKLAN 2019: 1–3).

Azonban a szerzők ezzel nem értenek egyet. Úgy érvelnek, hogy az EU energiapiaca méreténél fogva nem lenne képes befolyásolni a kibocsátásigényes anyagok globális árváltozását. Ezenkívül a kibocsátás költsége a kibocsátási anyagár 95%-ának a 0,65%-át sem éri el. Emellett a gyárakat, előállítási egységeket áthelyezni hatalmas költséget jelentene a cégeknek, ráadásul az új piacon kezdetben valószínűleg nem is lenne olyan versenyképes és befolyásos a vállalat. Az uniós politika ráadásul ebben az esetben is a költségeket támogatásokkal kombinálja, amelyektől szintén elesne az a cég, amelyik elköltözik. Az adatok alapján a legtöbb szolgáltató szektor nettó támogatást kapott az emissziós kereskedelemről, ha az egyszeri ingyenes engedélyeket is figyelembe vesszük (NAEGELE–ZAKLAN 2019: 3–10). Ezen érveknek azonban nagyrészt ellentmond AICHELE–FELBERMAYR (2012) kutatása, amely éppen azt állítja, hogy a kiotói protokoll folyamánként jelentős szénszivárgás alakult ki, bár az általuk vizsgált időszak nem teljesen fedti a NAEGELE–ZAKLAN kutatásában vizsgált időszakot.

A tanulmány végül megállapítja, hogy a vizsgált időszakban az emissziós költséget nagyrészt fedezte az ingyenes kiosztás, így a szektorok többsége nettó támogatásban részesült, ha az EU ETS összes költségvetési elemét figyelembe vesszük. Nem találtak bizonyítékot arra vonatkozóan, hogy az EU kibocsátáskereskedelmi rendszere szén-dioxid-szivárgást okozott volna az európai feldolgozóiparban: az EU

ETS kibocsátási költségeinek hatásai a feldolgozóipari ágazatok kereskedelmi forgalmában statisztikailag megkülönböztethetetlenek a nullától. Ez összhangban van az EU ETS ex post kutatásaival, azonban nagyban eltér az ex ante modellezésből fakadó jóslatoktól (NAEGELE–ZAKLAN 2019: 30–33).

Az ezzel nagyrészt ellentétes hipotézisből kiinduló AICHELE–FELBERMAYR (2012) fő állítása az, hogy a kiotói protokoll a szén-dioxid-kibocsátás növekedését okozta. Újfént hangsúlyoznám, hogy a vizsgált időszakok nem teljesen fedik egymást. A hipotézist empirikus kutatásokkal és adatbázisokkal támasztja alá. A kiotói protokoll jelentős költségeket vetett ki az elkötelezett országok cégeire és fogyasztóira, de az összes erőfeszítés megtérülése – alacsonyabb globális szén-dioxid-kibocsátás – statisztikailag nem volt megkülönböztethető a nullától (AICHELE–FELBERMAYR 2012: 350–351). Az utóbbi két tanulmány között mutatkozó különbség azzal magyarázható, hogy az első csak az EU ETS-re fókuszált, ez pedig egy tágabb spektrumot vizsgált, illetve a vizsgált időszakok különbözőek (2004–2011 és 1995–2007). A szöveg végül javaslatokat is megfogalmaz, például azt, hogy bármilyen jövőbeli globális klímatervnek minden nagyobb gazdaságra ki kell terjednie, vagy az elkötelezett országok határain adózási kiigazításokat kell alkalmaznia, megakadályozva ezáltal a szénszivárgást.

Effektivitás gazdasági nézőpontból

MARTIN ET AL. (2014) tanulmánya a cégek perspektívájából közelíti meg a problémát. Egész pontosan azt vizsgálja, vajon megfelelően kompenzálják-e a cégeket a kibocsátásból fakadó keresetkiesésért. A szöveg az általános megközelítésből indul ki, vagyis abból, hogy az államnak gazdasági ösztönzőkkel kell rábírnia a cégeket a maradásra. Az EU ETS rendszerében leginkább az ingyenes engedélyek kiadása ez az ösztönző, amely megállapítás összhangban van azzal, amelyet NAEGELE–ZAKLAN (2019) kutatása állít. Azonban ezzel kapcsolatban megfogalmazza azt a kritikát, hogy meg lehetne tartani a jelenlegi kockázati szintet úgy is, ha kevesebb engedélyt adnak ingyen, és többet értékesítenek aukciókon. Ráadásul ez plusz pénzforgalmat jelentene. Megvizsgálták továbbá az EU ETS célkitűzéseit, és megpróbálták összevetni azzal, hogy hány kibocsátáskorlátozási szabály valósul meg a végrehajtásban. MARTIN ET AL. összességében nem tartja eredményesnek, effektívnek az EU ETS rendszerét gazdasági szempontból (2014: 2505–2506).

Konklúzió

A tanulmányok más-más aspektusból közelítették meg az EU ETS fő problémáit, azonban a legtöbb egyetértett abban, hogy sikeres és jótékony hatású szakpolitikai kezdeményezésről van szó. A kezdeti nehézségek és problémák megemlézése (ELLERMAN–BUCHNER 2007; SKJÆRSETH ET AL. 2016) mellett a szénszivárgás problémája került a tudományos diskurzus és a vizsgálatom előterébe. NAEGELE–ZAKLAN (2019) kutatásának állítása éles ellentétben áll az AICHELE–FELBERMAYR (2012) által megfogalmazottakkal, azonban a kutatási körülmények különbözősége miatt nem lehet egy vita pro és kontra érveléseként értelmezni a tanulmányokat. Az én hipotézisemhez NAEGELE–ZAKLAN (2019) tanulmánya áll a legközelebb, ugyanis a lehetséges ellenérveket is felsorakoztatva világít rá azok érvénytelenségére az EU ETS esetében. Más aspektusból közelíti meg a témát MARTIN ET AL. (2014) kutatása, amely a cégek szemszögét mutatja be közgazdaságtani módszerekkel és szemléletmóddal. Az EU ETS rövid múltira tekint vissza, így feltételezhető fejlődése további kutatások tárgyát képezheti majd.

Irodalomjegyzék

RAHEL AICHELE – GABRIEL FELBERMAYR 2012. Kyoto and the carbon footprint of nations, *Journal of Environmental Economics and Management* 63(3): 336–54.

A. DENNY ELLERMAN – BARBARA K. BUCHNER 2007. The European Union Emissions Trading Scheme: Origins, Allocation, and Early Results, *Review of Environmental Economics and Policy* 1(1): 66–87.

RALF MARTIN – MIRABELLE MUÛLS – LAURE B. DE PREUX – ULRICH J. WAGNER 2014. Industry Compensation under Relocation Risk: A Firm-Level Analysis of the EU Emissions Trading Scheme, *The American Economic Review* 104(8): 2482–2508.

HELENE NAEGELE – ALEKSANDAR ZAKLAN 2019. Does the EU ETS Cause Carbon Leakage in European Manufacturing?, *Journal of Environmental Economics and Management* 93: 125–147.

JON BIRGER SKJÆRSETH – PER OVE EIKELAND – LARS H. GULBRANDSEN – TORBJØRG JEVNAKER 2016. *Linking EU Climate and Energy Policies: Decision-making, Implementation and Reform*, Edward Elgar Publishing Limited, Cheltenham – Edward Elgar Publishing Inc., Northampton.

A mi körünk

HORVÁTH ÉVA

Három év, három kör

Minden az interjúval kezdődött. Fülledt nyári délután, a beton porzik, és egy hosszú hajú srác a Blaha Lujza téri bejáratnál egy kaputelefont analizál. Odalépek mellé: Te is a felvételire jöttél? Ühüm, mondja Tibor, akiről még nem tudtam, hogy Tibor. Mint ahogy azt sem, hogy nemsokára a Nyugati pályaudvaron fogok kávé után szaglászni, mielőtt a ceglédfürdői befogadótábor tagjait és egyúttal utastársaimat megismerném. Utastársak, ez a legjobb szó, hiszen ha ültünk is, vagy ha mozítottunk, körbe-körbe utaztunk a koponyánk körül. Mesterséges intelligencia? Jöhet! Alarmista kiindulópont, szingularitáshipotézis, hogy azután egy disztópiában találjuk magunkat 1984-ben, avagy vissza a jövőbe! Később láthattuk franciául Oroszországot Andrej Makine regényében, és Iván gyermekkorát. Turgenyevtől kiírtam egy szót, ami tetszett: „ázalékállatka”. Vácott egy hajtúkanyarral megtudhattam mindent a kagylótól az euróig, nehogy csupán bölcsésztemákkal gazdagodjunk, hiszen a Bolyai Műhely épp attól izgalmas, hogy különböző tudományterületek egyetemista képviselőit ülteti kerekasztalhoz. Mentorsegítőnk is van, Csernus Misi, akinek széles mosolyát és egyéb földrészekig elhallatszó hangját nehéz lenne elfelejteni. Megismerkedünk mentortanárainkkal is, Dede Éva tanárnővel, Balázs Géza tanár úrral, és a haladó, illetve szenior évfolyamok tanáraival. Természetesen az utastársakkal is mély, a programon messze túlnyúló eszmecsereket folytatunk. Hálózatok hálózatai, csomópontok. És mégis: csak egy kis kör, ha az univerzumból nézünk le magunkra. Mintha fraktálok lennénk, holott mindannyiunk külön univerzum, befelé is.

A következő befogadótáborra utazva, ahol (végre!) nem juniorok vagyunk, a vonaton *A Nucingen-ház*at olvasom. Most nem csivitelünk, valahogy az egyetemről mindenki már előre fáradt, és igyekszik rápihenni az újabb földet érésre Ceglédfürdőn. Most azt élvezhetjük, haladóként, hogy új arcok csatlakoznak, miközben az alumni tagjait is egyre jobban megismerjük. A kör közepén állunk. Ismét hangoskönyvben élvezem az *Utas és holdvilág*ot. Kulka János megnyugtató baritonja valahogy mindig segít eltévednem Itáliában, így a következő foglalkozásra jó hangulatban, télikabátban érkezem a Kálvin térre, ahol a moziteremben lerázom magamról a zúzmarát, és a közösen elfogyasztott ebéd alatt már teljesen felolvadok. Ezután a Blaha-lakáson Dani, a zeneesztéta alumnusunk tart rövid előadást egy kortárs zenedarabról, ami alapján kicsit közelebb kerülök ahhoz a misztériumhoz, ami tele van hangjegyekkel – vagy éppen néma csenddel. Kört alkotunk. Foglalkozunk.

A barbárokra várva. Természetesen az összes rétes elfogy! Bulgakov macskája a sarokban mosakodik.

Végzősnek lenni a Bolyaiban már többletfeladatok elé állítja a lemorzsolódástól megcsappant útitársakat, az újabb juniorok táborszervezése, részvétel a Gyalogút-konferencián, Filmklub szervezése (Nagy Tibor), verses est helyett „vers ebéd után” című, adott tematikához kapcsolódó felolvasás, kortárs ismertetés, az interpretációk gyönyörű gömbhalmaza tágul az ablakon beömlő fénybe. *Bűn és bűnhődés. Faust.* És a kör – jelen pontnál – e kötetel bezárul, de mi nyitottak maradunk az életre, a kultúrára, és hagyunk egy kis rést, amelyen keresztül mint egykori bolyaisok be-bekukucskálunk, vagy visszajárunk a Walpurgis-éjen.

Bemutatkozunk

BALÁZS GÉZA

1959-ben születtem Kőbányán. Középiskola: I. László Gimnázium, majd honvédség, majd ELTE magyar–népművelés–néprajz szak. Doktorálás: 1987, kandidálás: 1990, habilitáció: 2000. Munkahely: ELTE BTK Mai Magyar Nyelvi Tanszék (1984-től minden beosztásban, 2004-től 2019-ig tanszékvezető egyetemi tanár, 1996 és 2000 között dékánhelyettes). A szombathelyi BDF alkalmazott nyelvészeti tanszékének vezetője (2002–2012), közben tudományos rektorhelyettes (2005). 2000-ben megalapítottam a Magyar Nyelvstratégiai Kutatócsoportot, amelyből 2006-ban kinőtt a Magyar Nyelvi Szolgáltató Iroda, 2014-ben pedig

a kormány Magyar Nyelvstratégiai Intézete. Kőhalmi Ferenc hívására 2002-től vagyok a BOM tanára, 2012-től a BMA ügyvezetőjének kértek föl. Sokat olvasok, írok, kirándulok, evezek a Tiszán, valamint sorra fedezem föl a világ összeomlott vagy összeomló nagy kultúráit. Továbbiak: www.balazsgeza.hu.

BLANKÓ MIKLÓS

Jelenleg az Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karának magyar–történelem szakos hallgatója, a Mai Magyar Nyelvi Tanszék demonstrátora vagyok. Emellett a Magyar Nyelvi Szolgáltató Iroda irodavezetőjeként, illetve az *ELTE Online* magazin főszerkesztőjeként is tevékenykedem. A Magyar Nyelv és Kultúra Nemzetközi Társaságának főtitkári feladatait is ellátom. Rovatom van az *Édes Anyanyelvünkben* és az *E-nyelv Magazinban* Szó szót követ címmel. A *Nyelvünk és Kultúránk*, valamint a *Magyaróra* szerkesztőségi tagja vagyok. Rendszeres publikációim mellett állandó szereplőként részt veszek a közmédia nyelvvelő műsoraiban (Kossuth rádió, Duna Televízió, M5 csatorna). Érdeklődési területemhez tartozik többek között a kommunikáció, az anyanyelv-pedagógia, a nyelvi udvariasság és a művelődéstörténet. Szabadidőmben színházba és koncertekre járok, szeretek olvasni és úszni.

EGRI DOROTTYA

Egri Dorottya vagyok, most kezdem a hatodik évemet az ELTE magyar–német tanárképzésén – egyelőre nem a gyakorlaton, ugyanis az év egy részét remélhetőleg Jénában töltöm majd. A munkám a hobbim, szívesen töltöm a szabadidőm nagyját azzal, hogy tökéletesen szerkesztett, harmonikus színvilágú oktatási BÁRMIT készítek. Az egyetem mellett verseket írok, Weisz Dorka néven szoktam publikálni őket.

FARKAS JÚLIA

A második évemet kezdem a Budapesti Metropolitan Egyetem építőművész mesterszakán. 2018-ban ipari termék- és formatervező mérnökként textil- és enteriőrtervező szakirányon végeztem. Azóta a fő érdeklődésemet a (belső)építészeti tervezés teszi ki, ahogy az írásom vezérfonalát is a szakma identitásáról való gondolkodás adja. A következő években szeretném mélyebben beleásni magam a középület-tervezés és az ahhoz kapcsolódó különböző társadalmi problémakörök megismerésének világába. A szabadidőmben szívesen foglalkozom kisebb grafikai projektekkel, a szobanövényeim nevelgetésével vagy éppen természetjárással.

HORVÁTH ÉVA

Egyetemi tanulmányaimat 2016–2019 között végeztem magyar szakosként az ELTE bölcsészkarán. Ezzel párhuzamosan kezdtem el 2017-ben a Bolyai Műhelyt, amit Balázs Géza ajánlott egy napfényes, kora reggeli előadásán. Költéssel foglalkozom, 2019-ben jelent meg *Konzol* címen az első kötetem a *MERSZ-Könyvek* sorozatában. Írásaimat elég sűrűn publikálom a következő folyóiratokban: *Műút, Hévíz, Alföld, Tiszatáj, Litera, Helikon, Népszava*. 2021-ben várható igazi belépésem a kortárs irodalmi palettára, amelyet második kötetem jelent majd (*privát idegenvezetés*). Hobbim a kert, a növények és az állatok – kiváltképpen a macskák. A társművészetek közül kiemelném a filmet és a zenét mint folyamatos inspirációm. Szeretem a világot az otthonomba hozni és a bunkerben elméleteket gyártani szinte bármiről. Introvertált

személyiség vagyok, boldogan töltök egyedül akár heteket is, állítólag igen nyugodt gyerek voltam. Leültettek a könyvtárban a szótáraknál, és órákig olvagattam a finn, cseh vagy holland szavakat, idegen nyelvi érdeklődésem mégiscsak a németnél cövekelt le, szinte rögeszmésen, az angol meg út közben rám ragadt, mint Janus Pannoniusra a latin. Érdekel továbbá a lírakritika és a műfordítás, szívesen korrektúrázok a mondatok olykor átláthatatlan, kanyargós ösvényein. Ha véletlenül társaságba kerülök, akkor azt is maximálisan átélem, és szórakoztat.

JUHÁSZ ZOLTÁN ANDRÁS

Az ELTE BTK történelem–magyar tanári szakos hallgatója vagyok. Kutatási területem a 20. századi magyar történelem, a paraszti társadalom és a magyar falu története. Érdeklődési területem és hobbim a helytörténet. A Melanchthon Szakkollégium és a Kultuszó Egyesület elnöke, valamint a Nemzeti Múzeum tárlatvezetője vagyok.

MAYER PÉTER

Az ELTE BTK hatodéves (végzős), magyar-francia tanári szakos hallgatója vagyok, idén szeptemberben kezdem az összefüggő tanítási gyakorlatomat egy budai középiskolában. Emellett ötödik éve az egyetem Szakmódszertani Központjának gyakornokaként és negyedik éve a Mai Magyar Nyelvi Tanszék demonstrátoraként tevékenykedem. Érdeklődési/kutatási területem a funkcionális kognitív nyelvészet (ezen belül főként a grammatikai, pragmatikai, szemantikai és szövegtani kérdések), valamint az anyanyelv-pedagógia. Szabad óráimban imádok a barátaimmal lenni, olvasni, sorozatokat nézni, „az élet nagy dolgairól” filozofálni, izgalmas (hétköznapi vagy szakmai)

problémafelvetéseket megvitatni, tanulmányokat írni és – mint azt a jelenlegi produktum is mutatja – köteteket szerkeszteni.

NAGY TIBOR

Aki előbb olvasta a tanulmányt, mint a bemutatkozást, az már tudja, hogy hobbim és szakmám is a film. Az általános iskola óta tudom, hogy filmekkel szeretnék foglalkozni. Ezzel a motivációval érkeztem Budapestre, az ELTE-re, ahol a bölcsészkaron filmtudományt hallgattam. Ugyanitt és ugyanezen a területen folytattam tanulmányaimat a mesterképzés keretén belül. Minden foglalkoztat, ami film. Igyekszem mindegyikben megtalálni az értéket a műfaji filmtől a művészi darabokig, de még inkább foglalkoztatnak a médium mögött megbúvó összefüggések. Filmkritikáim és szakmai cikkeim több internetes magazin felületén megjelentek már, 2019-től pedig a Filmtekercs.hu szerkesztőségének is tagja vagyok. A BOM-hoz szintén a mozgókép kapcsolat: én szervezem az Önképző Műhely egyik filmklubját.

PATAKI JÚLIA

Szombathelyről származom, az ELTE Bolyai János Gyakorló Általános Iskola és Gimnáziumban érettségiztem. Jelenleg a Szegedi Tudományegyetemen tanulok gyógypedagógia alapszakon. Szakirányaim a logopédia és az értelmileg akadályozottak pedagógiája. Azt hiszem, érdeklődésem középpontját mindig a nyelv képezte: a magyar nyelvet, az irodalmat nehezen tudom megenni, idegen nyelveket örömmel tanulok a szabadidőmben is (most épp finnt, amivel régi vágyam vált valóra). Másik fontos alapkövem a zene: bármikor kapható vagyok egy közös kamarázásra, és boldog vagyok, ha valakinek a zongorakísérete lehetek. Ezenkívül szeretek szépséges, ám bonyolult süteményekkel kísérletezni – főleg, ha

a hálás közönség vállalja a mosogatást. Amivel pedig mindig meg lehet nyerni a szívemet, az egy kaktusz.

SEBŐ KATALIN

2017-ben csatlakoztam a Műhelyhez, és az azóta eltelt időben nemcsak kultúrával, műveltséggel és sokoldalú gondolkodásmóddal gazdagodtam, hanem egy remek csapattal is, hiszen az évfolyamunk az évek alatt baráti társasággá kovácsolódt. A BOM-on kívüli életemet nézve 2019-ben végeztem az ELTE-n magyar szakos bölcsészként, 2020 őszétől pedig a BME kommunikáció és médiatudomány alapképzésén tanulok. A kimaradt egy évben kiadói szerkesztést tanultam a Könyvmolyképző Kiadó jóvoltából, a tanfolyamot záró vizsgamunkát ez év végéig kell elkészítenem. Célom, hogy egyszer hivatásként és főállásként tekinthessek a szerkesztésre, és segíthessem a minőségi magyar szórakoztató irodalom fejlődését. Szabadidőmben olvasok, valamint fotózni tanulok.

SÖRÖS CSABA

Az ELTE Informatikai Karára járok – ha minden szép és jó, programtervező informatikus leszek. Hobbim az elsősegély-oktatás a vöröskeresztes önkénteskedés keretében, valamint a gyerekfoglalkoztatás. Jelenleg egy telekommunikációs cégnél dolgozom Technical Configuration Engineer pozícióban. Egy ideig én foglalkoztam a Bolyai Műhely honlapjával is: ha valakinek IT-segítség kellett, én segítettem.

STARK MÁRIA ILONA

Végzős hallgató vagyok nemzetközi tanulmányok alapszakon, az ELTE Társadalomtudományi Karán tanulok. Gimnáziumi éveim alatt kezdtem el a Bolyai Műhelyt, mivel érdeklődöm a művészetek, kiváltképp az irodalom iránt. Szakmai érdeklődésem középpontjában a biztonságpolitika, azon belül is a környezeti biztonság áll. A jövőmet egyelőre csak ködösen, de Európa és a világ különböző távoli pontjain képzelem el, hiszen

a környezeti biztonság kérdése világszerte meghatározó, illetve azzá válik az éghajlatváltozás következtében. Szeretek társaságban lenni, nyitott vagyok új emberek, kultúrák, nyelvek és témák megismerésére. Szabadidőmben szívesen fotózok, bármennyi időt képes vagyok parkokban és kávézókban eltölteni barátokkal vagy egy jó könyv társaságában. Kedvenc időtöltésem az utazás, akár Budapest vagy Magyarország egy új szegletét megismerve, akár egy új országot felfedezve – jelen sorokat is Párizsból írom.

SZABÓ VIVIEN

Idén szeptembertől kezdem a második évemet a Szege-di Tudományegyetem Általános Orvostudományi Karán. A diploma megszerzése után gyermekonkológusként kívánok elhelyezkedni. Hobbim az olvasás, szeretek az irodalommal amatőr szinten foglalkozni. Ha van egy kis szabadidőm, azt általában a barátaimmal töltöm. Kikapcsolódásként imádok koncertekre járni és zenét hallgatni.

ZMÁK TAMÁS

A Bolyai Műhely 29 éves, végzős hallgatója vagyok. Tősgyökeres budapesti, azon belül pedig angyalföldi származék volnék. Tanulmányaimat az ELTE BTK történelem–oroszl szakán idén fejeztem be, az osztatlan tanárképzés keretein belül. Az érdeklődésem meglehetősen szerteágazó volt mindig is: tanítási gyakorlataim mellett dolgoztam az Országgyűlés Hivatalában oktatásügyi területen, voltam múzeumi tárlatvezető, szakdolgozatomat pedig a magyar szabadkőművesek politikájából írtam. Jelenleg a Hadtörténelmi Intézet honvédségi alkalmazottja vagyok, de mellette tervezek óraadó középiskolai tanárként is tevékenykedni. Szabadidőmet igyekszem minél több mindennel kitölteni: a családom tagjaival aktívan tartom a kapcsolatot; barátaimmal gyakran járunk össze világot megváltani; szeretek edzeni, kettlebellezni, túrázni, kulturálódni, illetve az utóbbi időben lett új hobbim az autózés, valamint a biciklitúrázás. A Bolyai egyedi miliójét mindig is nagyon szerettem – nem kis részben azért, mert olyan emberekkel ismerkedhettem meg, akikkel még a sokszínű egyetemi élet sem biztosított volna közös találkozási pontot. Szerintem jó dolgod lesz itt.

A kör bezárul

A bevezetőben húsz évet jártam körbe. De minden kör bezárul egyszer.

A 2017–2020 közötti csoportnak ezzel a kötettel zárul az aktív bolyais élete. Ha visszatekintek a most búcsúzó csapatra: eszembe jut Héreg, Győr, Szeged, Vác, Székesfehérvár, Sárospatak, Ceglédfürdő, a filmek, könyvek, a csoport tagjai által javasolt versprogram és filmklub, a közös beszélgetés Jankovics Marcellel, a most bevezetett kreditrendszer...

És a leginkább személyes: hogy most én is búcsúzom mint mentortanár.

Hadd elevenítsem föl, hogyan kezdődött mindez. 2002 nyarán fölhívott Kőhalmi Ferenc azzal, hogy látja a tévéműsoraimat, s meg akar ismerni. A telefonhívást egy több órás személyes beszélgetés követte a Hild-villában. Elmesélte a Bolyai Önképző Műhely ötletét, kezdeti éveit, s hogy akkor éppen bővíteni akarják a kört, éppenséggel velem. Gondolkodási időt kértem, s mivel éppen akkor kaptam tanszékvezetői meghívást Szombathelyre, amellet pedig ELTE-s egyetemi elfoglaltságaim is megmaradtak, nem akartam túlvállalni magam, a végén nemet mondtam. De akkor Kőhalmi Ferenc – rá jellemző módon, de nekem mégis furcsán – azt mondta: „Jó, akkor szeptemberben nálunk is kezdesz...” A kedves erőszaknak nem tudtam ellenállni. És nem bántam meg. Az eltelt évek alatt számos olyan irodalmi alkotást, filmet ismertem meg, amely nélkül szegényebb lenne az életem. Számos művet olvastam újra, ismertem meg jóval alaposabban, mint korábban. Emlékszem, a Budapest és Szombathely közötti hosszú, háromórás vonatutakon mindig olvastam. Még a *Háború és békét* is ott olvastam el.

Nem mondom, hogy olykor nem volt szükség komoly erőfeszítésre. Ha valaki megnézné számítógémem „BOLYAI” könyvtárát, nagyon sok sikerült, félresikerült és sikertelen szöveget találna benne. Az életbe bele van kódolva az öröm, a boldogság, és a vele könnyörtelenül együtt járó fájdalom és boldogtalanság, akárcsak a siker és a sikertelenség is.

Kivételes ajándék volt számomra, hogy felnőttként ilyen szellemi légkörbe kerültem, folyamatosan frissülő gondolatokkal. Én bizony végig, egész életemben – egyetemi tanárságom mellett – tanuló és „hallgató” maradtam. A Bolyaiban az eltelt évek alatt hat csoportot vezettem, legalább 100 hallgatóval kerültem kapcsolatba,

sokukkal máig tartó barátság köttetett; de ha nem is emlékszem mindenkire és mindenre, egyben biztos vagyok: közösen bármikor föl tudjuk eleveníteni a BOM-os emlékeket.

Egy bizonyos életkort elérve – még további sok-sok jelentős megbízatást örömmel vagy kénytelen viselve – már három éve úgy döntöttem, hogy ez lesz az utolsó csoportom a BOM-ban. Új csoportvezetőknek korábbi bolyaisokat kértem föl. Egy ideig még ügyvezetőként és a kuratórium társelnökéként igyekszem segíteni a műhelyt – mert 2012 óta megtanultam, hogy folyamatos erőfeszítésre, megújulásra van szükség, egyébként az ilyen közösségi tevékenységek elhamvadnak. Tehát számíthat rám a Műhely, de már inkább csak a háttérből.

Ez a kör tehát most bezárul. Nektek is, nekem is.

Az összes bolyaisnak, hallgatóimnak és nem hallgatóimnak azt kívánom, hogy életükben nekik is legyen olyan nagy felnőttkori szellemi élményük, sokirányú „élményútjuk”, mint nekem a BOM. Tegyenek, cselekedjenek a környezetükért, a közösségükért. És egy-egy nagyon jó, igényes vörösboros koccintásnál jusson eszükbe a műhely, amely egy ideig az otthonuk is volt, s amelyet lehet, hogy utódaink továbbvisznek.

Szövegemet elolvasva kissé úgy érzem magam, mint amikor 18 éves érettségizőként a Kőbánya mozi színpadán búcsúztam az I. László Gimnáziumtól.

De hát végül is mindannyian, mindig érettségizők vagyunk, maradunk...

Balázs Géza

A Bolyai Önképző Műhely eddig megjelent kötetei

Esszencia-sorozat

SZALAY ZSÓFIA – VARGHA MÁRK (szerk.) 2005. *Esszencia I. A Bolyai Önképző Műhely 2005-ben végzett évfolyamának tanulmánykötete.* Budapest. (256 oldal)

BARÁTH GÉZA – BOKROS BALÁZS – GÁBOR PETRA (szerk.) 2006. *Esszencia II. Kavicsok. A Bolyai Önképző Műhely 2006-ban végzett évfolyamának tanulmánykötete.* Budapest. (502 oldal)

CSATÁRI BÁLINT – KARABA TÜNDE – MONTVAI ESZTER – SÓS JUDIT (szerk.) 2007. *Esszencia III. Borsó. Apró szemek egy burokbán. A Bolyai Önképző Műhely 2007-ben végzett évfolyamának tanulmánykötete.* Budapest. (189 oldal)

FÖRKÖLI GÁBOR – JUHÁSZ ANDRÁS – PAÁR ÁDÁM – SZEBÉNYI SZABOLCS (szerk.) 2008. *Esszencia IV. Család. A Bolyai Önképző Műhely 2008-ban végzett évfolyamának tanulmánykötete.* Budapest. (330 oldal)

SIPOS ESZTER – TOMCSÁNYI KRISTÓF (szerk.) 2009. *Esszencia V. Nézőpontok és értelmezések. Közösség. A Bolyai Önképző Műhely 2009-ban végzett évfolyamának tanulmánykötete.* Budapest. (361 oldal + képmelléklet)

DEÁK ZS. VILLŐ – GÖRÖG MÁRTON (szerk.) 2010. *Esszencia VI. A legjobb szándékok. A Bolyai Önképző Műhely 2010-ben végzett évfolyamának tanulmánykötete.* Budapest. (239 oldal)

BARANYAI KATALIN – MUCSI MÁRTON (szerk.) 2012. *Esszencia VII. Otthon – ITTHON. A Bolyai Önképző Műhely 2012-ben végzett évfolyamának tanulmánykötete.* Budapest. (151 oldal)

BALÁZS GÉZA (szerk.) 2013. *Esszencia VIII. Utóregések. A Bolyai Műhely Alapítvány és a Bolyai Önképző Műhely évkönyve.* Budapest. (155 oldal)

MIKLÓS ÁGNES – MUCSI MÁRTON (szerk.) 2014. *Esszencia IX. Így terjed a jó. A Bolyai Önképző Műhely 2014-ben végzett évfolyamának tanulmánykötete.* Budapest. (247 oldal)

BARANYAI KATALIN – CSONKA ZSÓFIA (szerk.) 2015. *Esszencia X. A Bolyai Önképző Műhely 2015-ben végzett évfolyamának tanulmánykötete.* Budapest. (216 oldal)

KOMLÓSI RÉKA – BÜKI DÁNIEL (szerk.) 2016. *Esszencia XI. Egymás mellett. A Bo-*

lyai Önképző Műhely 2016-ban végzett évfolyamának tanulmánykötete. Budapest. (192 oldal)

VARGA VIKTOR (szerk.) 2017. *Esszencia XII. Láttelek. A Bolyai Önképző Műhely 2017-ben végzett évfolyamának tanulmánykötete.* Budapest. (143 oldal)

HÉRA BÁLINT – MOLNÁR DÁVID (szerk.) 2019. *Esszencia XIII. Folytonosság. A Bolyai Önképző Műhely 2018-ban végzett évfolyamának tanulmánykötete.* Budapest. (173 oldal)

HERBST REBEKA (szerk.) 2019. *Esszencia XIV. Újhullám. A Bolyai Önképző Műhely 2019-ben végzett évfolyamának tanulmánykötete.* Budapest. (160 oldal)

Sorozaton kívül megjelent kötetek

2002. *Bolyai Műhely. Bemutatófüzet.* Budapest.

BABARCZY ESZTER – MESTERHÁZY LILI (szerk.) 2007. *Boldog emberek. Magyarok boldogságról és boldogtalanságról.* Budapest. (190 oldal)

2007. *Bolyai Önképző Műhely naptár*

2011. *Kő 70. Fényképalbum Kőhalmi Ferenc 70. születésnapjára.*

SOÓS ESZTER PETRONELLA – VARGHA MÁRK (szerk.) 2012. *Kvalitársak. Beszélgetések a tehetségről.* Budapest. (170 oldal)

KOMLÓSI RÉKA – RÁCZ MÁRK (szerk.) 2015. *Gyalogút. A Bolyai Önképző Műhely 2013-as „Gyalogos szeminárium” és 2015-ös „Gyalogút” című konferenciáinak előadásaiból készült tanulmánykötet.* Budapest. (291 oldal)

KOMLÓSI RÉKA (szerk.) 2017. *Határ-kövek. A Bolyai Önképző Műhely 2016-os „Határ-kövek” című konferenciájának előadásaiból készült tanulmánykötet.* Budapest. (368 oldal)

HERBST REBEKA (szerk.) 2018. *Tudás-háló. A Bolyai Önképző Műhely 2017-es „Tudás-háló” című konferenciájának előadásaiból készült tanulmánykötet.* Budapest. (184 oldal)

A Bolyai Műhely Alapítvány közreműködésével megjelent kötetek

BALÁZS GÉZA – KOVÁCS LÁSZLÓ – SZŐKE VIKTÓRIA (szerk.) 2012. *Hálózatkutatás. Interdiszciplináris megközelítések*. Inter – MSZT – BMA – ELTE Eötvös Kiadó, Budapest. (224 oldal)

BALÁZS GÉZA – KOVÁCS LÁSZLÓ – SZŐKE VIKTÓRIA (szerk.) 2013. *Hálózatkutatás. Diszciplínák és metszéspontok*. Inter – MSZT – BMA – SZTE JGYPK, Budapest–Szeged. (142 oldal)

SOÓS ESZTER PETRONELLA – VARGHA MÁRK (szerk.) 2014. *Monetársak. Interjúkollázs a pénzről*. Budapest. (192 oldal)

SZŰCS GÁBOR (szerk.) 2014. *Emléknymok*. BMA, Budapest. (258 oldal)

A Bolyai-könyvek beszerezhetők az alapítvány irodájában (1072 Budapest, Rákóczi út 38. I/2.; e-mail: bom@e-nyelv.hu).

